

ISSN 2413-7189

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ІМ. В. М. КОРЕЦЬКОГО
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧИХ ПЕРЕДБАЧЕНЬ І ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «МІЖНАРОДНА ЕКОЛОГІЧНА АКАДЕМІЯ»

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 1-2



Видавничий дім
«Гельветика»
2022

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Гетьман А.П., доктор юридичних наук, професор, лауреат Державної премії, заслужений діяч науки та техніки України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, академік Національної академії правових наук України.

Горбань А.В., кандидат історичних наук, доцент, Голова Вченої Ради, Перший проректор Державного університету інфраструктури і технологій.

Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України, президент ГО «Міжнародна екологічна академія» (шеф-редактор).

Фоменко А.С., кандидат юридичних наук, ректор Дніпропетровського університету внутрішніх справ.

Швець Д.В., доктор юридичних наук, доцент, заслужений працівник освіти України, ректор Одеського державного університету внутрішніх справ.

Шемшученко Ю.С., доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, академік Академії наук України та Національної академії правових наук України.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Анісімова А.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри екологічного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Балюк Г.І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри екологічного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гривцова Р.Ю., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри службового та медичного права, керівник Центру медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Грицай І.О., доктор юридичних наук, доцент, заступник голови Дніпропетровської облдержадміністрації.

Єрмоленко В.М., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України (*головний редактор*).

Захарченко П.П., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії та теорії права і держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Кобецька Н.Р., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри трудового, екологічного та аграрного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Коваленко Т.О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри аграрного та земельного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Корнієнко М.В., доктор юридичних наук, професор, проректор Одеського державного університету внутрішніх справ.

Краснова Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Кулинич П.Ф., доктор юридичних наук, професор, завідувач сектору проблем аграрного та земельного права Інституту держави і права імені В.М. Корецького Національної академії правових наук України, член-кореспондент Національної академії правових наук України.

Кушнір С.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного та трудового права, проректор з адміністративно-господарської роботи Запорізького національного університету.

Мироненко І.В., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри приватного права Державного податкового університету України (*заступник головного редактора*).

Носік В.В., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, завідувач кафедри земельного та аграрного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сидор В.Д., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Харитоновна Т.С., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 3 від 20 червня 2022 р.).

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»).

© Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України, 2022

© Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2022

© Громадська організація «Міжнародна екологічна академія», 2022

ISSN 2413-7189

V.M. KORETSKY INSTITUTE OF STATE AND LAW
INSTITUTE OF LEGISLATIVE PREDICTIONS AND LEGAL EXPERTISE
NON-GOVERNMENTAL ORGANISATION "INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL ACADEMY"

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 1-2



Publishing House
"Helvetica"
2022

EDITORIAL COUNCIL

Hetman Anatolii, Doctor of Legal Sciences, Professor, Laureate of the State Prize, Honored Figure of Science and Technology of Ukraine, Rector of Yaroslav Mudryi National Law University, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Horban Anatolii, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Academic Board, First Vice Rector, State University of Infrastructure and Technologies.

Kostytskyi Vasyl, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Theory and History of Law and State of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, President of NGO “International Ecological Academy” (*Chief Editor*).

Fomenko Andrii, Ph.D. in Law, Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

Shvets Dmytro, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Rector of Odesa State University of Internal Affairs.

Shemshuchenko Yurii, Doctor of Legal Sciences, Professor, Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine, Academician of the Academy of Sciences of Ukraine and National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

EDITORIAL BOARD

Anisimova Hanna, Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Environmental Law of Yaroslav Mudryi National Law University.

Baliuk Halyna, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Environmental Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Hryvtsova Radmyla, Ph.D. in Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Service and Medical Law, Head of Medical Law Center of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Hrytsai Iryna, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Deputy Head of Dnipropetrovsk Regional State Administration.

Yermolenko Volodymyr, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law named after V.Z. Ianchuk of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (*Editor-in-Chief*).

Zakharchenko Petro, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of History and Theory of Law and State of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Kobetska Nadiia, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Labor, Environmental and Agrarian Law of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

Kovalenko Tetiana, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Agrarian and Land of the Faculty of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Korniienko Maksym, Doctor of Legal Sciences, Professor, Vice-Rector of Odesa State University of Internal Affairs.

Krasnova Yuliia, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Agrarian, Land and Environmental Law named after V.Z. Ianchuk of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine.

Kulynych Pavlo, Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Sector of Agrarian and Land Law of V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine.

Kushnir Serhii, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Constitutional and Labor Law, Vice Rector for Administration Affairs, Zaporizhzhia National University.

Myronenko Ihor, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Law of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.

Nalyvaiko Larysa, Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Vice Rector of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

Novytska Nataliia, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor at the Department of Private Law of State Tax University of Ukraine (*Deputy Editor-In-Chief*).

Nosik Volodymyr, Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of the Department of Land and Agrarian Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Sydor Viktoriia, Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Department of Constitutional, Administrative and International Law of Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University “Odesa Law Academy”.

Kharytonova Tetiana, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Agrarian, Land and Environmental Law of the National University “Odesa Law Academy”.

The Editorial Board may not share the authors' opinion and assumes no responsibility for the content of manuscripts.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

The journal is recommended for printing by the Academic Council of the Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise (Protocol № 3 dated June 20, 2022).

Based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 886 of 02.07.2020 (Annex 4) the journal is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category “B” in the field of legal sciences (081 “Law”).

© V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022

© Institute of Legislative Predictions and Legal Expertise, 2022

ISSN 2413-7189

© Non-Governmental Organisation “International Environmental Academy”, 2022

ЗМІСТ

Драган О. В. Застосування прокурорами заходів представницького характеру при захисті інтересів держави у земельній сфері під час дії воєнного стану.....	7
Заверюха М. М. Правова охорона лісів в умовах воєнного часу.....	13
Закаль О. О. Право на безпечне та придатне довкілля: сутність та судовий захист.....	17
Кабанець К. Державна гарантія у сфері сільського господарства: змістовний аспект.....	26
Князевич Н. В. Запровадження професійного самоврядування медичних працівників: виклики, переваги і можливі шляхи.....	30
Костицький В. В. Протидія екоциду як складова міжнародно-правового екологічного імперативу та ухвалення екологічної конституції землі.....	34
Миколаєць В. А. Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства	40
Мироненко І. В. Особисті немайнові відносини власників сусідніх земельних ділянок як предмет правового регулювання: окремі аспекти.....	46
Новицька Н. Б., Новицький А. М. Доступ до екологічної інформації в умовах воєнного стану.....	50
Попова А. О. Проблеми правового регулювання відновлення земель, забруднених у результаті російської воєнної агресії.....	55
Пунда О. О., Арзянцева Д. А., Захаркевич Н. П. Право на безпеку харчових продуктів: міжгалузеве правове регулювання в умовах євроінтеграції України.....	60
Sydor V. D. Comparative characteristics of legal regulation of the geospatial data formation in Ukraine and the European Union.....	66

CONTENTS

Drahan O. V. The use of representative measures by prosecutors, while protecting the interests of the state in the land sphere during actions of martial law.....	7
Zaveriukha M. M. Legal protection of forests in war.....	13
Zakal O. O. The right to the safe and suitable environment: substance and legal protection.....	17
Kabanets K. State guarantee in the sphere of agriculture: substantial aspect.....	26
Kniazevych N. V. Запровадження професійного самоврядування медичних працівників: виклики, переваги і можливі шляхи.....	30
Kostytskyi V. V. Combating ecocide as a component of the international legal environmental imperative and the adoption of the ecological constitution of the earth.....	34
Mykolaiets V. A. Civil liability for violation of environmental legislation.....	40
Myronenko I. V. Personal non-property relations of owners of neighboring land plots as a subject of legal regulation: some aspects.....	46
Novytska N. B., Novytskyi A. M. Access to environmental information under the conditions of marital state.....	50
Popova A. O. The problems of legal regulation of restoring lands contaminated by the russian military aggression.....	55
Punda O. O., Arziantseva D. A., Zakharkevych N. P. The right to food safety: inter-branches legal regulation in the conditions of European integration of Ukraine.....	60
Sydor V. D. Comparative characteristics of legal regulation of the geospatial data formation in Ukraine and the European Union.....	66

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.1-2-4.1>

Драган О. В.,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

ORCID: 0000-0002-5696-6360

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОКУРОРАМИ ЗАХОДІВ ПРЕДСТАВНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ ПРИ ЗАХИСТІ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ У ЗЕМЕЛЬНІЙ СФЕРІ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

THE USE OF REPRESENTATIVE MEASURES BY PROSECUTORS, WHILE PROTECTING THE INTERESTS OF THE STATE IN THE LAND SPHERE DURING ACTIONS OF MARTIAL LAW

У даній статті аналізуються зміни, які внесені останнім часом в українське законодавство у сфері земельних відносин в умовах воєнного стану, а також представницькі повноваження прокурора.

Аналізуючи законодавство у сфері земельних відносин автором вказується на те, що запровадження на період воєнного стану особливого, спрощеного порядку доступу до земель призвело, у тому числі, і до його порушень, на які прокурори реагують в межах своєї компетенції, яка встановлена Конституцією України та Законом України «Про прокуратуру», а саме шляхом звернення до суду в порядку представництва інтересів держави.

Враховуючи, що інвентаризація земель була та залишається одним із важливих заходів землеустрою, прокурори у своїй роботі щодо представництва інтересів держави в суді приділяють цьому питанню достатньо уваги.

Результати представницької діяльності прокурорів засвідчили, що уповноваженими органами та безпосередніми виконавцями інвентаризаційних робіт нерідко допускаються порушення законодавства, внаслідок чого з державної власності незаконно вибувають землі, у тому числі особливо цінні, які, за законом, не можуть перебувати у приватній власності або власності територіальних громад.

Багато є випадків, коли землі з зеленими насадженнями передаються в користування для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, ведення фермерського господарства, сінокошіння та випасання худоби, а також використовуються не за цільовим призначенням, а їх орендарями масового знищуються зелені насадження та отримуються незаконні прибутки від такої протиправної діяльності.

За результатами проведеної роботи, прокурорами вжито заходів представницького характеру з метою повернення державі незаконно вилучених земель шляхом звернення з позовними заявами до суду, і наразі більшість із них судами задоволено.

Ключові слова: *інтереси держави, представництво, прокурор, органи прокуратури України, інвентаризація земель, земельні відносини.*

This article analyzes the changes that were introduced lately in Ukrainian legislation in the sphere of land relations under martial law, as well power of the prosecutor – established by the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «On Prosecution», -namely through go to court in order representation of the state interests.

Analyze the legislation in the sphere of land relations, the author points out that introduction for the period of martial law special simplified procedure access to lands led including it violations, which prosecutors reacts within their competence namely by way of appeal to the court in order to representation of the interests of the state

Given that land inventory was and remains one of the important measures of land management, – prosecutors in their work as for the representation of the state in the court pay enough attention to this issue

Results of representative activity of prosecutors showed that the authorized organs and direct executors of inventory of work are often allowed the violate the legislation, as a result ,land is illegally acquired from state property including especially valuable ones, which by law can not be in private ownership or in property of territorial communities.

There are many cases when land with green attachments are transferred to use to input commercial agricultural-input farm,-horseshoes and cattle grazing, as well as used for purposes other than intended and their tenants of the mass are reduced green attachments and receive illegal profits from such illegal activities.

According to the results of the wok carried out, the prosecutors take measures of a representative nature in order to return the state illegally removed lands by resorting legal statements to the court and currently, most of them are satisfied with the courts.

Key words: *interests of the state, representation, prosecutor, organs Prosecutor of Ukraine, land relations.*

Статтею 13 Конституції України визначено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу [1].

Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією.

Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону.

В умовах воєнного стану мають місце фактори, які обумовлюють необхідність запровадження на період воєнного стану особливого, спрощеного порядку доступу до земель для сталого функціонування економіки держави та виробництва сільськогосподарської продукції.

Воєнний стан вимагає швидких дій, правила регулювання земельних відносин мирного часу, коли процедури надання земельних ділянок тривають місяцями, в умовах воєнного стану неефективні.

Верховною Радою України 24.03.2022 прийнято Закон України № 2145-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» (далі – Закон), який набрав чинності 07.04.2022 [2].

Цим Законом внесено зміни до низки законодавчих актів, у тому числі до Земельного кодексу України та визначено особливості регулювання земельних відносин на час дії воєнного стану, передбачено спрощену процедуру набуття прав на землі сільськогосподарського призначення.

Зокрема, з метою забезпечення сталості існуючих орендних відносин усі договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення для всіх форм власності, що були укладені раніше і строк користування якими закінчився після введення воєнного стану, автоматично поновлюються на один рік без волевиявлення сторін та внесення відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі – Державний реєстр прав).

В Україні 24 лютого 2022 року Указом Президента України, схваленим Верховною Радою України, введено воєнний стан, умови якого визначені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [3] та деякими іншими законодавчими актами.

Згідно з ст. 4 цього Закону, на територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів

громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – військові адміністрації.

Водночас військові адміністрації не є органами виконавчої влади і мають спеціальний статус.

Згідно з ст. 122 Земельного кодексу України [4], до органів виконавчої влади, які наділені повноваженнями щодо розпорядження землями сільськогосподарського призначення державної власності, належать районні, обласні державні адміністрації, центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин та його територіальні органи та Кабінет Міністрів України. А розпорядження землями сільськогосподарського призначення комунальної власності територіальних громад покладене Кодексом на органи місцевого самоврядування – сільські, селищні та міські ради відповідних територіальних громад.

При цьому, слід зазначити, що згідно з Законом України «Про правовий режим воєнного стану» [3] районні та обласні військові адміністрації створюються на основі відповідних районних і обласних державних адміністрацій, які припиняють свою діяльність. Оскільки військові адміністрації створені у всіх областях і районах України, то державні адміністрації не діють.

Запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян забезпечується районними, обласними військовими адміністраціями, які вирішують у тому числі питання регулювання земельних відносин (Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану»).

Зокрема, Законом від 24.03.2022 районним військовим адміністраціям надається право передавати в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва строком до одного року земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності, а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, нерозподілених та невитребуваних земельних ділянок і земельних часток (паїв). При цьому, розмір орендної плати не може перевищувати 8% нормативної грошової оцінки земельних ділянок, що визначається від середньої нормативно грошової оцінки одиниці площі ріллі по області.

Договір оренди укладається лише в електронній формі, засвідчується кваліфікованими електронними підписами орендаря і орендодавця, не може бути поновлений чи переукладений, припиняється зі спливом строку, на який його укладено.

Формування земельної ділянки здійснюється без внесення відомостей про неї в Державний земельний кадастр та присвоєння їй кадастрового номеру,

на підставі технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель, яка є додатком до договору і розробляється за рішенням органу, уповноваженого передавати земельну ділянку в оренду, та затверджується ним. Така документація не може передбачати поділ чи об'єднання земельних ділянок. Земельна ділянка вважається сформованою з моменту укладення договору оренди і припиняє бути об'єктом цивільних прав з моменту його припинення.

Право оренди земельної ділянки не підлягає державній реєстрації у Державному реєстрі прав і виникає з дня реєстрації відповідного договору, яка здійснюється районною військовою адміністрацією у Книзі реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану (ведеться у паперовій та електронній формі).

Примірник укладеного договору упродовж трьох робочих днів надсилається орендодавцем електронною поштою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Передача в оренду земельної ділянки здійснюється без проведення земельних торгів.

Законом встановлено жорсткі обмеження щодо цільового використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення орендарями. Орендарі не мають права на компенсацію витрат на поліпшення земельної ділянки; її передачу в суборенду; встановлення земельного сервітуту; зміну складу угідь, її цільового призначення; поділу чи об'єднання; купівлю у разі продажу; будівництво об'єктів нерухомого майна; закладення багаторічних насаджень; зміну відчуження, передачу в заставу (іпотеку) права користування нею; використання для власних потреб наявних на ній загальнопоширених корисних копалин, торфу, лісу, водних об'єктів тощо.

У разі, якщо договір оренди землі закінчився до збирання врожаю, орендар має право його збирати, сплачуючи при цьому збитки у розмірі орендної плати за період з дня закінчення договору і до моменту завершення збору врожаю.

З метою уникнення зловживань на час воєнного періоду забороняється безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність; формування земельних ділянок; проведення земельних торгів щодо права оренди, емфітевзису, суперфіцію на землі сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності.

При цьому, земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної, комунальної власності, права оренди, емфітевзису щодо яких були виставлені на земельні торги, але переможець у яких не визначений, підлягають передачі в оренду без проведення таких торгів.

Водночас, земельні торги щодо набуття права оренди, емфітевзису, суперфіцію на земельні ділянки сільськогосподарського призначення державної,

комунальної власності, які оголошені і не завершені, вважаються скасованими.

Крім того, Законом передбачено, що користувачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення на праві постійного користування (крім державних, комунальних підприємств, установ, організацій), емфітевзису, можуть передавати їх (одну чи декілька) в оренду строком до одного року для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, при цьому їх право постійного користування зберігається.

Орендарям, суборендарям земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності також надано можливість передавати, без згоди власників землі, строком до одного року належне їм право оренди, суборенди іншій особі для використання земельної ділянки (однієї чи декількох) за цільовим призначенням із подальшим інформуванням у п'ятиденний строк орендодавця (орендаря) з дня реєстрації відповідного договору.

Такі договори про передачу прав укладаються в електронній формі, не можуть бути поновлені чи переукладені, припиняються зі спливом строку на їх укладення, реєструються районними військовими адміністраціями у Книзі реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану.

Перехід права оренди, суборенди земельної ділянки за договорами про передачу прав землекористування не підлягає державній реєстрації і виникає з моменту реєстрації цих договорів.

Ураховуючи необхідність забезпечення раціонального використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення та продовольчої безпеки країни, органами прокуратури постійно, в межах повноважень, наданих їм Конституцією України та Законом України «Про прокуратуру» [5] вживаються невідкладні заходи щодо встановлення фактів невикористання за цільовим призначенням земельних ділянок для товарного сільськогосподарського виробництва внаслідок порушень, допущених при їх наданні у власність, користування, накладених обтяжень (арештів у кримінальних провадженнях), виявлених у ході здійснення прокурорської діяльності; незадовільного фінансово-економічного стану значної частини землекористувачів; матеріально-технічного забезпечення тощо.

Якщо в оренду передається несформована земельна ділянка, тобто, ділянка, яка не зареєстрована у Державному земельному кадастрі та не має кадастрового номеру, то згідно з пунктом 27 Розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України має проводитися її формування, але у спрощеному порядку, відмінному від порядку, закріпленого у ст. 79-1 Земельного кодексу України.

Так, спрощене формування земельної ділянки з метою передачі її в оренду здійснюється без внесення відомостей про таку земельну ділянку до Державного земельного кадастру (державної реєстрації)

та присвоєння їй кадастрового номера, на підставі технічної документації із землеустрою щодо інвентаризації земель, яка розробляється за рішенням органу, уповноваженого передавати земельну ділянку в оренду, та затверджується таким органом.

При цьому на відміну від вимог ст. 57 Закону України «Про землеустрій» (Технічна документація із землеустрою щодо інвентаризації земель) [6], пункт 27 передбачає, що спрощена технічна документація включає лише: пояснювальну записку; матеріали топографо-геодезичних вишукувань; відомості про обчислення площі земельної ділянки; кадастровий план земельної ділянки; перелік обмежень у використанні земельної ділянки; відомості про встановлені межові знаки.

До того ж технічна документація із землеустрою щодо інвентаризації земель, яка розробляється відповідно до цього пункту, не може передбачати поділ, об'єднання земельних ділянок. Така технічна документація є обов'язковим додатком до договору оренди землі. Без неї договір не має юридичної сили.

Таким чином, в першу чергу, виникає питання щодо інвентаризації зазначених земель.

Інвентаризація земель була та залишається одним із важливих заходів із землеустрою, який дає можливість не тільки встановити місце розташування земельних ділянок, їхні межі, розміри та правовий статус, але й виявити землі, що не використовуються, використовуються нерационально або не за цільовим призначенням, встановити кількісні та якісні характеристики земель, необхідні для ведення державного земельного кадастру, а також здійснювати державний контроль за використанням та охороною земель і прийняттям на їх основі відповідних рішень органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

Для держави як власника земель, до складу яких серед іншого входять особливо цінні та обмежені в обороті, цей інструмент землеустрою набув особливої актуальності після набрання в минулому році чинності Законом України від 28.04.2021 № 1423-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» [7].

Зокрема, зазначеним Законом розд. X «Перехідні положення» Земельного кодексу України доповнено п. 24, яким до земель комунальної власності територіальних громад віднесено всі землі державної власності, розташовані за межами населених пунктів у межах таких територіальних громад (за винятком окремих категорій земель).

Крім того, цією нормою законодавець визначив категорії земель державної власності поза межами населених пунктів, які не можуть бути передані у комунальну власність. До них, зокрема, віднесено землі, що використовуються органами державної влади, державними підприємствами, установами, організаціями на праві постійного користування

(у тому числі земельні ділянки, що перебувають у постійному користуванні державних лісогосподарських підприємств, та землі водного фонду, що перебувають у постійному користуванні державних водогосподарських підприємств, установ, організацій, Національної академії наук України, національних галузевих академій наук), землі лісогосподарського призначення та інші.

Наведені приписи законодавства послугували для органів Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, а також органів місцевого самоврядування додатковим стимулом для активізації діяльності з інвентаризації земель, у тому числі поза межами населених пунктів.

Водночас результати представницької діяльності прокурорів засвідчили, що під час здійснення таких заходів уповноваженими органами та безпосередніми виконавцями інвентаризаційних робіт нерідко допускаються порушення законодавства, що визначає засади та порядок проведення цієї процедури, внаслідок чого з державної власності незаконно вибувають землі, у тому числі особливо цінні, які, за законом, не можуть перебувати у приватній власності або власності територіальних громад.

Зокрема, всупереч принципам плановості, достовірності й повноти дослідження та використання під час інвентаризації даних про об'єкти інвентаризації, що закріплені в п. 4 Порядку проведення інвентаризації земель, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2019 № 476 (далі – Порядок), виконавці інвентаризаційних робіт, порушуючи вимоги п. 7 Порядку, подекуди безпідставно не враховували весь обсяг доступних відомостей про земельні ділянки, їх категорію та цільове призначення [8].

Так, через неврахування картографічних даних, матеріалів лісовпорядкування, документів, що посвідчують речові права, та інших доступних відомостей, які вказували на належність цих земель до обмежених в обороті і перебування їх у постійному користуванні державних підприємств, такі землі після затвердження матеріалів інвентаризації, всупереч вимогам ст. ст. 35, 37 Закону України «Про землеустрій» [6], ст. 186 ЗК України, безпідставно обліковувалися в Державному земельному кадастрі як землі сільськогосподарського призначення, що згодом надавало уповноваженим органам формальні підстави для подальшого їх передання у власність територіальної громади.

Слід зазначити, що протиправному вибуттю земель, обмежених в обороті, за наслідками інвентаризації також значною мірою сприяло те, що відомості стосовно них не були внесені до Державного земельного кадастру та/або до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, а право постійного користування державними підприємствами землями державної власності здійснювалося на підставі правовстановлювальних документів застарілого зразка або взагалі за їх відсутності.

У сукупності з наведеними вище порушеннями процедури інвентаризації ці негативні чинники призводили до безпідставної зміни категорії земель та протиправного передання у власність територіальних громад, а згодом – у приватну власність.

Так, прокурорами виявлялися непоодинокі випадки, коли обмежені в обороті землі лісогосподарського призначення, які десятиріччями на законних підставах перебували в постійному користуванні державних лісогосподарських підприємств, після інвентаризації, всупереч вимогам Лісового та Земельного кодексів України, протиправно переводились до земель сільськогосподарського призначення, а згодом, без вилучення у встановленому законом порядку у попереднього землекористувача, передавалися в комунальну власність для подальшого розподілу, у тому числі під забудову.

Також встановлено чисельні факти незаконного вибуття з державної власності за наслідками інвентаризації особливо цінних земель сільськогосподарського призначення, які перебували в постійному користуванні науково-дослідних підприємств Національної академії аграрних наук України та призначалися виключно для проведення науково-дослідної діяльності. Подібні порушення мали місце і щодо обмежених в обороті земельних ділянок, розташованих у прибережних захисних смугах.

Оскільки наведені дані вказували на порушення інтересів держави, прокурорами обґрунтовано вживалися представницькі заходи з метою повернення державі незаконно вилучених земель шляхом звернення з позовними заявами до суду. Так, позови з цих питань пред'являлися Волинською, Київською, Луганською та Хмельницькою обласними прокуратурами, і наразі більшість із них судами задоволено.

Для прикладу, опрацювання відомостей Публічної кадастрової карти України та окремих технічних документів щодо інвентаризації земель сільськогосподарського призначення державної власності засвідчило, що під час її проведення допускались порушення постанови Кабінету Міністрів України від 17.10.2012 № 1051 «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру» [9] в частині визначення складу угідь земельних ділянок, згідно з класифікацією видів земельних угідь (КВЗУ).

Так, під час формування земельної ділянки площею 27.2710 га на території одного з районів Житомирської області, склад угідь визначено виключно як «рільню».

Однак, відповідно до даних Публічної кадастрової карти України та Google Maps, на даній земельній ділянці зростають зелені насадження, у зв'язку із чим, склад угідь підлягав визначенню, в тому числі, як «ліси та інші лісовкриті землі» та «земельні лісові ділянки, вкриті лісовою рослинністю», «чагарникова рослинність».

Отже, під час інвентаризації та формування вказаної земельної ділянки інженером – землевпорядником невірно визначено склад угідь – рільня, згідно з КВЗУ, та приховано зростання на ній зелених насаджень.

У подальшому, міською радою вказану земельну ділянку передано в оренду ТОВ для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, без жодних застережень щодо вирубування зелених насаджень.

Згідно ч. 2 ст. 79 Земельного кодексу України, право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться, якщо інше не встановлено законом та не порушує прав інших осіб.

Таким чином, зелені насадження на вищевказаній земельній ділянці є власністю об'єднаної територіальної громади.

Проте, орендарем без жодних дозволів власника землі та зелених насаджень здійснюється їх вирубка та отримуються необґрунтовані прибутки від реалізації заготовленої продукції, в той час як земля надавалась виключно для цілей товарного сільськогосподарського виробництва.

В той же час, договором оренди передбачено, що орендар зобов'язаний дотримуватись вимог чинного земельного, екологічного законодавства, законодавства про охорону довкілля та використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення.

Відповідно до ст. 153 КУпАП [10], за пошкодження дерев і чагарників за межами населених пунктів, що не віднесені до лісового фонду, або їх незаконна порубка передбачена адміністративна відповідальність.

Крім цього, такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 № 665 [11], застосовуються також для обчислення шкоди, заподіяної знищенням, пошкодженням чи незаконною рубкою окремих дерев, груп дерев, чагарників на сільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних і садових ділянках, що не належать до лісового фонду.

У свою чергу, згідно ст. 40 Закону України «Про рослинний світ» [12] та ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [13], порушення законодавства про рослинний світ та про охорону навколишнього природного середовища тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно з законами України.

Отже, орендар земельної ділянки який здійснив незаконну рубку, зобов'язаний відшкодувати заподіяну шкоду, а договір оренди повинен бути припинений у зв'язку з використанням земельної ділянки не за цільовим призначенням та порушенням вимог природоохоронного законодавства.

Необхідно зазначити, що проведений прокурами аналіз наявної інформації засвідчив, що нажалі наразі такі випадки є непоодинокими на території багатьох областей і, землі з зеленими насадженнями передаються в користування для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, ведення фермерського господарства, сінокошіння та випасання худоби, використовуються не за цільовим призначенням, а їх орендарями масового знищуються зелені насадження та отримуються незаконні прибутки від такої протиправної діяльності.

Тому вважаю, що особливо зараз, в період воєнного стану в Україні, питання правомірності проведення інвентаризації земель сільськогосподарського призначення державної форми власності, насамперед в частині визначення складу угідь земельних ділянок на яких зростають зелені та інші насадження, чагарники, надання їх в користування у сільськогосподарських цілях, використання останніх не за цільовим призначенням, в першу чергу шляхом незаконної порубки зелених та інших насаджень, повинні ретельно досліджуватись органами прокуратури на предмет наявності підстав для відповідного реагування та вжиття дієвих заходів щодо захисту інтересів держави з використанням усіх наданих прокурорам Законом України «Про прокуратуру» повноважень.

Усі необхідні дані прокурори мають можливість отримати шляхом опрацювання відомостей щодо рішень уповноважених органів про затвердження матеріалів інвентаризації, співставлення наявних у цих матеріалах відомостей із загальнодоступною

інформацією, розміщеною в Публічній кадастровій карті, планово-картографічних матеріалах та інших джерелах інформації, що містять дані про наявність підстав для застосування представницьких повноважень, отриманих прокурорами із додержанням вимог ст. 23 Закону України «Про прокуратуру».

При цьому, прокурори повинні обирати правильний та ефективний спосіб захисту інтересів держави, який повинен визначатися з урахуванням змісту порушеного права і характеру порушення (наприклад, визнання недійсними рішень / наказів, скасування державної реєстрації речових прав на земельну ділянку, скасування державної реєстрації земельної ділянки в Державному земельному кадастрі, повернення земельної ділянки тощо), а також враховувати на висновки Верховного Суду з цих питань.

Після ініціювання в суді питання про скасування державної реєстрації земельної ділянки, яка раніше не була зареєстрована в Державному земельному кадастрі за державою / постійним землекористувачем, а також набрання законної сили відповідним судовим рішенням та, за наявності передбачених ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» підстав, прокурори у подальшому вживають представницьких заходів, спрямованих на подальше оформлення земельної ділянки за державою.

Усі вищезазначені дії мають на меті забезпечення своєчасної та ефективної реалізації прокурорами своїх конституційних повноважень щодо представництва в суді інтересів держави у сфері земельних відносин.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.2004 р. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення 25.07.2022 р.)
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України № 2145-IX від 07.04.2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення 25.07.2022 р.)
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015, № 28, ст. 250 (дата звернення 22.07.2022 р.)
4. Земельний Кодекс України *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2002, № 3-4, ст. 27) (дата звернення 22.07.2022 р.)
5. Про прокуратуру: Закон України від 03.12.2014 р. URL: www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення 22.07.2022 р.)
6. Про землеустрій: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2003, № 36, ст. 282, з останніми змінами, внесеними Законом від 24.03.2022 № 2145-IX. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=61675 (дата звернення 25.07.2022 р.)
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин: Закон України від 28.04.2021 № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20#Text> (дата звернення 25.07.2022 р.)
8. Порядок проведення інвентаризації земель, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2019 № 476. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.07.2022 р.)
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру» від 17.10.2012 № 1051 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.07.2022 р.)
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*, 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122(дата звернення 25.07.2022 р.)
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» від 23.07.2008 № 665. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.07.2022 р.)
12. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text> (дата звернення 25.07.2022 р.)
13. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII (дата звернення 25.07.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>).

Заверюха М. М.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри аграрного,
земельного та екологічного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-3111-1921

ПРАВОВА ОХОРОНА ЛІСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

LEGAL PROTECTION OF FORESTS IN WAR

Ліс є надзвичайно важливою екосистемою, яка здійснює прямий вплив на інші екосистеми і нерозривно пов'язана з ними. Саме від належної правової охорони лісів залежить стабільність усієї галузі. Війна у державі вносить суттєві корективи до роботи лісової галузі. Практично з перших днів війни виникли величезні потреби у деревині для оборонного сектору – облаштування фортифікаційних споруд, оборонних укріплень, дров для опалення та приготування їжі, що зумовлює актуальність розгляду обраної теми. Метою статті є всебічний аналіз специфіки правової охорони лісів та лісових ресурсів в умовах воєнного часу.

В статті розглянуто основні заходи охорони лісів в умовах воєнного стану, які спрямовані на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу. Встановлено, що заходи щодо охорони лісів, пов'язані з воєнним станом, це окремий вид заходів, які безпосереднього мають надзвичайний характер і потребують особливої уваги працівників лісової галузі, адже та шкода, яка вже була завдана лісу, як екосистемі, є значною і потребує негайного реагування. Було розглянуто роль громадськості в охороні і захисту лісів та лісових ресурсів. Так, кожен громадянин, за допомогою смартфона, може передавати дані стосовно лісових пожеж чи незаконної вирубки з метою невідкладного реагування відповідними органами, що має важливе значення в умовах воєнного часу.

Визначено, що охорона лісів є одним із пріоритетних напрямів лісової галузі, адже в умовах воєнного стану гостро стоять питання необхідності використання деревини для оборонних цілей держави, промисловості та потреб суспільства. Окрім того, ліси виконують важливі екологічні функції і мають значний вплив на інші екосистеми, тому належна правова охорона і захист забезпечить стабільний стан навколишнього природного середовища і успішний розвиток економіки держави.

Ключові слова: ліс, лісові ресурси, лісове законодавство, правові форми використання лісових ресурсів, правова охорона лісів, воєнний стан.

The forest is an extremely important ecosystem that has a direct impact on other ecosystems and is linked to them. The stability of the whole industry depends on the proper legal protection of forests. The war in the country makes significant adjustments to the existence and functioning of the forest industry. Almost from the first days of the war there was a huge need for wood for the defense sector – the construction of fortifications, firewood for heating and cooking, which determines the relevance of the chosen topic. The aim of the article is a comprehensive analysis of the specifics of the legal protection of forests and forest resources in wartime.

The article considers the main measures of forest protection in martial law, which are aimed at protecting forests from fires, illegal logging, damage, weakening and other harmful effects. It is established that forest protection measures related to martial law are a separate type of measures that are directly of an emergency nature and require special attention of forest workers, because the damage that has already been done to forests as an ecosystem is significant and requires immediate response. The role of the public in the protection and conservation of forests and forest resources was considered. Every citizen can use a smartphone to transmit data about forest fires or illegal logging in order to respond immediately to the relevant authorities, which is important in wartime.

It is determined that forest protection is one of the priority areas of the forest industry, because in wartime the issues of the need to use wood for defense purposes of the state, industry and society are acute. In addition, forests are important part of realizing ecological functions and have a significant impact on other ecosystems, so proper legal protection will ensure a stable state of the environment and the successful development of the state's economy.

Key words: forest, forest resources, forest legislation, legal forms of the use of the forestry resources, legal protection of forests, martial law.

Постановка проблеми. Серед природних багатств нашої держави лісам належить особливе місце. Ліс – невід'ємна складова навколишнього природного середовища і є найпотужнішим рослинним угрупованням за різноманітністю будови та

рівнем впливу на природне довкілля. Ліс є надзвичайно важливою екосистемою, яка здійснює прямий вплив на інші екосистеми і нерозривно пов'язана з ними. Саме від належної правової охорони лісів залежить стабільність усієї галузі. Війна у державі

вносить суттєві корективи до роботи лісової галузі. Практично з перших днів війни виникли величезні потреби у деревині для оборонного сектору – облаштування фортифікаційних споруд, оборонних укріплень, дров для опалення та приготування їжі, що зумовлює актуальність розгляду обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних питань щодо охорони лісів та лісових ресурсів присвячена значна увага науковців. Зокрема, вказані питання розглядалися в працях: В. І. Андрейцева, Г. І. Балюк, А. П. Гетьмана, О. В. Гулак, І. І. Каракаша, М. В. Краснової, П. Ф. Кулинича, Н. Р. Малишевої, А. М. Мірошниченко, В. В. Носіка, В. Д. Сидор, О. В. Степської, Т. Є. Харитонові, О. П. Чопик, М. В. Шульги та ін. Але, на сьогодні, змістовних досліджень стосовно правових заходів охорони лісів в умовах воєнного часу не проводилось.

Саме тому **метою** даної статті є всебічний аналіз специфіки правової охорони лісів та лісових ресурсів в умовах воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Правові норми, що стосуються охорони лісів, фіксують межі активної поведінки людей щодо забезпечення цілей охорони лісів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів лісоохоронних правовідносин, вносять узгодженість, організованість і порядок у систему охорони лісів і використання лісових ресурсів. Правова охорона лісів здійснюється при застосуванні всіх правових норм, що пов'язані з охороною і використанням лісових ресурсів.

Усі норми у сфері охорони лісів можна поділити в залежності від змісту на: норми-принципи, норми-пріоритети та норми-правила. При здійсненні правової охорони лісів в основному повинні використовуватися норми-пріоритети правової охорони лісів України [1, с. 449].

За узагальненим визначенням, охорона лісів – це система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання лісових ресурсів, збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб, які здійснюються компетентними органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськістю, лісокористувачами і власниками лісів відповідно до лісового та земельного законодавства.

Основними заходами охорони лісів є: збереження та раціональне використання лісів; дотримання нормативів гранично допустимих рівнів екологічного навантаження на ліси; формування екологічної мережі та розвиток природно-заповідного фонду; визначення порядку використання лісів та земель лісогосподарського призначення в залежності від категорії, до якої відноситься ліс, та функцій, які виконує; покращення діяльності по лісорозведенню та лісовідновленню; проведення організацій-

но-просвітницьких заходів щодо збереження лісів та земель лісогосподарського призначення; удосконалення екологічної освіти та виховання [2, с. 143].

В даній статті розглянемо основні із них. Так, державна політика України свідчить про розуміння необхідності здійснення невідкладних заходів для охорони лісів з метою збереження їх біологічних, захисних, естетичних та інших властивостей. Чинне законодавство нині налічує чимало нормативних актів програмного змісту і не тільки, які регулюють порядок охорони лісів України. Зокрема, це Лісовий кодекс України [3], постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» [4], наказ Державного комітету лісового господарства України від 27 грудня 2004 р. № 278 «Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України» [5], розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р «Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року» [6], указ Президента України від 7 червня 2021 р. № 228/2021 «Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів» [7].

В главі 16 Лісового кодексу України зазначається, що організація охорони і захисту лісів передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб.

Окремо слід звернути увагу на те, що 73% лісів належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України, інші ліси підпадають під управління територіальних громад, громадян та юридичних осіб. І постає питання про ефективність такого управління та охорони?

Законодавством вже врегульовано це питання, так відповідно до Розділу IV розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р «Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року» [6] Державне агентство лісових ресурсів України проводить координацію та моніторинг здійснення лісогосподарських заходів в лісах державної власності та забезпечує координацію лісогосподарських заходів постійних лісокористувачів та власників лісів усіх форм власності відповідно до закону, здійснює координацію та моніторинг дотримання лісогосподарських заходів у лісах комунальної власності та надає юридичну, освітню, консультаційну підтримку комунальним лісокористувачам.

Окрім того, передбачається, що ліси комунальної власності, площа та стан деревостанів яких є недостатніми для забезпечення ефективного ведення лісового господарства повинні бути переданими, за наявності згоди, відповідного органу місцевого самоврядування у державну власність.

Щодо приватної власності на ліси, то передбачається заборона передачі лісів до приватної власності із державної та комунальної, а нові ліси можуть з'являтися тільки після надання статусу земель лісового фонду існуючим самосійним лісам та шляхом лісорозведення.

В умовах воєнного часу це є надзвичайно актуально, адже перед лісовою галуззю гостро стали питання охорони лісів від пожеж, незаконної вирубки, шкідників, а також питання охорони лісів, які тимчасово були окуповані, зокрема ліквідація розтяжок, розмінування лісових масивів, автодоріг. На нашу думку, заходи охорони лісів, пов'язані з воєнним станом, це окремий вид заходів, які безпосереднього мають надзвичайний характер і потребують особливої уваги працівників лісової галузі, адже та шкода, яка вже була завдана лісу, як екосистемі, є значною і потребує негайного реагування.

Так, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, за три місяці війни 254 зафіксованих випадків екоциду, 1500 фактів знищення екосистем, 13,2 млрд грн шкоди завданої лісництвом, у 45 разів зросла площа лісових пожеж (у порівнянні з 2021 роком). Внаслідок лісових пожеж було здійснено 180 754 529 т викидів в атмосферу, вони охопили територію 250 477 га, та завдано збитків (знову ж таки приблизно) на 693 509 млн грн. [8].

Одним із найбільш поширених факторів негативного впливу на лісову екосистему є діяльність людини, яка, зокрема, полягає у використанні лісових ресурсів в економічних цілях шляхом здійснення рубок без відповідного на це дозволу. В умовах воєнного стану в засобах масової інформації все частіше почала з'являтися повідомлення про незаконну порубку лісу [9].

В квітні місяці 2022 року на офіційному сайті Державного агентства лісових ресурсів України був оприлюднений проект постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання проведення рубок в лісах України та інвентаризації лісів в умовах воєнного стану». Даним проектом пропонується внести зміни до ряду нормативно-правових актів з метою врегулювання проведення всіма лісокористувачами і власниками лісів рубок в лісах України. Зокрема пропонується внести зміни до таких нормативно-правових актів: постанови Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724 «Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів», постанови Кабінету Міністрів України від 23 травня 2007 р. № 761 «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів», постанови Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2021 р. № 392 «Про затвердження Порядку проведення національної інвентаризації лісів та внесення зміни у додаток до Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних» та інших. Головною новелою, яка передбачається в проекті, є можливість заготівлі деревини

під час рубок формування і оздоровлення лісів та інших заходів, не пов'язаних з веденням лісового господарства (рубка небезпечних дерев, розчищення просік вздовж ліній зв'язку, електромереж, інших інженерних споруд, розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів, відвалів, смуг вздовж кордону тощо), можливість проведення суцільних санітарних рубок у Карпатському регіоні. Окрім того передбачається можливість проведення рубок, пов'язаних з необхідністю оборони держави та її безпеки, зокрема під час проведення рубок головного користування додатково в межах не використаного за попередні роки обсягу діючої розрахункової лісосіки (з урахуванням обсягів деревини, на які надано у встановленому порядку відстрочення) без врахування поділу на господарські секції та категорії лісів (лише на період дії воєнного стану) [10]. Так, в період воєнного стану є велика необхідність у деревині, проте, на наш погляд, не всі запропоновані зміни є виправданими, зокрема це стосується суцільних санітарних рубок у Карпатському регіоні.

Важливе значення наразі має участь громадськості в охороні лісів, так, зокрема, кожен громадянин за допомогою смартфона може передавати дані стосовно лісових пожеж чи незаконної вирубки. В попередніх працях автора вже розглядалися питання стосовно діджиталізації в лісовій галузі [11, с. 58], а саме запуск телеграм-бота, як сучасного засобу зв'язку між Державним агентством лісових ресурсів та громадськістю та за допомогою застосування ЕкоЗагроза, який розроблено Міністерством захисту довкілля і природних ресурсів України за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та партнерів. На офіційному сайті Міністерства захисту довкілля і природних ресурсів України розміщена інформація щодо поінформованості громадян відносно екозагроз. Так, абсолютну більшість українців турбують наслідки війни для довкілля, але лише 59% українців вважають себе обізнаними щодо воєнних загроз для довкілля та здоров'я населення. На думку українців, ключовими наслідками для довкілля від війни є: 56% – радіаційне забруднення через обстріл атомних електростанцій; 39% – мінування сільськогосподарських земель та лісових насаджень; 36% – поширення небезпечних речовин через обстріли нафтобаз; 27% – забруднення водойм [12].

Висновки. На основі вищевикладеного, можна зробити висновки що охорона лісів є одним із пріоритетних напрямів лісової галузі, адже в умовах воєнного часу гостро стоять питання необхідності використання деревини для оборонних цілей держави, промисловості та потреб суспільства. Окрім того, ліси виконують важливі екологічні функції і мають значний вплив на інші екосистеми, тому належна правова охорона і захист забезпечить стабільний стан навколишнього природного середовища і успішний розвиток економіки держави.

Список використаних джерел:

1. Мендик Л.В. Поняття та особливості правової охорони лісів. *Держава і право: Юридичні і політичні науки: зб. наук. праць*. 2009. Вип. 44. С. 449–455.
2. Заверюха М. М. Правове регулювання використання та охорони лісів в Україні : монографія. Одеса : Юридична література, 2018. 228 с.
3. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. в редакції від 8 лютого 2006 р. № 3852-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 21. Ст.170.
4. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 38. Ст. 248.
5. Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України : наказ Державного комітету лісового господарства України від 27 грудня 2004 р. № 278. *Офіційний вісник України*. 2005. № 13. Ст. 680.
6. Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 4. Ст. 256.
7. Про деякі заходи щодо збереження та відтворення лісів : указ Президента України від 7 червня 2021 р. № 228/2021. *Урядовий кур'єр*. № 109.
8. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 19-25 травня 2022 року : веб-сайт. URL : <https://mepr.gov.ua/news/39238.html>. (дата звернення: 17.06.2022)
9. Лісова охорона затримала автомобіль з деревиною без документів : веб-сайт. URL : https://zt-lis.gov.ua/no_cache/pres-sluzhba/novina/article/lisova-okhorona-zatrimala-avtomobil-z-derevinoju-bez-dokumentiv.html (дата звернення: 17.06.2022)
10. Повідомлення про оприлюднення проєкту постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання проведення рубок в лісах України та інвентаризації лісів в умовах воєнного стану» : веб-сайт. URL : <https://forest.gov.ua/regulyatorna-diyalnist/proekti-regulyatornih-aktiv/21042022-povidomlennya-pro-oprilyudnennya-proyektu-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-pro-deyaki-pitannya-provedennya-rubok-v-lisah-ukrayini-ta-inventarizaciyi-lisiv-v-umovah-voynenogo-stanu> (дата звернення: 17.06.2022)
11. Заверюха М. М. Діджиталізація в лісовій галузі. *Нариси науково-практичної конференції присвяченої проблематиці захисту прав людини (охорона довкілля): збірник тез доповідей*. Київ : ГО «УКРО», 2021. С. 57–58.
12. Переважна більшість українців вважають себе поінформованими про загрози для довкілля через війну : веб-сайт. URL : <https://mepr.gov.ua/news/39273.html>. (дата звернення: 17.06.2022)

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.1-2-4.3>

Закаль О. О.,

аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів та природокористування України
ORCID: 0000-0003-4231-1299

ПРАВО НА БЕЗПЕЧНЕ ТА ПРИДАТНЕ ДОВКІЛЛЯ: СУТНІСТЬ ТА СУДОВИЙ ЗАХИСТ

THE RIGHT TO THE SAFE AND SUITABLE ENVIRONMENT: SUBSTANCE AND LEGAL PROTECTION

Автор звертається до проблеми реалізації права на безпечне та придатне довкілля, проводить аналіз змісту цього права та проблем його судового захисту. У статті досліджуються характерні ознаки права на безпечне та придатне довкілля, його місце у системі екологічних прав людини та зв'язок із іншими екологічними правами.

У статті автор звертає увагу на категорії «безпечність», «придатність» і «сприятливість» довкілля. Зміст права на безпечне та придатне довкілля пропонується розкривати через його елементи: право на власні дії, право на чужі дії, право на захист.

Ззначається, що реалізація права на безпечне та придатне довкілля неможлива без гарантій його судового захисту. При цьому автор звертається до питання про те, коли право на безпечне та придатне довкілля вважається порушеним, а також до питання про суб'єктів, які можуть ініціювати судовий захист.

Автор зазначає, що універсальним способом захисту порушеного права на безпечне та придатне довкілля є відшкодування шкоди (збитків). На основі аналізу судових справ окреслюються окремі проблеми відшкодування шкоди (збитків) залежно від фактичних обставин справи. Розглядається питання стягнення компенсації моральної шкоди, завданої порушенням права на безпечне та придатне довкілля, і пропонується вдосконалення законодавства у зазначеній категорії спорів в частині процедури доказування.

Акцентовується увага на реалізації у судовій практиці положень Орхуської конвенції, які стосуються права природоохоронних організацій, а також окремих громадян на звернення із позовами щодо захисту права на безпечне та придатне довкілля.

Ключові слова: екологічні права, екологічні відносини, право на безпечне та придатне довкілля, судовий захист права на безпечне та придатне довкілля, природоохоронні організації.

The author addresses to the problem of realizing the right to a safe and suitable environment, analyzes the content of this right and the problems of its legal protection. The article is developed the main features of the right to a safe and suitable environment, its place in the system of human environmental rights and the connection with other environmental rights.

The author pays attention to the categories of "safety", "suitability" and "favorability" of the environment in the article. The content of the right to a safe and suitable environment is proposed to be revealed through its elements: the right to one's own actions, the right to the actions of others, the right to protection.

It is noted that the realization of the right to a safe and suitable environment is impossible without guarantees of its legal protection. At the same time, the author addresses the question of when the right to a safe and suitable environment is considered violated, as well as the question of entities that can initiate legal protection.

The author notes that the universal way of protecting the violated right to a safe and suitable environment is compensation for the damages. Based on the analysis of court cases, separate problems of compensation for damage (damages) are outlined depending on the actual circumstances of the case. The issue of compensation for moral damage caused by the violation of the right to a safe and suitable environment is considered, and the improvement of the legislation in the specified category of disputes in terms of the evidentiary procedure is proposed.

The attention is focused on the implementation in judicial practice of the provisions of the Aarhus Convention, which concern the right of environmental protection organizations, as well as individual citizens to file lawsuits for the protection of the right to a safe and suitable environment.

Key words: environmental rights, environmental relations, the right to a safe and suitable environment, judicial protection of the right to a safe and suitable environment, environmental protection organizations.

Постановка проблеми. Питання реалізації права на безпечне та придатне довкілля є актуальним у будь-який час розвитку суспільства. Особливої актуальності це питання набуває під час інтенсивного розвитку технологій у XXI столітті. Існування у державі ефективних та дієвих механізмів, спрямованих на забезпечення реалізації права на безпечне та придатне довкілля, свідчить про соціальну спрямованість держави.

Стан наукового дослідження проблеми. Проблеми права на безпечне та придатне довкілля були предметом дослідження таких учених, як: В. Костицький [6; 7], А. Гетьман [7], Г. Анісімова [8], В. Андрейцев [9], Ю. Шемшученко [10], В. Бредіхіна [12]. Однак питання реалізації цього права в аспекті судового захисту, суб'єктів, які можуть звертатися із позовом в еколого-правовій літературі залишилось не досить вивченим.

Мета статті – дослідити зміст права на безпечне та придатне довкілля, виокремити його елементи, розглянути проблеми судового захисту цього права на прикладі конкретних справ, а також суб'єктів, які можуть ініціювати судовий захист.

Виклад основного матеріалу. У Конституції України закріплено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50). Це конституційне положення знайшло подальший розвиток у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» та інших нормативно-правових актах, що містять еколого-правові норми. Аналіз екологічного законодавства свідчить, що у ньому відсутнє офіційне визначення екологічних прав. Разом із тим, у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплено перелік екологічних прав громадянина України, на перше місце в якому поставлено право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище. Також це право закріплено у ст. 293 ЦК України як особисте немайнове право, що забезпечує природне існування фізичної особи, згідно з якою фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її збирання та поширення.

Враховуючи, що право на безпечне та придатне довкілля є різновидом екологічних прав людини, йому притаманні ознаки останніх. Аналізуючи екологічні права людини, у тому числі й право на безпечне та придатне довкілля, вчені зазначають, що:

- дане право притаманне людині з моменту її народження, незалежно від розсуду державних органів, це фактично право кожного громадянина вимагати дотримання еколого-правових приписів, якому відповідає обов'язок кожного і держави по його забезпеченню [11, с. 62];

- суб'єктивне екологічне право громадян являє собою правову форму реалізації їх екологічних інтересів, основою виникнення і задоволення яких є їх екологічні потреби; поза цими інтересами не може бути суб'єктивного права. Екологічний інтерес розглядається як існуюче ставлення громадян до певних екологічних об'єктів. Право на безпечне навколишнє середовище – одне з основних, найважливіших і невід'ємних прав громадян, оскільки воно належить їм у силу природного життя. Це право кожного мешкати у безпечному навколишньому природному середовищі, а у разі порушення цього права – домагатися захисту в установленому законом порядку [8, с. 7-8, 15];

- право людини на чисте і сприятливе для життя довкілля в конституціях сучасних держав розглядається як правова підстава юридичного закріплення екологічної функції держави, якій кореспондують екологічні права й обов'язки. Збереження довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь у сучасній теорії права й конституційній практиці вважається спільним обов'язком держави, громадянського суспільства й кожної окремої людини. Такий підхід можна розглядати як міжнародно-правовий екологічний імператив, сприйнятий майже всіма державами світу [7, с. 78];

- поняття екологічних прав громадян представляє собою сукупність юридичних можливостей і засобів, спрямованих на задоволення потреб громадян у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища й забезпечення екологічної безпеки [9, с. 7];

- право громадян на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище є одним з основних конституційних екологічних прав людини, яке називають правом на екологічну безпеку. Щоб таке середовище було безпечним для людини, воно має відповідати юридично встановленим критеріям (системі екологічних, санітарно-протиепідемічних та інших норм, нормативів, вимог, правил, заборон тощо). Право на безпечне для життя та здоров'я довкілля – одне з фундаментальних та всеохоплюючих прав людини і громадянина, інші екологічні права, передбачені законодавством, по суті, виступають засобами реалізації права на безпечне навколишнє середовище [10, с. 43-44].

Аналізуючи зазначені ознаки, характерні праву на безпечне та придатне довкілля, можемо зробити висновок, про те, що вчені по-різному тлумачать зміст цього права. Разом із тим, вчені єдині у розумінні цього права як базового, фундаментального, природного, тоді як інші екологічні права виступають засобом реалізації цього права. При цьому порушення тих чи інших екологічних прав (наприклад, здійснення діяльності, що призводить до забруднення води, повітря) безумовно призводить і до порушення основного права – права на безпечне та придатне довкілля. Розуміння права на безпечне

та придатне довкілля як базового, фундаментального, природного дозволяє зробити висновок, що це право відноситься до четвертого покоління прав людини і є одним із видів кліматичних прав людини.

Зауважимо, що безпечність і придатність довкілля не є тотожними поняттями. Безпечність традиційно розуміють як стан, у якому відсутня небезпека. У контексті довкілля – це стан, який характеризується відсутністю впливу сторонніх факторів (катастроф, у т. ч. техногенного характеру, діяльності людини, що шкодить довкіллю тощо), за яких навколишнє природне середовище функціонує у звичному для себе режимі. Натомість придатність довкілля, на наше переконання, має інший зміст, який проявляється у можливості довкілля задовольняти потреби людини (дихати чистим атмосферним повітрям, пити чисту питну воду тощо). У цьому контексті вчені говорять про сприятливість навколишнього середовища.

Як слушно зазначає В. В. Костицький, саме поняття сприятливого навколишнього середовища служить орієнтиром для правового регулювання природокористування, критерієм оцінки правового характеру екологічних вимог, встановлених у законодавстві, і відповідної діяльності уповноважених органів державної влади. Сприятливість навколишнього природного середовища означає також здатність задовольняти естетичні та інші запити людини, зберігати видову різноманітність. Підтримання сприятливого стану довкілля з метою задоволення цих потреб і збереження потенціалу природи забезпечується і регулюванням режиму природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною, рекреаційних зон тощо. Навколишнє природне середовище є сприятливим, якщо його стан відповідає встановленим у законодавстві про охорону довкілля критеріям, стандартам і нормативам, які стосуються екологічної чистоти, екологічної стійкості, видової різноманітності і естетичного багатства [6, с. 78-80]. Зазначимо, що як категорія «придатності», так і категорія «сприятливості», мають оціночний характер і їхній зміст може варіюватися як залежно від об'єктивних (стану довкілля), так і від суб'єктивних факторів (потреб тієї чи іншої людини).

У праві на безпечне та придатне довкілля традиційно можемо виділити такі його елементи: 1) право на власні дії – можливість людини проживати у безпечному для життя і здоров'я довкіллі, здійснювати природокористування; 2) право на чужі дії – можливість людини «вимагати» вчинення відповідних дій від зобов'язаних суб'єктів; 3) право на захист – можливість людини використовувати механізми захисту порушеного права. Зрозуміло, що такий підхід не претендує на вичерпність у розумінні права на безпечне та придатне довкілля, оскільки вчені виділяють й інші складові цього права. Так, у доктрині зазначаються, що структура права на безпечне навколишнє природне середовище як суб'єктивного включає такі

основні елементи: 1) право проживання у навколишньому середовищі, безпечному для життя і здоров'я людини; 2) право на безпечне природокористування; 3) можливість здійснювати власні правомірні дії з реалізації та захисту права на безпечне довкілля; 4) право вимагати від усіх зобов'язаних осіб (у тому числі й від держави) виконання визначених дій, спрямованих на реалізацію цього права; 5) право на звернення у відповідні органи з метою захисту порушеного права; здійснення його захисту всіма правовими способами (у деяких випадках – самозахист) [12, с. 19-20]. Разом із тим, на наш погляд, ті чи інші складові права на безпечне та придатне довкілля можуть бути охоплені вказаними трьома правомочностями: на власні дії, на чужі дії, на захист.

Таким чином, право на безпечне та придатне довкілля можемо охарактеризувати як можливість людини проживати у безпечному для життя і здоров'я довкіллі, здійснювати природокористування, вимагати вчинення відповідних дій від зобов'язаних суб'єктів; а у випадку порушення цього права – використовувати механізми захисту.

На наше переконання, неможливо говорити про реалізацію права на безпечне та придатне довкілля без гарантій його судового захисту. У разі відсутності ефективного та дієвого судового захисту права на безпечне та придатне довкілля останнє залишається декларативним положенням, закріпленням у законодавстві. Тому доцільним є звернути увагу на реалізацію захисту цього права у судовій практиці. Суб'єктами, які можуть ініціювати судовий захист права на безпечне та придатне довкілля, є, зокрема, уповноважені органи державної влади, прокурор (у разі відсутності відповідного органу державної влади чи його бездіяльності), природоохоронні організації та власне громадяни.

Слід зауважити, що у процесуальному законодавстві правом на звернення із позовом наділена будь-яка особа, право якої порушено. Як зазначила Велика Палата Верховного Суду порушенням вважається такий стан суб'єктивного права, за якого воно зазнало протиправного впливу з боку правопорушника, внаслідок чого суб'єктивне право особи зменшилося або зникло як таке; порушення права пов'язано з позбавленням можливості здійснити, реалізувати своє право повністю або частково [14]. На наш погляд, порушення права на безпечне та придатне довкілля має місце у ситуації, коли довкілля зазнає негативного впливу, що призводить до порушення вимог безпечності та придатності.

У цьому контексті варто зауважити, що у доктрині пропонується розглядати критерій права на екологічну безпеку, як такий, що складається з двох частин, а саме: (1) вимоги екологічної безпеки, закріплені у нормативно-правових актах, порушення яких має наслідком порушення права на екологічну безпеку; (2) правило, яке дозволяє позивачеві вимагати

усунути негативний вплив, який не порушує закріплену у нормативно-правових актах вимогу екологічної безпеки, якщо такий вплив є невинуватим [13, с. 112]. Останнє правило тісно пов'язане із необхідністю забезпечення справедливого балансу між інтересами різних суб'єктів, які формально не порушують імперативних норм.

Універсальним способом захисту порушеного права на безпечне та придатне довкілля є відшкодування шкоди. Так, у справі № 912/823/18 Верховним Судом вирішувалося питання про відшкодування шкоди, завданої довкіллю внаслідок забруднення атмосферного повітря. Відповідач посилався на те, що внаслідок скасування припису про усунення порушення відсутні підстави для покладання на нього відповідальності у вигляді відшкодування шкоди. Разом із тим, суд зазначив, що скасування вказаного припису не скасовує встановленого факту правопорушення у сфері природоохоронного законодавства і не дає права відповідачу здійснювати викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря, оскільки такі викиди можуть здійснюватися лише після отримання відповідного дозволу. Природоохоронне законодавство не ставить у залежність від скасування/нескасування та/або дійсності/недійсності припису про усунення виявлених порушень, винесеного на підставі акта перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства, можливість стягнення шкоди, завданої порушенням законодавства про охорону атмосферного повітря, та відповідно задоволення такого позову [15]. Проаналізувавши зазначену справу, можемо зробити висновок про те, що обов'язок відшкодування шкоди, завданої довкіллю внаслідок забруднення атмосферного повітря, покладається на забруднювача незалежно від факту скасування припису про усунення порушення.

У справі № 910/23296/17, заперечуючи проти відшкодування шкоди, відповідач посилався на те, що мав дозвіл на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря на момент перевірки. Колегія суддів погодилася з висновком суду апеляційної інстанції про те, що наявність дозволу у відповідача на момент здійснення позивачем перевірки не виключає обов'язку правопорушника відшкодувати в повному обсязі завдану шкоду за здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел без дозволів на їх викиди. При цьому Верховний Суд нагадав, що відшкодування шкоди за порушення права на безпечне довкілля здійснюється незалежно від факту притягнення винних осіб до іншого виду відповідальності [16]. Аналіз вказаної справи свідчить про те, що наявність дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел на звільняє від обов'язку відшкодувати шкоду за період діяльності без дозволів на їх викиди.

Достатньо цікавою з точки зору забезпечення права на безпечне довкілля є справа № 908/581/19, в якій вирішувалося питання про відшкодування шкоди, завданої водокористуванням без спеціального дозволу. Колегія суддів визнала недоведеним наявність усіх складових цивільного правопорушення у діях відповідача. Суди встановили, що відповідач завчасно, у порядку, передбаченому законодавством, звертався до уповноважених органів для погодження документів, необхідних для отримання спеціального дозволу на користування надрами; затримка в оформленні спеціального дозволу на водокористування сталася не з вини відповідача, яка є обов'язковою умовою для покладання на останнього відповідальності у виді відшкодування збитків [17]. Із зазначеної ситуації можемо зробити висновок про те, що затримка в оформленні спеціального дозволу на водокористування, що сталася з вини уповноважених органів, виключає настання відповідальності у вигляді відшкодування збитків. При цьому враховується те, що водокористувача у порядку та строки, передбачені законодавством, звернувся за оформленням відповідного дозволу.

Проте аналізуючи вказане рішення суду касаційної інстанції виникає закономірне питання – хто повинен відшкодувати завдану шкоду? У даній справі, суди встановили, що затримка в оформленні спеціального дозволу на водокористування сталася не з вини відповідача, а у зв'язку зі зволіканням органу державної влади в його оформленні, що виключає вину відповідача. Як наслідок відсутні підстави для стягнення збитків, завданих саме державі. Разом із тим, на наше переконання, у наведеній ситуації відповідач не звільняється від відшкодування збитків, завданих громадянам внаслідок водокористування без спеціального дозволу (у разі їх заподіяння). Такий висновок базується на критерії права на екологічну безпеку, зазначеному вище, оскільки діяльність відповідача може й не порушувати вимоги нормативно-правових актів, проте спричиняти вплив на права та інтереси громадян, який є невинуватим.

У справі № 906/366/20 суд вирішував питання відповідальності постійного лісокористувача за незаконне вирубування дерев. В обґрунтування відсутності вини відповідач посилався на те, що незаконне вирубування дерев здійснено не ним, а невинуватими особами. Верховний Суд зазначив, що організація і забезпечення охорони та захисту лісів, яка передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження та охорону лісів, зокрема, від незаконних рубок та інших пошкоджень, покладається на постійних лісокористувачів. Порушення вимог щодо ведення лісового господарства, встановлених у сфері охорони, захисту та використання лісів, є підставою для покладання на постійного лісокористувача цивільно-правової відповідальності.

При цьому не важливо, хто конкретно здійснював незаконне вирубування дерев на ділянках лісу, наданих у постійне користування, оскільки визначальним є факт порушення постійним лісокористувачем встановлених правил лісокористування, яким завдано державі збитки внаслідок незаконної рубки дерев третіми особами на підконтрольній постійному лісокористувачу ділянці лісу [18].

Із вказаної справи випливає висновок, що постійні лісокористувачі відповідальні за самовільну вирубку лісів незалежно від того, хто конкретно здійснював незаконне вирубування дерев. При цьому необхідно зазначити, що у випадку встановлення осіб, які безпосередньо здійснили незаконне вирубування дерев, факт притягнення до відповідальності постійного лісокористувача не звільняє таких осіб від відповідальності. Тобто має місце розмежування відповідальності постійного лісокористувача та особи, яка здійснила незаконне вирубування дерев. Постійний лісокористувач несе відповідальність у зв'язку із незабезпеченням охорони та захисту лісів, тоді як безпосередній заподіювач шкоди повинен нести відповідальність за незаконне вирубування дерев. Про це також зазначається і в судовій практиці – обов'язок щодо забезпечення охорони лісових насаджень покладено саме на постійних лісокористувачів, які відповідають за невиконання або неналежне виконання таких обов'язків, у тому числі у разі незабезпечення охорони та захисту лісів від незаконних вирубок дерев. Отже, цивільно-правову відповідальність за порушення лісового законодавства мають нести не лише особи, які безпосередньо здійснюють самовільну вирубку лісів (пошкодження дерев), а й постійні лісокористувачі, вина яких полягає у протиправній бездіяльності у вигляді невчинення дій щодо забезпечення охорони та збереження лісу від незаконних рубок на підвідомчих їм ділянках із земель лісового фонду, що має наслідком самовільну вирубку (пошкодження) лісових насаджень третіми (невстановленими) особами [19].

Достатньо актуальним є питання про право природоохоронних організацій на звернення із позовами в інтересах своїх членів або ж невизначеного кола осіб. Міжнародним документом, який закріпив зобов'язання держав у сфері доступу до правосуддя в екологічних справах, стала Орхуська конвенція, ратифікована Законом України № 832-XIV від 06 липня 1999 року [4, 5], тому її положення відповідно до ст. 9 Конституції України є нормами прямої дії. В Орхуській конвенції закріплено положення про те, що кожна зі сторін забезпечує представникам громадськості, коли вони відповідають передбаченим законодавством критеріям, якщо такі є, доступ до адміністративних або судових процедур для оскарження дій або бездіяльності приватних осіб і громадських органів, які порушують положення національного законодавства, що стосується

навколишнього середовища (ч. 3 ст. 9). Конвенція передбачає критерії, якими слід керуватися державам при визначенні суб'єктів звернення за судовим захистом, використовуючи поняття «громадськість» та «зацікавлена громадськість». «Громадськість» означає одну або більше фізичних чи юридичних осіб, їхнє об'єднання, організації або групи, які діють згідно з національним законодавством або практикою (ч. 4 ст. 2). «Зацікавлена громадськість» означає громадськість, на яку справляє або може справити вплив процес прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища, або яка має зацікавленість в цьому процесі; для цілей даного визначення недержавні організації, які сприяють охороні навколишнього середовища та відповідають вимогам національного законодавства, вважаються такими, що мають зацікавленість (ч. 5 ст. 2).

При цьому відповідно до Орхуської конвенції представники громадськості мають право оспорювати порушення національного законодавства у сфері довкілля незалежно від того, належать такі порушення до прав на інформацію і на участь громадськості при прийнятті рішень, гарантованих Орхуською конвенцією, чи ні (згідно з Керівництвом із провадження Орхуської конвенції (ООН, 2000 рік), далі – Керівництво). Орхуська конвенція забезпечує доступ до правосуддя як на підставі власних пологень, так і в порядку забезпечення дотримання національного природоохоронного законодавства [20].

Велика Палата Верховного Суду, з урахуванням положень Орхуської конвенції та Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», зробила висновок, що громадська організація має право на представництво в суді екологічних інтересів суспільства та окремих його членів з метою захисту порушених екологічних прав людини та громадянина або з метою усунення порушень вимог екологічного законодавства [20]. Тобто звертаючись із позовом громадська організація фактично діє у публічних інтересах (організації, її членів та інтересів інших осіб), при цьому слід враховувати положення статуту організації, якими визначено: мету створення і діяльності організації, а також представництво інтересів у справах, пов'язаних з порушенням екологічних прав форму діяльності такої організації.

Наприклад, у справі № 904/4470/19 [21] Громадське формування з охорони громадського порядку «Екологічний патруль» звернулося із позовом, в якому просило розірвати договір оренди земельної ділянки, посилаючись на те, що оспорюваним договором порушені права позивача на безпечне для життя і здоров'я довкілля та щодо сподівання на дотримання і забезпечення державними та іншими особами реалізації цього права. Позивач посилався на те, що орендар здійснив розорювання частини

переданої йому в оренду земельної ділянки природоохоронного призначення (прибережної захисної смуги, для сінокосіння). Верховний Суд погодився із висновком суду апеляційної інстанції про те, що Громадське формування з охорони громадського порядку «Екологічний патруль» є природоохоронною організацією, яка відповідно до положень Орхуської конвенції та Законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про громадські об'єднання», а також відповідно до свого статуту, має право на представництво в суді екологічних інтересів суспільства та окремих його членів з метою захисту порушених екологічних прав людини та громадянина або з метою усунення порушень вимог екологічного законодавства. Водночас суд зазначив, що право позивача на охорону навколишнього природного середовища повинно бути адекватним і не може порушувати право іншої особи на мирне володіння майном. У справі не вбачається, що наслідки вчиненого відповідачем порушення не можуть бути усунуті іншим шляхом та способами. Задоволення позову позбавить відповідача права користуватися і тими землями, щодо яких відсутні порушення ним законодавства, і, як наслідок, призведе до недотримання критеріїв сумісності заходу втручання у право на мирне володіння майном, порушить справедливий баланс між інтересами суспільства, пов'язаними з цим втручанням, й інтересами особи, яка зазнає такого втручання відповідача, що є несумісним із гарантіями статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Проаналізувавши вказану вище справу, можемо зробити деякі висновки. По-перше, судова практика визнає право природоохоронних організацій на звернення із позовами, спрямованими на захист права на безпечне та придатне довкілля. При цьому інтерес, який породжує право на звернення до суду, полягає у представництві у суді екологічних інтересів суспільства та окремих його членів для захисту порушених екологічних прав людини і громадянина або з метою усунення порушень вимог екологічного законодавства. По-друге, у разі виникнення конкуренції прав, а саме – права на безпечне та придатне довкілля та права на мирне володіння майном, необхідно оцінювати, чи виправданим буде втручання у право на мирне володіння майном з метою захисту порушених екологічних прав людини. У разі існування способів захисту, які є менш обтяжливими для власника (користувача) і які забезпечать відновлення порушеного права, то перевагу необхідно надавати саме таким способам.

Фактично у справі № 904/4470/19 суд нагадав, що застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від виду та змісту правовідносин, які виникли між сторонами, від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені

судом у спосіб, який є ефективним, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам.

У справі № 487/6970/20 Громадська організація «Стоп Шлам» звернулася із позовом про компенсацію моральної шкоди своїм членам, обґрунтовуючи вимоги тим, що господарська діяльність, яка здійснюється ТОВ «Миколаївський глиноземний завод», порушує вимоги природоохоронного законодавства, зокрема, відповідач протиправно розміщує у власних шламосховищах відходи переробки іноземної сировини – червоні шлами, які є небезпечними відходами. Внаслідок підвищення швидкості вітру ці відходи пилять, порушуючи право кожного із членів Громадської організації «Стоп Шлам» на безпечні та належні умови для життя та безпечне довкілля. Суди відмовили у задоволенні позову із посиланням на те, що: (а) позивач не довів заподіяння відповідачем моральної шкоди членам ГО «Стоп Шлам»; (б) перевірки, проведені територіальними органами Державної екологічної інспекції та Державної служби надзвичайних ситуацій України, спростовують твердження позивача про порушення відповідачем вимог екологічного законодавства. При цьому суд зазначив, що для деліктних відносин є характерним застосування презумпції вини заподіювача шкоди і за умови встановлення конкретної особи, яка завдала шкоди, відбувається розподіл тягаря доказування: (а) позивач повинен довести наявність шкоди та причинний зв'язок; (б) відповідач доводить відсутність протиправності та вини [22].

Аналіз зазначеної справи свідчить, що стягнення компенсації моральної шкоди, завданої порушенням права на безпечне та придатне довкілля, є досить складним процесом з точки зору процедури доказування наявності такої шкоди. Ще більш обтяжливим для позивачів є доведення причинного зв'язку між шкодою та протиправними діями відповідача, що яскраво продемонстровано у справі № 2012/4613/2012. Суд зазначив, що при вирішенні питання про відшкодування моральної шкоди, спричиненої особі ушкодженням здоров'я внаслідок забруднення навколишнього природного середовища підприємством, судам необхідно встановити причинно-наслідковий зв'язок між захворюваннями та можливими викидами шкідливих речовин в атмосферне повітря. Оскільки будь-яких порушень у діях ПАТ «Харківський коксовий завод» і ПАТ «Термолайф», яке б призвело до забруднення навколишнього природного середовища, яке у подальшому могло спричинити шкоду здоров'ю позивача, не встановлено, а позивач не надала суду належних і допустимих доказів на підтвердження заподіяння шкоди її здоров'ю саме діяльністю відповідачів і про наявність причинно-наслідкового зв'язку між її захворюваннями та можливими викидами шкідливих речовин

в атмосферне повітря, суд апеляційної інстанції дійшов правильного висновку про відмову в задоволенні позову [23]. У зв'язку із цим, на наш погляд, доцільним є створення певних процесуальних механізмів, які б давали змогу ефективно захистити порушене право на безпечне та придатне довкілля (наприклад, перерозподіл тягаря доказування шляхом встановлення презумпції шкоди у ситуаціях, які становлять очевидну загрозу для життя і здоров'я громадян), особливо з урахуванням принципу екологічного права «забруднювач платить».

Показовою у цьому контексті є справа № 372/4412/15-ц за позовом громадян до власників нафтобази про компенсацію моральної шкоди, спричиненої внаслідок пожежі на нафтобазі. Суд зазначив, що пожежа на нафтобазі мала очевидну загрозу для життя і здоров'я позивачів та членів їх сімей, загрозу для природного довкілля та екологічної безпеки, призвела до порушення усталених способів особистого і сімейного життя, безпеки житла, до звуження можливостей використання продукції особистого підсобного господарства. Внаслідок зазначених аспектів позивачі пережили значні душевні хвилювання, що знайшло свій прояв у постійному стресі, страхах та тривогах. Оскільки власником нафтобази було порушено вимоги законодавства, не дотримано правил пожежної безпеки на момент будівництва та введення в експлуатацію об'єкта підвищеної небезпеки, тобто спричинено комплекс порушень, що безумовно свідчить про необхідність покладання на вказане товариство відповідальності з відшкодування моральної шкоди потерпілим особам. Крім того, очевидним є також причинно-наслідковий зв'язок між завданою внаслідок аварії шкодою та протиправними діями орендаря, в експлуатації якого на час виникнення пожежі перебувала нафтобаза, на якій виготовлялися, перероблювалися та зберігалися паливно-мастильні суміші у значних обсягах [24].

Необхідно також зазначити, що право природоохоронних організацій на звернення із позовами для захисту порушених екологічних прав людини та громадянина має певні обмеження. Зокрема, у разі визначення законодавством суб'єкта, який може звертатися із відповідним позовом для захисту права на безпечне та придатне довкілля, природоохоронні організації не можуть його підмінити. Про це йдеться у справі № 809/437/17 [25], в якій суд зазначив про те, що суб'єктом звернення до суду з позовом про застосування заходу реагування у виді анулювання документа дозвільного характеру може виступати відповідний дозвільний орган, при цьому даному зверненню має передувати встановлення фактів, які законом визначені як підстава для анулювання такого документу, зокрема подання недостовірної інформації, що є можливим лише за наслідками проведення відповідної перевірки. Тому посилення позивача (Міжнародної благодійної організації

«Екологія-Право-Людина») на те, що жодним нормативно-правовим актом не забороняється іншій особі, окрім дозвільного органу, права або інтереси якої порушено, самостійно звертатися до суду з позовом про анулювання такого дозволу, визнані безпідставними та необґрунтованими, оскільки приписами чинного законодавства визначено чітку процедуру та порядок дій дозвільного органу у разі надходження до нього відомостей про подання в заяві про видачу документа дозвільного характеру та документах, що додаються до неї, недостовірної інформації.

Аналізуючи вказану вище справу, варто погодитися із висновком суду про неможливість природоохоронних організацій ініціювати у судовому порядку питання про анулювання дозволу суб'єкта господарювання. Проте відкритим залишається питання про те, який спосіб захисту порушеного права на безпечне та придатне довкілля має бути застосований у разі недотримання суб'єктом господарювання вимог щодо отримання відповідного дозволу і бездіяльності уповноваженого органу державної влади. Використання адміністративно-правового механізму шляхом подачі уповноваженому органу скарги є досить сумнівним з точки зору його ефективності поновлення порушеного права. Так, у згаданій справі судами визнано бездіяльність управління екології та природних ресурсів протиправною щодо неналежного розгляду скарги Міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина» і при цьому встановлено, що Державна екологічна інспекція не проводила перевірок дотримання вимог природоохоронного законодавства у сфері охорони атмосферного повітря свиногокомплексу ТОВ «Даноша», інструментальні заміри викидів забруднюючих речовин від стаціонарних джерел не проводилися. На переконання автора, відповідь на це питання має бути надана з урахуванням критерію права на екологічну безпеку, а саме – правила, яке дозволяє позивачеві вимагати усунути негативного впливу, який не порушує закріплену у нормативно-правових актах вимогу екологічної безпеки, якщо такий вплив є не виправданим. Звернення із позовом про відшкодування шкоди, на наш погляд, має бути ефективним способом захисту порушеного права на безпечне та придатне довкілля.

В окремих випадках судова практика визнає право окремих громадян на звернення із позовом, спрямованим на захист права на безпечне та придатне довкілля. Так, у справі № 539/369/19 фізична особа звернулася із позовом до ПАТ «Укртелеком» про захист тварин від жорстокого поводження, посилаючись на те, що працівники ПАТ «Укртелеком» своїми діями (закрили вентиляційні отвори на горіщі під час ремонту) порушили Закон України «Про тваринний світ» та допустили жорстоке поводження з тваринами, знищивши середовище існування, умови розмноження і шляхи міграції тварин.

Суди відмовили у задоволенні позову із посиланням на те, що позивачем не обґрунтовано та не доведено, яким саме чином використання ПАТ «Укртелеком» власної будівлі для надання телекомунікаційних послуг порушує її права і які саме її особисті немайнові або майнові права порушуються відповідачем. Разом із тим, суд касаційної інстанції зазначив, що фізична особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Діяльність фізичної та юридичної особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною (ч. 2 ст. 293 ЦК України). Кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Діяльність фізичної та юридичної особи, яка завдає шкоди довкіллю, може бути припинена за рішенням суду. Позивач відповідно до положень Орхуської конвенції та Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» має право на представництво у суді екологічних інтересів суспільства та окремих його членів з метою захисту порушених екологічних прав людини та громадянина або з метою усунення порушень вимог екологічного законодавства. Верховний Суд погодився із доводами позивача про те, що, відмовляючи в позові у цій справі, суди застосували обмежене тлумачення чинного законодавства, частиною якого є Орхуська конвенція, проігнорувавши, що право на захист порушеного конституційного права на безпечне довкілля належить кожному та може реалізовуватися особисто будь-якою зацікавленою людиною [26].

Таким чином, зазначене рішення Верховного Суду підтверджує тезу про те, що фактично кожен має право на представництво у суді екологічних інтересів суспільства та окремих його членів з метою захисту порушених екологічних прав людини та громадянина або з метою усунення порушень вимог екологічного законодавства.

Необхідно зазначити, що поряд із національними інститутами судового захисту право на безпечне та придатне довкілля було неодноразово предметом розгляду Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Так, проти України ЄСПЛ розглянув три справи: «Дубецька та інші проти України» (заява № 30499/03, від 10 лютого 2011 року), «Гримковська проти України» (заява № 38182/03, від 21 лютого 2011 року) та «Дземюк проти України» (заява № 42488/02, від 04 вересня 2014 року). Практика Європейського суду з прав людини у справа проти України, а також інших держав буде предметом розгляду у рамках подальшого дослідження питання про захист права на безпечне та придатне довкілля.

Висновки.

1. Право на безпечне та придатне довкілля є базовим, фундаментальним, природним екологічним правом, тоді як інші екологічні права виступають засобом реалізації цього права. Порушення тих чи інших екологічних прав (наприклад, здійснення діяльності, що призводить до забруднення води, повітря) безумовно призводить і до порушення

основного права – права на безпечне та придатне довкілля. Розуміння права на безпечне та придатне довкілля як базового, фундаментального, природного дозволяє зробити висновок, що це право відноситься до четвертого покоління прав людини і є одним із видів кліматичних прав людини.

2. «Безпечність» і «придатність» довкілля не є тотожними поняттями. Безпечність довкілля – це стан, який характеризується відсутністю впливу сторонніх факторів (катастроф, у т. ч. техногенного характеру, діяльності людини, що шкодить довкіллю тощо), за яких навколишнє природне середовище функціонує у звичному для себе режимі. Придатність довкілля проявляється у можливості довкілля задовольняти потреби людини (дихати чистим атмосферним повітрям, пити чисту питну воду тощо). У цьому контексті вчені використовують категорію сприятливості навколишнього середовища. Категорії «придатності» та «сприятливості» мають оціночний характер і їхній зміст може варіюватися як залежно від об'єктивних (стану довкілля), так і від суб'єктивних факторів (потреб тієї чи іншої людини).

3. Право на безпечне та придатне довкілля – можливість людини проживати у безпечному для життя і здоров'я довкіллі, здійснювати природокористування, вимагати вчинення відповідних дій від зобов'язаних суб'єктів; а у випадку порушення цього права – використовувати механізми захисту. Суб'єктами, які можуть ініціювати судовий захист права на безпечне та придатне довкілля, є: уповноважені органи державної влади, прокурор (у разі відсутності відповідного органу державної влади чи його бездіяльності), природоохоронні організації та громадяни. Найбільш ефективним є судовий захист права на безпечне та придатне довкілля, а «універсальним» способом захисту порушеного права є відшкодування шкоди.

4. Реалізація положень Орхуської конвенції дозволила звертатися із позовами про захист права на безпечне та придатне довкілля природоохоронним організаціям, а також окремим громадянам. Орхуська конвенція передбачає критерії, якими слід керуватися державам при визначенні суб'єктів звернення за судовим захистом – «громадськість» та «зацікавлена громадськість».

5. Стягнення компенсації моральної шкоди, завданої порушенням права на безпечне та придатне довкілля, є досить складним процесом з точки зору процедури доказування наявності такої шкоди, а також доведення причинного зв'язку між шкодою та протиправними діями відповідача. Тому доцільним є створення певних процесуальних механізмів, які б давали змогу ефективно захистити порушене право на безпечне та придатне довкілля (наприклад, перерозподіл тягаря доказування шляхом встановлення презумпції шкоди у ситуаціях, які становлять очевидну загрозу для життя і здоров'я громадян), особливо з урахуванням принципу екологічного права «забруднювач платить».

Список використаних джерел:

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
3. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» № 832-XIV від 06 липня 1999 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-14>.
5. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) від 25 червня 1998 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015.
6. Костицький В. В. Забезпечення права на сприятливе довкілля як основна функція екологічної держави / В. В. Костицький // *Екологічне право України*. 2016. № 1-2. с. 78-80.
7. Гетьман А. П., Костицький В. В. Екологічні права людини в національній міжнародній правовій доктрині / А. П. Гетьман, В. В. Костицький // *Проблеми законності*. 2013. Вип. 124. с. 68-80.
8. Анісімова Г. В. Здійснення громадянами екологічних прав: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.06 / Г.В. Анісімова. Х., 1996. 22 с.
9. Андрейцев В. І. Екологічне право. Загальна частина : курс лекцій в схемах / В. І. Андрейцев. К. : Вентурі, 1996. 208 с.
10. Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 848 с.
11. Екологічне право України : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. Х. : Право, 2009. 328.
12. Бредіхіна В. Л. Конституційні засади права громадян на безпечне навколишнє природне середовище / За ред. проф. М. В. Шульги: Монографія. Харків : Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2008. 168 с.
13. Третяк Т. О. Критерії права на екологічну безпеку // *Право і громадянське суспільство*. № 4. 2014. с. 102-115.
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 02 лютого 2021 року у справі № 925/642/19 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95439652>.
15. Постанова Верховного Суду від 17 березня 2020 року у справі № 912/823/18 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88304206>.
16. Постанова Верховного Суду від 18 березня 2019 року у справі № 910/23296/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80509881>.
17. Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2020 року у справі № 908/581/19 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87838416>.
18. Постанова Верховного Суду від 24 лютого 2021 року у справі № 906/366/20 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95573460>.
19. Постанова Верховного Суду від 20 лютого 2020 року у справі № 920/1106/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87713199>.
20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2018 року у справі № 910/8122/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78496401>.
21. Постанова Верховного Суду від 01 жовтня 2020 року у справі № 904/4470/19 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91973284>.
22. Постанова Верховного Суду від 25 травня 2022 року № 487/6970/20 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104539336>.
23. Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2019 року у справі № 2012/4613/2012 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80330456>.
24. Постанова Верховного Суду від 09 вересня 2020 року у справі № 372/4412/15-ц [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91466393>.
25. Постанова Верховного Суду від 30 жовтня 2018 року у справі № 809/437/17 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77506899>.
26. Постанова Верховного Суду від 28 серпня 2019 року у справі № 539/369/19 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84091946>.

Кабанець К.,

аспірант

Державного податкового університету

ORCID: 0000-0001-7612-127X

ДЕРЖАВНА ГАРАНТІЯ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА: ЗМІСТОВНИЙ АСПЕКТ

STATE GUARANTEE IN THE SPHERE OF AGRICULTURE: SUBSTANTIAL ASPECT

У дослідженні проаналізовано нормативні та доктринальні підходи до визначення понять гарантія, юридична гарантія та державна гарантія у сфері сільського господарства. Досліджено походження слова гарантія та його змістовий аспект. Виділено три концепції визначення сутності юридичних гарантій: 1) юридичні гарантії є сукупністю спеціальних правових засобів, умов, які забезпечують реалізацію прав, свобод й обов'язків людини і громадянина; 2) під юридичними гарантіями розуміють принципи та норми, які забезпечують здійснення прав і свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту; 3) юридичні гарантії – це специфічні правові засоби забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина, які першочергового значення набувають при практичній реалізації суб'єктивних прав громадян. Запропоновано визначення юридичної гарантії як визначені в правових актах конкретні засоби охорони прав та інтересів особи або певної групи осіб, які є встановлені гарантом нормами, що забезпечують законність, охорону, контроль та нагляд за дотриманням прав та виконанням обов'язків у сфері впливу гаранта. Визначено, що державна гарантія є видом юридичної гарантії за суб'єктом, а державне гарантування прав і свобод людини і громадянина – складовою імперативною частиною державного механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина шляхом ефективної діяльності державних органів. Виходячи із розуміння юридичних гарантій сформовано визначення державних гарантій у сфері сільського господарства. Визначено, що державні гарантії у сфері сільського господарства є частиною стратегічної державної політики. Це закріплені у нормативно-правових актах механізм діяльності державних органів, організацій і установ, який забезпечує законну діяльність суб'єктів сільського господарства, для досягнення результатів, які є частиною стратегічної державної політики розвитку.

Ключові слова: гарантія, юридична гарантія, державна гарантія, концепції, державна гарантія у сфері сільського господарства.

The research analyzed normative and doctrinal approaches to defining the concepts of guarantee, legal guarantee and state guarantee in the field of agriculture. The origin of the word guarantee and its content aspect have been studied. Three concepts of determining the essence of legal guarantees are distinguished: 1) legal guarantees are a set of special legal means, conditions that ensure the realization of the rights, freedoms and duties of a person and a citizen; 2) legal guarantees are understood as principles and norms that ensure the exercise of rights and freedoms by proper regulation of the procedure for their exercise, as well as their protection and protection; 3) legal guarantees are specific legal means of ensuring, implementing, protecting and protecting human and citizen rights, which acquire primary importance in the practical implementation of the subjective rights of citizens. It is proposed to define a legal guarantee as specific means of protecting the rights and interests of a person or a certain group of persons defined in legal acts, which are established by the guarantor by norms that ensure legality, protection, control and supervision of the observance of rights and the performance of duties in the guarantor's sphere of influence. It was determined that the state guarantee is a type of legal guarantee by subject, and the state guarantee of the rights and freedoms of a person and a citizen is an imperative part of the state mechanism for ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen through the effective activity of state bodies. Based on the understanding of legal guarantees, the definition of state guarantees in the field of agriculture was formed. It was determined that state guarantees in the field of agriculture are part of strategic state policy. This is a mechanism of the activity of state bodies, organizations and institutions established in regulatory legal acts, which ensures the legal activity of agricultural entities to achieve results that are part of the strategic state development policy.

Key words: guarantee, legal guarantee, state guarantee, concepts, state guarantee in the field of agriculture.

Постановка проблеми. Україна знаходиться на переході до нового витка формування державності, відповідно до принципів правової держави та громадянського суспільства. Ефективність та якість законодавчої бази держави в тому числі залежить від узгодженості та єдності юридичної термінології,

що лягає в основу таких нормативно-правових актів. Розуміння юридичного значення терміну «державна гарантія» як ніколи на часі, адже, суб'єкти господарювання потребують державних програм, які б забезпечили можливість продовження господарської діяльності під час форс мажорних обставин.

Серед науковців точаться дискурси та відсутнє єдине розуміння такого юридичного терміну, як «державна гарантія». В умовах воєнного часу та дестабілізації економіки сфера сільського господарства потребує якісних та ефективних державних програм, які б гарантували підтримку галузі. Визначення єдиного підходу категорії «державна гарантія у сфері сільського господарства» допоможе уникнути дискусій у процесі реалізації державними органами взятих на себе зобов'язань за такими програмами та усуне дуалізм у застосуванні цього терміну у законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкривали зміст поняття «державна гарантія» ряд науковців у різних галузях права: конституційне право – Афанасенко С.І., Бліхара М.М., Л.Д. Воєвдин, В.М. Корельський і В.Д. Перевалов, Рабіновича П.М., Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л., О.Ф. Скакун, Юзефір А.Р., фінансове право – Г.В. Бех, Л.К. Воронова, О.А. Гнатенко, О.О. Дмитрик, І.В. Заверуха, Л.П. Сідельникова, О.П. Орлюк, М.П. Кучерявенко, В.О. Рядінська, С.В. Нефьодов, інші галузі права – Журавель А.В., Буяджи Ю.А., Хмірлі О.П., Матвеева П.С. Серед зарубіжних науковців проблему розкривали Ж.-Л. Бержель, Ж. де ла Морандьєр та інші. Проаналізувавши праці вищезгаданих вчених, варто відзначити, що відсутнє єдине розуміння юридичного значення державної гарантії.

Метою наукового дослідження є аналіз наукової думки щодо визначення змістового аспекту поняття державна гарантія та формування власного бачення сутності поняття у сфері сільського господарства.

Завдання. У статті наведено різні підходи до визначення поняття «гарантія», визначено, що державна гарантія у сфері сільського господарства є видом юридичної гарантії за суб'єктом надання (гарантом).

Виклад основного матеріалу. Рівень життя кожного члена суспільства безпосередньо залежить від якості реалізації державою своєї головної мети – ефективного управління суспільними справами, шляхом дотримання принципів правової держави та громадянського суспільства. Одним із механізмів, який визначає якість життя кожного індивідуума в державі є реалізація державою гарантій, які визначені її законодавством.

Перш ніж перейти до аналізу державних гарантій у сфері сільського господарства, визначених у законах України, проаналізуємо загальноприйнятту теорію. Ми не віднайшли єдиного джерела походження слова «гарантія», тому проаналізуємо всі знайдені. Походження слова «гарантія» пов'язують із французьким «garantie» (від garantir – забезпечувати), що означає «забезпечення» [1, с. 108]. Але існує й інша думка. Так, Ж.-Л. Бержель у своєму дослідженні вказав, що термін «гарантія», «запозичений з англійської мови, в якому він має безліч значень» (порука, незалежна гарантія) [2, с. 27]. Також існують інші

підходи, а саме: гарантію визначають як умову, що забезпечує успіх чогось [3, с. 127]; умову, що забезпечує що-небудь [4, с. 277]; поруку [5, с. 153].

Згідно визначення Словника української мови ГАРАНТІЯ, і, жін. Порука в чомусь, забезпечення чого-небудь. Умови, що забезпечують успіх чого-небудь [6, 29]. Синонімами «гарантії» є запевнення, запорюка, порюка, зарюка розм., поручництво розм.; реверс книжн. (письмова) [7].

В теорії держави і права існує юридичне визначення поняття гарантії, з розкриття якого ми розпочнемо формувати наше розуміння державної гарантії у сфері сільського господарства. Серед представників наукової спільноти відсутня єдина точка зору щодо визначення категорії «юридична гарантія». Я.П. Кузьменко, формуючи концепції визначення сутності юридичних гарантій проаналізувала думки радянських вчених, які наступним чином визначали юридичні гарантії [8]:

- М. С. Малєїн вважає, що юридичні гарантії – це норми права, які передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів. Якісна характеристика юридичних гарантій передбачає оцінку всієї діючої системи права в цілому, з точки зору повноти охоплення правовим інструментарієм усіх найбільш важливих взаємовідносин державних органів та громадян, а також громадян між собою [9, с. 43]. Зазначимо, що юридичні гарантії не лише покликані сприяти реалізації законів, а втілені у нормах права, є частиною правового механізму, саме тому думку М.С. Малєїна вважаємо не завершеною;

- Л. В. Тихомирова та М. Ю. Тихомиров під юридичними гарантіями пропонують розуміти законодавчо закріплені засоби та способи охорони суб'єктивних прав громадян та організацій, способи їхньої реалізації, а також засоби забезпечення законності та охорони правопорядку, інтересів особистості, суспільства та держави [10, с. 58]. Ми вважаємо, що ці автори у своєму визначенні упустили найбільшу категорію суб'єктів, на яких розповсюджуються юридичні гарантії – це людину, тобто гарантії прав людини, як фізичної особи, ще до набуття нею ознак резиденства/приналежності до певної держави. Проте нам імпує думка Л. В. Тихомирової та М. Ю. Тихомирова, що суб'єктом права на гарантії визнаються також організації.

- О. В. Міцкевич вважає, що юридичні гарантії – це встановлений державою порядок діяльності державних органів та установ, громадських організацій, спрямований на попередження й припинення посягань на права громадян, на відновлення цих прав і притягнення до відповідальності за їх порушення [11, с. 16]. На нашу думку таке твердження звучить розуміння юридичних гарантій до зобов'язань держави, тобто, на нашу думку, є одним із видів юридичних гарантій.

Нам імпонує визначення юридичних гарантій, запропоноване О.В.Патюлінім. Науковець юридичні гарантії визначив як правові норми, що встановлюють специфічні юридичні засоби, умови та порядок реалізації прав, юридичні засоби їх охорони та захисту у випадку порушення [12, с. 237]. Крім того додамо, кого ми вважаємо гарантами: публічні організації (держави, міжнародні організації), та приватні (громадські організації, роботодавці, сторона договору, фонд).

Аналізуючи дефініції юридичної гарантії В.С. Нерсисянца [13, 60], В.В. Копейчикова [14; 17], В.Ф. Погорілко [15, 40], доходимо до висновку, що перелічених науковців об'єднує думка, що юридичні гарантії – це засоби, що забезпечують права і свободи людини і громадянина.

Як згадували раніше, Я.П. Кузьменко у своїй роботі виділяє три концепції визначення сутності юридичних гарантій: 1) відповідно до першої з них юридичні гарантії є сукупністю спеціальних правових засобів, умов, які забезпечують реалізацію прав, свобод й обов'язків людини і громадянина; 2) згідно з другою концепцією під юридичними гарантіями розуміють принципи та норми, які забезпечують здійснення прав і свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту; 3) третя концепція стосується тих науковців, які під юридичними гарантіями розуміють специфічні правові засоби забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина, які першочергового значення набувають при практичній реалізації суб'єктивних прав громадян [16, 28].

Отже, на нашу думку, юридичні гарантії – це визначені в правових актах конкретні засоби охорони прав та інтересів особи або певної групи осіб, які є встановлені гарантом нормами, що забезпечують законність, охорону, контроль та нагляд за дотриманням прав та виконанням обов'язків у сфері впливу гаранта.

Проте, В.О. Рядінська, С.В. Нефьодов прирівнюють юридичну гарантію до державної гарантії. Автори вважають, що юридичним гарантіям притаманні дві ознаки: 1) це засоби і способи, спрямовані на реалізацію, охорону, захист прав і свобод фізичних та юридичних осіб; 2) забезпечуються за допомогою специфічних правових засобів (мають юридичну форму, закріплені у нормах права). Використовуючи термін «державні гарантії» для визначення зобов'язання держави щодо забезпечення прав і свобод фізичних та юридичних осіб в Україні, маються на увазі юридичні гарантії. [17, 29]. Ми вважаємо державну гарантією одним із видів юридичних гарантій, що співвідноситься як ціле і часткове, оскільки держава є лише одним із суб'єктів, який надає юридичні гарантії (гарантом), державні гарантії діють лише у межах законодавства прийнятого та ратифікованого конкретною державою, а юридичні гарантії передбачають й інші норми, які не входять до законодавчої

бази певної держави. Також, вичерпавши державні гарантії, наприклад, громадянин цієї держави може звернутися до інших гарантів, як наприклад, право притулку для іноземців, яке передбачає право переслідуваної особи звертатися до будь-якої іноземної держави з проханням про надання притулку і правового захисту, а також право держави не видавати особу країні, яка вимагає її видачі. Після чого гарантом для цієї особи виступає новий суб'єкт, а кількість та якість таких гарантій буде залежати уже від нормативно правового регулювання та діяльності держави, яка надала притулок.

Повернемося до етимологічного розуміння слів та зазначимо, що прикметник «державний» похідний від іменника «держава», тому вживається стосовно явищ, осіб, посад, заходів, які характеризують державу, стан справ у ній тощо. Маючи на увазі етимологічне значення словосполучення «державна гарантія» розуміємо як зобов'язання держави, які вона повинна виконати [17, 24]. Проте нас цікавить спеціально-юридичний термін, тому продовжимо дослідження юридичної наукової думки.

З цього приводу Бойчук Т. В. вказує, що дуалізм підходів до визначення змісту терміна гарантія зумовлений не тільки особливостями форм пізнання, а й сферою його застосування [1, с. 108], з чим не можливо не погодитись. Припускаємо, що термін «гарантія» набув номінального значення для опису схожих за своєю суттю відносин. Хоча слово «гарантія» доволі часто зустрічається у повсякденному житті, констатуємо, що воно набуло і юридичного значення. Практично у кожній галузі права застосовується поняття «гарантій», але з особливим змістом.

На думку Ж. де ла Морандера [18, с. 107], Е. Годеме [19, с. 306] особливий юридичний зміст гарантії полягає в забезпеченні кредитору спокійного і корисного володіння переданої речі. Бойчук Т.В. аналізуючи зарубіжну літературу, зауважує, що гарантія є твердження, обіцянка боржника щодо наявності будь-яких фактів. У свою чергу, англійські правознавці розрізняють поняття «безпека» і «гарантія» – «забезпечення» і «гарантування», при цьому забезпечення – це титул щодо власності боржника, який дає кредитору право отримати задоволення з вартості відповідної власності, при невиконанні боржником свого зобов'язання [1, с. 108]. Припускаємо, що англійські правознавці не відносять гарантію до способів забезпечення.

У сфері сільського господарства 04 листопада 2021 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві», який є один із механізмів надання державних гарантій у сфері сільського господарства [20]. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України створено Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві (далі – Фонд), сто відсотків статутного капіталу

якого належить державі, повноваження з управління корпоративними правами держави у статутному капіталі якого здійснює Міністерство аграрної політики та продовольства. У статуті Фонду зазначається основною метою діяльності Фонду є забезпечення підтримки суб'єктів мікропідприємництва, малих і середніх суб'єктів підприємництва, що провадять діяльність у сільському господарстві, шляхом часткового гарантування виконання зобов'язань таких суб'єктів за кредитними договорами. Єдиним предметом діяльності Фонду є надання часткових гарантій за кредитними зобов'язаннями суб'єктів малого і середнього підприємництва, що провадять діяльність у галузі сільського господарства [21]. Вказаний нормативно правовий акт є одним із видів державної гарантії у сфері сільського господарства, який через Фонд забезпечує підтримку суб'єктів мікропідприємництва, малих і середніх суб'єктів підприємництва, що провадять діяльність у сільському господарстві, шляхом часткового гарантування виконання зобов'язань таких суб'єктів за кредитними договорами.

Висновки. Отже, термін «державні гарантії» використовується практично у всіх галузях права, в тому числі сільському господарстві, є сферою дослідження багатьох науковців. Підсумовуючи, зазначимо, що надаючи терміну «державні гарантії» значення зобов'язання держави щодо забезпечення прав і свобод фізичних і юридичних осіб в Україні науковці та законотворці вказують на державні гарантії, як вид юридичних гарантій. Державне гарантування прав і свобод людини і громадянина – складовою імперативною частиною державного механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина шляхом ефективної діяльності державних органів.

На даному етапі дослідження, вважаємо, що державні гарантії у сфері сільського господарства – це закріплені у нормативно-правових актах механізми діяльності державних органів, організацій і установ, який забезпечує законну діяльність суб'єктів сільського господарства, для досягнення результатів, які є частиною стратегічної державної політики розвитку.

Список використаних джерел:

1. Бойчук Т. В. Зміст та види державних гарантій заощаджень в Україні / Т. В. Бойчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 8. С. 107-113.
2. Бергель Ж. -Л. Див.: Бирюкова Л. А. Банковские гарантии : теория и практика. М. : Спарк, 2004. С. 27.
3. Советский энциклопедический словарь. М. : Советская энциклопедия, 1989. С. 277.
4. Словарь иностранных слов. М., 1988. С. 111.
5. Словарь иностранных слов. М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. С. 153.
6. Словник української мови: в 11 томах. Том 2, 1971. Стор. 29.
7. Словники української мови онлайн. WorldwideDictionary.org © 2012 – 2017. Режим доступу: <https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%B3%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D1%8F>
8. Кузьменко Я.П. Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 29. Том 1, 2014. С.27-32
9. Малєин Н.С. Охрана прав личности советским законодательством / Н.С. Малєин. М. : Наука, 1985. 166 с.
10. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров. М. : Издание г-на Тихомирова М. Ю., 1999. 526 с.
11. Мицкевич А.В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве. *Советское государство и право*. 1963. № 8. С. 15–21.
12. Патюлин В.А. Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений). М. : Наука, 1974. 246 с.
13. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. М: Статут, 1999, 265с.
14. Копейчиков В.В. Реализация субъективных прав граждан. *Советское государство и право*. 1984. № 3. С. 13–19.
15. Погорілко В.Ф. Права та свободи людини і громадянина в Україні. В.Ф. Погорілко, В.В. Головченко, М.І. Сірий. К. : Ін Юре, 1997. 52 с.
16. Кузьменко Я.П. Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 29. Том 1, 2014. С. 27-32.
17. Нефьодов С.В. Рядінська О.В., Фінансово-правове регулювання надання державних (місцевих) гарантій в Україні: монографія. Київ. 2019. 212с.
18. Ж. де ла Морандьер. Гражданское право Франции. Т. 3. М., 1961. С. 78.
19. Годэмэ Э. Общая теория обязательств. М., 1948. С. 366.
20. Закон України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» від 04.11.2021 № 1865-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1865-20/find?text=%E3%E0%F0%E0%ED%F2>.
21. Постанова «Про створення Фонду часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» від 16 лютого 2022 р. № 125 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125-2022-%D0%BF>.

Князевич Н. В.,

аспірант кафедри службового та медичного права
Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
юрисконсульт
ГО «Українська ліга розвитку паліативної та хоспісної допомоги»
ORCID: 0000-0002-1659-3934

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВРЯДУВАННЯ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ВИКЛИКИ, ПЕРЕВАГИ І МОЖЛИВІ ШЛЯХИ

IMPLEMENTATION OF PROFESSIONAL SELF-GOVERNANCE OF MEDICAL WORKERS: CHALLENGES, ADVANTAGES AND POSSIBLE WAYS

Стаття присвячена питанням запровадження самоврядування медичних працівників, викликів та можливих шляхів імплементації цього інституту у законодавство України, яке може відіграти значну роль у забезпеченні спроможності системи охорони здоров'я України в умовах війни та відбудови України, підвищенні якості медичної допомоги, а також у захисті прав і законних інтересів медичних працівників та пацієнтів. Самоврядування медичних працівників може відіграти велику роль не лише в захисті прав та законних інтересів медичних працівників, а й у забезпеченні якості медичної допомоги, належному здійсненні медичними працівниками професійної діяльності, боротьбі з корупцією та ін.

Аналіз чинних нормативно-правових актів та досвіду європейських країн дає підстави стверджувати, що існує низка важливих переваг запровадження самоврядування медичних працівників у період сьогодення, зокрема: звільнення уряду і органів державного управління від багатьох організаційних клопотів шляхом делегування самоврядній організації частини важливих регуляторних функцій, що зможе розвантажити уряд та профільне міністерство, надавши їм можливість зосередитися на виконанні пріоритетних завдань; підсилення впливу професійної спільноти, яка в Україні наразі не має достатнього впливу; зміцнення регіональних структур та безпосередня підтримка діяльності лікарів та інших медичних працівників на місцях; широкі можливості обміну досвідом і знаннями з колегами із розвинених зарубіжних країн та можливість співпрацювати із міжнародними самоврядними організаціями; продовження боротьби з корупцією в системі охорони здоров'я України.

Україна має неабиякий шанс побудувати нову демократичну та дієву систему медичного самоврядування та подолати усі виклики на її шляху, завдяки національному та міжнародному досвіду. Для цього усій медичній спільноті потрібно окреслити переваги такої системи, зустрітись з викликами та знайти можливі шляхи вирішення проблем на всіх етапах впровадження професійного самоврядування.

Ключові слова: реформування системи охорони здоров'я, медичні працівники, професійне самоврядування медичних працівників, модель професійного самоврядування.

The article is devoted to the issues of introduction of professional self-governance of medical workers, challenges and possible ways of implementing this institute into the legislation of Ukraine, that may play an important role in ensuring the sustainability of Ukrainian healthcare system in times of war and post-war recovery, in increasing the quality of health care as well as in the protection of rights and lawful interests of patients and healthcare workers. The self-governance of medical workers can play an essential role not only in protecting the rights and legitimate interests of medical workers, but also in ensuring the quality of medical care, the proper performance of professional activities by medical workers, fighting corruption, etc.

The analysis of current legal acts and the experience of European countries gives reason to assert that there are a number of important advantages of the introduction of the institute of professional self-governance of medical workers in the current period, in particular: freeing the government and state administration bodies from many organizational problems by delegating a part of important regulatory functions to a self-governing organization, that will be able to relieve the government and the relevant ministry, giving them the opportunity to focus on the implementation of priority tasks; strengthening the influence of the professional community, which currently does not have sufficient influence in Ukraine; strengthening of regional structures and direct support of the activities of doctors and other medical workers in the field; broad opportunities to exchange experience and knowledge with colleagues from developed foreign countries and the opportunity to cooperate with international self-governing organizations; continuation of the fight against corruption in the healthcare system of Ukraine.

Ukraine has a great chance to build a new democratic and effective system of medical self-governance and overcome all challenges on its way, thanks to national and international experience. To do this, the entire medical community needs to outline the advantages of such a system, meet the challenges and find possible ways to solve problems at all stages of implementation of professional self-governance.

Key words: health care system reform, medical workers, professional self-governance of medical workers, model of professional self-governance.

Під час реформи охорони здоров'я, яка здійснюється в Україні, значна увага приділяється питанням доступності та якості медичної допомоги. Велику роль у забезпеченні якості медичної допомоги має відігравати лікарське самоврядування та самоврядування інших професій в охороні здоров'я. Найявні фахові громадські організації, на жаль, наразі не мають достатнього впливу на прийняття рішень в охороні здоров'я, що зумовлюється низкою чинників, зокрема і їх правовим статусом. Не менш важливою є і забезпеченість прав та законних інтересів працівників сфери охорони здоров'я.

Ці питання ще більше актуалізуються зараз, коли внаслідок повномасштабної війни, розв'язаної Російською Федерацією проти України, система охорони здоров'я України стикнулася з великою кількістю викликів. На допомогу державі має прийти лікарське та інше професійне самоврядування, якому буде делегована частина державних повноважень. З огляду на це дослідження зарубіжного досвіду та українського юридичного підґрунтя для запровадження самоврядування в охороні здоров'я набуває особливого значення.

Управлінські та правові питання, пов'язані з запровадженням самоврядування в охороні здоров'я, вже піднімалися українськими дослідниками (З. Надюком, З. Гладуном, Р. Гревцовою, І. Демченком, О. Роговою та ін.) та громадськими і політичними діячами (О. Мусієм, В. Карпуком, І. Сисоєнко та ін.). Утім, нові виклики вимагають нових акцентів.

Слід відзначити, що запровадження самоврядування в охороні здоров'я має підсилити спроможність вітчизняної системи охорони здоров'я, особливо у відбудовний період, та сприятиме її трансформації. Відтак воно стає важливим чинником забезпечення громадського здоров'я.

З положень глави 22 «Громадське здоров'я» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони впливає необхідність подальшого реформування охорони здоров'я та пріоритетність забезпечення безпеки пацієнтів і якості медичної допомоги, що надаватиметься ним [1]. Запровадження самоврядування в охороні здоров'я має стати одним із найважливіших кроків на цьому шляху, адже воно спрямоване на підвищення рівня захищеності здоров'я людини та населення, прав та законних інтересів медичних працівників, забезпечення їх професійного зростання, подолання корупції в охороні здоров'я тощо.

Варто звернути увагу на те, що запровадження професійного самоврядування працівників охорони здоров'я у кожній окремій країні мало свої переваги (як і недоліки) та приносило свої результати. Тож важливо враховувати риси, властиві національній системі охорони здоров'я та чинному законодавству

України, що дозволить уникнути помилок, які нерідко трапляються під час впровадження нових інститутів, та максимізувати переваги самоврядування.

Ключовою складовою самоврядування в охороні здоров'я є медичне самоврядування. На нашу думку, його можна визначити як систему відносин, що складаються між медичними працівниками та між ними і органами медичного самоврядування у зв'язку з набуттям права на здійснення медичної діяльності, її здійсненням та припиненням, притягненням винуватих осіб до дисциплінарної відповідальності за порушення правил, встановлених органами медичного самоврядування, захистом прав та законних інтересів медичних працівників, представництвом медичних працівників у відносинах з органами державної влади та інститутами громадянського суспільства, і якій державою делегуються певні управлінські повноваження для виконання зазначених функцій.

Розглядаючи передумови створення та функціонування в Україні такого суспільного інституту, як медичне, зокрема, лікарське самоврядування, З. Надюк визначає наступні передумови:

- політичні та соціально-економічні зміни, що відбулися в Україні в цілому;
- політична воля керівництва держави;
- зміна економічних відносин в суспільстві, що істотно вплинули на діяльність системи охорони здоров'я і призвели до серйозних трансформацій в ній;
- кардинальні зміни у свідомості медичного персоналу і пацієнтів;
- воля лікарської громадськості [2, с. 6].

Протягом тривалого часу в Україні не було достатніх передумов для запровадження медичного (лікарського) самоврядування. Більше того, існувало багато перешкод і викликів на шляху до запровадження цього інституту. З. Надюк також висловлює думку, що однією з основних перешкод було несприйняття ідеології лікарського самоврядування через відсутність у 70-80% медиків мотивів до ефективної трудової діяльності – матеріальних, трудових, статусних, а також інших мотивів виконувати свою роботу якісно; а з іншого боку, й відсутність мотиваційного моніторингу з боку керівників системи охорони здоров'я [2, с. 6-7].

Утім, такі перешкоди поступово усуваються. Під час реформування охорони здоров'я України, зокрема запровадження державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення і встановлення залежності оплати медичних працівників (особливо лікарів, що надають первинну медичну допомогу), від результатів їхньої діяльності (наприклад, кількості декларацій про вибір лікаря) медичні працівники отримали стимул для підвищення якості та інтенсивної своєї праці.

Крім того, для медичних працівників стає все більш очевидним, що їхні колеги-медики краще впрацюють із завданнями щодо встановлення стандартів

якості медичної допомоги та оцінки якості наданої медичної допомоги, ніж публічні службовці.

Усе більш відчутною стає політична воля до запровадження самоврядування в охороні здоров'я. Так, зокрема, розроблення проекту Закону України «Про самоврядування медичних професій в Україні» (цілісна редакція) передбачено у Плані діяльності Міністерства охорони здоров'я з підготовки проєктів регуляторних актів на 2022 рік, затвердженому наказом МОЗ України від 17 грудня 2021 року № 2812 [3].

Запровадження медичного самоврядування можливе тоді, коли ця ідея сприймається лікарською професійною громадськістю. Для того, щоби забезпечити її сприйняття, потрібно донести до лікарської спільноти переваги запровадження самоврядування, провести публічне обговорення та врахувати пропозиції представників медичної професії.

Вище ми відзначали роль і значення самоврядування медичних працівників в системі охорони здоров'я, зокрема з огляду на євроінтеграційні перспективи України. Якими ж є переваги його запровадження?

Серед переваг запровадження самоврядування медичних працівників слід особливо відзначити зростання суспільної довіри до медичної професії. Воно має відбутися завдяки підвищенню професійного рівня лікарів та інших медиків. Крім того, йому сприятиме уможливлення притягнення винуватих осіб до дисциплінарної відповідальності за відповідні проступки, зокрема, за порушення правил медичної етики. Як зазначається у Мадридській декларації стосовно професійної автономії та самоуправління, прийнятій 39-ю Всесвітньою медичною асамблеєю у 1987 році, «національні медичні асоціації повинні сприяти становленню етичних норм поведінки лікарів на благо їхніх пацієнтів. Порушення етичних норм повинні негайно виправлятися, а лікарі, винні в цих порушеннях, повинні бути покарані в дисциплінарному порядку. Тільки Національні медичні асоціації можуть ефективно і вміло виконати це завдання» [4].

Також медичне самоврядування дозволить лікарям та іншим медикам краще доносити свої потреби до тих, хто приймає рішення в охороні здоров'я, а з більшості питань своєї професійної діяльності – приймати такі рішення самим, а також контролювати їх виконання.

Одним з питань, які мають бути передані самоврядній медичній професії, є розроблення і впровадження стандартів надання медичної допомоги. Відсутність медичних стандартів та клінічних протоколів з багатьох нозологій негативно позначається на якості медичної допомоги (послуг), а також на стані захищеності медичних працівників і пацієнтів. Самоврядна організація, що складається з лікарів, зможе швидше, ніж державні органи чи підприємства, розробити стандарти і протоколи, що ґрунтуються на доказах та враховують досягнення медичної науки і практики. Окрім цього, лікарі та

представники інших медичних професій, які безпосередньо здійснюють медичну діяльність, краще розуміють потреби професійного розвитку, ніж працівники профільного міністерства або створених при ньому центрів, а забезпечення належної якості безперервного професійного розвитку професіоналів у сфері охорони здоров'я, а також прозорості процедур його проходження є запорукою належної якості медичної допомоги. Зазначене ще раз підтверджує доцільність запровадження в Україні самоврядування лікарів та представників інших професій в охороні здоров'я.

Р. Гревцова звертає увагу на необхідності «обрати і законодавчо закріпити модель самоврядування» [5, с. 32]. При цьому слід врахувати, що «у світі існує делеговане самоврядування, тобто делегування державою певних функцій самоврядній організації з визначенням компетенції такої організації в законі. ...Також існує добровільне саморегулювання, коли вимоги встановлюються самою організацією без погодження з державою і їх виконання теж здійснюється без участі держави. Існує також і змішана модель самоврядування – співрегулювання» [6]. Наступним питанням, яке підлягає обговоренню і законодавчому вирішенню, є добровільність чи обов'язковість членства. У цьому плані корисним є зарубіжний досвід, а також досвід інших самоврядних професій в Україні, передусім адвокатури. Отже запровадження лікарського самоврядування має піти шляхом аналізу наявного досвіду, надання відповідей на зазначені вище запитання та прийняття закону, в силу якого медичній, зокрема лікарській, спільноті будуть делеговані повноваження щодо допуску до професії, позбавлення, за наявності підстав, права на її здійснення, забезпечення безперервного професійного розвитку, представництва інтересів спільноти перед державними органами та інститутами громадянського суспільства тощо.

В Україні неодноразово робилися спроби запровадити самоврядування в охороні здоров'я, зокрема, лікарське самоврядування. Однак приховані в законопроектах ризики, на які звертали увагу фахівці [7], не дозволяли прийняти відповідний закон. Щойно для громадського обговорення було оприлюднено проєкт Закону України «Про самоврядування в сфері охорони здоров'я в Україні» [8]. Зазначений законопроект підлягає ретельному аналізу, результати якого мають бути враховані під час законодавчої діяльності.

Висновки. В умовах реформування охорони здоров'я України, а також в період війни та у відбудовий період важливо підсилити спроможність системи охорони здоров'я України та стан захищеності прав і законних інтересів пацієнтів та медичних працівників. Одним із шляхів досягнення цієї мети є запровадження медичного самоврядування, яке матиме низку переваг, зокрема зростання суспільної

довіри до медичної професії, більш активна участь медичної спільноти у прийнятті рішень в охороні здоров'я, впровадження інновацій та підвищення якості медичної допомоги. Необхідний вибір моделі самоврядування в охороні здоров'я та прийняття закону, яким вона запроваджуватиметься.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21.03.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.
2. Надюк З.О. Поєднання механізмів державного управління і лікарського самоврядування на ринку медичних послуг в Україні. *Державне будівництво*, 2008 р. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2008_2_25.
3. Про затвердження Плану діяльності Міністерства охорони здоров'я з підготовки проєктів регуляторних актів на 2022 рік: Наказ МОЗ України від 17 грудня 2021 року № 2812. URL: <https://www.apteka.ua/article/628680>.
4. Мадридська декларація стосовно професійної автономії та самоуправління: Декларація, прийнята 39-ою Всесвітньою медичною асамблеєю у 1987 р. URL: <https://med.sumdu.edu.ua>.
5. Гревцова Р. Ю. Тенденції розвитку медичного і фармацевтичного права в Україні. Другий Всеукраїнський конгрес з медичного права, біоетики і соціальної політики з міжнародною участю 14-15 квітня 2011 року, м. Київ : Збірник тез доповідей / Упор. к.ю.н. Гревцова Р.Ю., д.м.н. Степаненко А.В.- Київ: Видавництва «КІМ», 2011.
6. Корчинська О.А., Мусій О.Н., Лінчевський О.В. та ін. Професійне самоврядування: світовий досвід та перспективи в Україні. *Health-ua.com*, 29.05.2018. URL: <https://health-ua.com/article/37274-profesijne-samovryaduvannya-svitovij-dosvid-ta-perspektivi-v-ukraini>.
7. Сисоєнко І. Перспективи і ризики законопроєкту про самоврядування медичних професій. Ваше здоров'я, 22.07.2020. URL: <https://www.vz.kiev.ua/perspektyvy-i-ryzyky-zakonoprojektu-pro-samovryaduvannya-medychnyh-profesij/>.
8. Про самоврядування в сфері охорони здоров'я в Україні: Проєкт Закону України. МОЗ України, 8 вересня 2022. URL: <https://moz.gov.ua/article/public-discussions/proekt-zakonu-ukraini-pro-samovryaduvannya-v-sferi-ohoroni-zdorov%e2%80%99ja-v-ukraini?preview=1>.

Костицький В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений юрист України, професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

ПРОТИДІЯ ЕКОЦИДУ ЯК СКЛАДОВА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ІМПЕРАТИВУ ТА УХВАЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОНСТИТУЦІЇ ЗЕМЛІ

COMBATING ECOCIDE AS A COMPONENT OF THE INTERNATIONAL LEGAL ENVIRONMENTAL IMPERATIVE AND THE ADOPTION OF THE ECOLOGICAL CONSTITUTION OF THE EARTH

В статті розглядаються соціолого-правові проблеми становлення і розвитку екологічної держави. Основою цього процесу автор називає формування міжнародного еколого-правового імперативу, а ознаками цього процесу вважає взаємне «перетікання» прогресивних еколого-правових ідей між національним та міжнародним екологічним правом, до яких включає ідею сталого розвитку, питання про захист клімату, гарантій екологічних прав і свобод людини, пропозиції щодо формування екологічної держави. Ще одна ознака нового екологічного мислення – конституційне закріплення в ряді країн природного права людини на життя та на сприятливе для життя довкілля. У результаті конституювання екологічних прав і свобод людини збереження довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь стає спільним обов'язком держави, громадянського суспільства і людини. Питання збереження життєвого середовища людини у статті трактується як суспільне визнання та закріплення у конституції екологічної функції держави. Утвердження екологічної функції держави як умови реалізації її екологічної політики визначається у якості основи формування нової моделі держави, яку автор називає екологічною державою. Аналізуються проблеми виникнення екологічної функції держави та її конституційного закріплення. Зазначене вище дає підстави автору твердити про необхідність формування екологічної держави. У статті наводяться та коротко характеризуються ознаки екологічної держави, а також досліджуються проблеми реалізації екологічного обов'язку держави перед суспільством, обґрунтовується висновок про необхідність розглядати зобов'язання держави перед громадянським суспільством щодо забезпечення права людини на сприятливе навколишнє природне середовище як складову верховенства права. Встановлено, що забезпечення екологічних прав і свобод, перш за все, основного права людини на сприятливе довкілля, визначає зміст, спрямованість та сучасність держави.

Обґрунтовано, що екоцид є системним порушенням стану та рівноваги довкілля шляхом обширного знищення забруднення земель та інших природних ресурсів, у тому числі об'єктів природно-заповідного фонду, руйнування еколого-небезпечних підприємств, природних джерел забезпечення життєдіяльності людини. Екоцид – це системне цілеспрямоване нищення життєвого довкілля, безпечних умов для життя і здоров'я людини та інших живих організмів, існування неживих природних ресурсів та масове порушення вимог щодо їх охорони і використання.

Ключові слова: право на сприятливе довкілля, екологічна безпека, міжнародно-правовий екологічний імператив, екологічна функція держави, екологічна держава, екоцид.

The article examines the sociological and legal problems of the establishment and development of an ecological state. The author calls the formation of an international environmental-legal imperative the basis of this process, and the signs of this process are the mutual «flow» of progressive environmental-legal ideas between national and international environmental law, which includes the idea of sustainable development, the issue of climate protection, guarantees of environmental rights and freedoms of human, proposals for the formation of an ecological state. Another sign of the new ecological thinking is the constitutional enshrining in a number of countries of the natural human right to life and to an environment conducive to life. As a result of the establishment of environmental rights and human freedoms, the preservation of the environment for current and future generations becomes a joint responsibility of the state, civil society and man. In the article, the issue of preservation of human living environment is interpreted as public recognition and consolidation of the ecological function of the state in the constitution. The establishment of the ecological function of the state as a condition for the implementation of its environmental policy is defined as the basis for the formation of a new model of the state, which the author calls an ecological state. The problems of the emergence of the ecological function of the state and its constitutional consolidation are analyzed. The above gives reasons for the author to insist on the necessity of forming an ecological state. The article presents and briefly characterizes the signs of an ecological state, as well as examines the problems of implementing the state's ecological obligations to society, substantiates the conclusion that it is necessary to consider the state's obligations to civil society to ensure the human right to a favorable natural environment

as a component of the rule of law. It was established that the provision of environmental rights and freedoms, first of all, the basic human right to a favorable environment, determines the content, direction and modernity of the state. The author combines the successes of preserving the environment in the interests of current and future generations with mandatory international support, especially taking into account the environmental threats in Ukraine caused by Russian military aggression. To solve the problems, joint efforts of the entire civilized world are proposed, the formation of brutal means of international legal response, which should be enshrined in the Ecological Constitution of the Earth as an international legal act aimed at preserving the living environment suitable for human life.

It is substantiated that ecocide is a systematic violation of the state and balance of the environment through the extensive destruction of land pollution and other natural resources, including the objects of the nature reserve fund, the destruction of ecologically dangerous enterprises, natural sources of human life support. Ecocide is the systematic purposeful destruction of the living environment, safe conditions for the life and health of humans and other living organisms, the existence of inanimate natural resources and the massive violation of requirements for their protection and use.

Key words: *the right to a favorable environment, environmental security, the international legal environmental imperative, the ecological function of the state, the ecological state, Ecological Constitution of the Earth, ecocide.*

Вступ. Людство в епоху глобалізації зустрілося з одного боку із небувалими досягненнями людського розуму, а з другого боку – із загрозою загибелі цієї цивілізації. Причин, що можуть зумовити такий сценарій, достатньо: перманентні війни, які можуть перерости у ядерну війну, зокрема, нинішня російська воєнна агресія проти України, глобальне потепління, кліматичні загрози, споживацьке, а частіше навіть хижацьке, ставлення до природи та довкілля, яке обернулося глибокою екологічною кризою другої половини ХХ століття, невміння або і небажання вирішувати соціально-економічні, але перед усім екологічні проблеми з урахуванням сучасного стану довкілля, еколого-правовий нігілізм планетарного масштабу та цинічне ігнорування права людини на сприятливе довкілля. У силу цього постає вкотре питання про нові можливості світового реагування та планетарного регулювання взаємодії суспільства і природи.

Основний зміст статті. Одним із шляхів вирішення проблеми охорони довкілля є ухвалення Екологічної Конституції Землі, про що і автор, і ряд учених уже не раз говорили. Пошуки формулювання її змісту ще далекі до завершення, не можуть обмежуватися текстом ухваленої Екологічної хартії, а тому маємо гостру потребу у визначенні засад, які можуть лягти в основу цього документу з врахуванням останніх подій ХХІ століття та сформулювати міжнародно-правовий екологічний імператив, який буде ідеологічною основою Екологічної Конституції Землі [3]. У цій статті розглядаються ряд найважливіших ознак, які ілюструють досліджуваний процес. До них, зокрема, віднесемо наступні.

1. Взаємне «перетікання» прогресивних еколого-правових ідей між національним та міжнародним екологічним правом. До таких ідей віднесемо ідею сталого розвитку, питання про захист клімату, гарантій екологічних прав і свобод людини, пропозиції щодо формування екологічної держави. Нагадаємо, що до ознак сучасної держави різні вчені, зазвичай, відносять здебільшого ті, які відповідають певним якісним критеріям, насамперед, сучасним уявленням про ключові й необхідні виміри та грані існування держави як публічно-правової організації

влади сучасного суспільства, обстоювання державою загальнолюдських цінностей, передусім визнання та утвердження пріоритету прав людини в діяльності держави, у тому числі на чисте довкілля. Видається, що саме сучасна екологічна держава спроможна виявитися тією силою, яка у союзі з іншими державами спроможна не допустити до глобальної екологічної катастрофи. Нагадаємо у зв'язку із цим слова С.В. Джолоса, який вважає сучасною державу таку, яка якнайкраще вписується у свою епоху, спроможна ефективно діяти в умовах глобалізації.

2. Конституційне закріплення в ряді країн природного права людини на життя та на сприятливе для життя довкілля. Характеристика сучасної держави незмінно для вченого, громадського діяча чи пересічного громадянина поєднується з оцінкою діяльності держави, спрямованої на гарантії та реалізацію прав і свобод людини і громадянина. З врахуванням екологічних загроз глобалізованого світу до цих першочергових підходів відносимо реалістичність екологічної політики держави, в основі якої екологічні права і свободи людини. Адже права людини забезпечують нормативне закріплення умов життєдіяльності індивіда, що об'єктивно необхідні для нормального функціонування суспільства і держави, визначають міру свободи, напрями її забезпечення державою і особливості досягнення у суспільних, групових міжособистісних комунікаціях та відносинах із навколишнім середовищем.

Основоположні вимоги щодо забезпечення екологічних прав людини встановлені Конституцією України [1], яка визначає, що:

кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону (ст. 13);

земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу (ст. 13);

право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно

відповідно до закону (ст. 14);

кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, доступ до екологічної інформації та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50);

кожен має право на судовий захист прав і свобод (ст. 55).

Деталізація екологічних прав громадян здійснена у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»: кожний згідно з нормами ст. 9 цього Закону має право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище, участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднання в громадські природоохоронні формування, одержання екологічної освіти та інш. Екологічні права людини визначаються також іншими актами законодавства.

Конституційному закріпленню екологічних прав кореспондує визначення екологічних обов'язків: не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані збитки (ст. 66), використовувати власність у спосіб, який унеможливив би завдання шкоди правам громадян, а також погіршення екологічної ситуації і природної якості землі (ст. 41).

У конституціях більшості сучасних держав юридично закріплені природні права людини, у тому числі екологічні права, найважливішими із яких визначено право на життя, право на сприятливе для життя довкілля (ст. 35 Хартії основних прав та свобод Чеської Республіки, ст. 45 Конституції Естонії, ст. 43 Конституції Республіки Македонії, ст. 37 Конституції Республіки Молдова, ст. 72 Конституції Республіки Словенія), термінологічне формулювання якого має свої національні особливості: Конституція Бельгійського королівства від 7 лютого 1831 р. закріпила право бельгійців на здорове довкілля (п. 4 ст. 23), а в Конституції Португалії від 2 квітня 1976 р. сформульовано право всіх жити у людяному здоровому навколишньому середовищі (ст. 66). Ці положення знайшли своє відображення також і в міжнародно-правових документах, рішеннях міжнародних конференцій у Ріо-де-Жанейро, Парижі, Катовіце, Токіо.

3. Збереження довкілля для нинішнього і прийдешніх поколінь як спільний обов'язок держави, громадянського суспільства і людини. Громадянське суспільство як результат європейсько-американського розвитку засноване на гарантованості прав і свобод людини і громадянина, державно-суспільного партнерства. З точки зору соціології права оптимальним суспільним життям є стан рівноваги та дотримання балансів між секторами громадянського суспільства та довкіллям

Найбільш вдалим, на нашу думку, формулюванням екологічної функції держави та вищого суверена влади – народу є положення ст. 2 Конституції

Республіки Хорватія: «Сабор (парламент – В. К.) Республіки Хорватія і народ безпосередньо, незалежно та згідно з Конституцією вирішують питання:... про збереження природного та культурного багатства і їхнього використання».

Сьогоднішня держава відповідно до уявлень Ж.Ж. Руссо керується Суспільним договором – основою всіх прав з метою встановлення загального блага, яким безумовно є утвердження принципу спільної відповідальності суспільства і держави за стан довкілля. Конституція як Суспільний договір передбачає, що вона є результатом громадянського миру та суспільного консенсусу, зокрема, у сфері охорони довкілля. Нагадаємо, що видатний німецький мислитель Ю. Габермас звертав увагу на договірний характер конституції, яка має виражати формальний консенсус у суспільстві [2].

Зазначимо, що з ухваленням конституції її договірний характер не вичерпується, оскільки її реалізація, збереження життєвого середовища людини потребує подальшої праці держави і суспільства на основі консенсусу між правами власними і правами інших суб'єктів задля сприяння соціальної інтеграції суспільства в інтересах охорони довкілля.

Вирішення цієї проблеми в інтересах нинішнього і прийдешніх поколінь потребує відповідного корегування міжнародної та національної екологічної політики, основи якої та відповідальності держав мають знайти відображення в Екологічній Конституції Землі та Екологічному кодексі України.

Зазначене, звичайно ж, не спростовує можливостей конфліктності в соціумі, який має бути налаштований на прийнятні форми конфліктності, що не загрожують збереженню життєвого середовища людини та самого суспільства, передбачають консенсус у справі протидії глобальним екологічним загрозам, не порушують екологічної солідарності в суспільстві, яка безумовно сьогодні стала реальним фактом життя цивілізованого світу, тощо.

Таким чином, найважливішою ознакою сучасної держави є наявність у ній конституції як єдиного документу, або ж кількох найважливіших актів, як це має місце у Великій Британії чи у Державі Ізраїль, які закріплюють екологічну функцію держави як її відповідальність перед суспільством за збереження довкілля та реалізацію екологічних прав і свобод людини. Останнє дає можливість говорити про екологічність конституційного розвитку сучасної держави, зміст якої позначається наявністю та реалізацією Суспільного договору, що закріплює модель, форму, принципи побудови влади і держави та місцевого самоврядування, спроможних вирішити екологічні проблеми сьогодення.

4. Суспільне визнання та закріплення у конституції екологічної функції держави. Науковий концепт держави сучасного типу сьогодні уже є усталеним у державознавстві та соціолого-правовій науці,

автори відповідних концепцій пропонують розглядати модель сучасної держави (або ж держави сучасного типу) у контексті доктрин правової держави, електронної держави, інформаційної держави або ж екологічної держави. Разом з тим, у вимірі цих підходів завжди присутня екологічна зорієнтованість держави, яка визначається наявністю у неї екологічної функції, у прямій або непрямій формі закріпленій у конституції. Оскільки сучасна держава розглядається нами як організація обслуговування суспільства, забезпечення екологічної безпеки усіх та кожного зокрема, наявність у конституції закріпленого права людини на сприятливе (екологічно безпечне) довкілля, права на користування природними ресурсами є підтвердженням того, що дана держава взяла на себе відповідні екологічні обов'язки перед суспільством і людиною, виконання яких здійснюється через реалізацію екологічної функції. Отже, можемо говорити про те, що екологічна функція визнана, закріплена у конституціях і виконується більш чи менш ефективно практично усіма так званими цивілізованими державами.

5. Становлення і розвиток екологічної держави.

З висловлених вище думок можемо спробувати зробити висновок про те, що сучасна держава – це екологічна конституційна держава, держава, у якій панує принцип верховенства права, у тому числі верховенства права людини на сприятливе для життя довкілля. Не викликає сумнівів необхідність закріплення у конституції держави її визначення не тільки як правової і соціальної, але й екологічної.

Екологічною держава [5] може називатися тоді, якщо вона відповідає певним критеріям, коли в основу її функціонування покладено певні умови:

- закріплене у конституції право людини на сприятливе для життя довкілля як основний елемент інституту екологічних прав і свобод людини;
- закріплена у конституції як Суспільному договорі екологічна функція держави та її екологічні обов'язки перед суспільством і людиною відповідно до принципу верховенства права;
- розвинута системи екологічного права;
- ефективна інституційна система забезпечення реалізації екологічної функції держави;
- сформований збалансований економіко-правовий механізм охорони довкілля;
- визнання і функціонування незалежного громадського контролю за реалізацією екологічного законодавства;
- утвердження принципу спільної відповідальності держави і суспільства за майбутнє екологічно безпечне життєве середовище людини;
- наявний загальносуспільний екологічний діалог за наявності розвинутої еколого-правова культури суспільства, влади і людини з врахуванням сформованих еколого-правових мотивацій поведінки і життя еліти та суспільства.

6. Протидія екоциду як особливості російської воєнної агресії проти України.

Російська воєнна агресія проти України відкрила нове «обличчя» сучасної війни. Упродовж століть війни зводилися до протиборства армій та супроводжувалися можливими нищеннями окремих поселень племен, житла, а у II світову війну – і міських агломерацій. Сучасна масштабна російська воєнна агресія проти України продемонструвала не тільки спадкоємницький підхід до війни сьогоденних загарбників, які взяли у попередніх агресорів усі їхні жорстокі способи ведення війни. Російська війна проти України стала засобом нищення Українського народу та його життєвого середовища, руйнуються не тільки житлово-цивільні об'єкти, лікарні, школи, дитячі садки, а й природоохоронні об'єкти, заповідники і національні природні парки, пам'ятки природи.

У результаті руйнування багатьох еколого-небезпечних виробництв хімічної, нафтохімічної, атомної і металургійної промисловості, перш за все «Азовстали», Запорізької атомної електростанції, створена загроза не просто небезпечного забруднення довкілля, а такого рівня руйнувань життєвого середовища, які виключають можливість проживання людей на достатньо великих територіях.

Дослідження показали очевидність того, що екоцид не є наслідком просто воєнних дій, а пов'язаний із грубими порушеннями норм міжнародного екологічного права та національного законодавства. Тут маємо випадки, наприклад, незаконного видобування без спеціального дозволу на тимчасово окупованій території півострова Крим корисних копалин загальнодержавного значення, вчиненого посадовими особами ПрАТ «БРУ», розслідується кримінальне провадження за фактом здійснення незаконного видобутку піску і розробки корисних копалин в районі Каркінітської затоки Чорного моря, чим спричиняється шкода навколишньому природному середовищу у значному розмірі, за ч. 4 ст. 240, ч. 1 ст. 358, ч. 1 ст. 332-1 КК України.

В порушення суверенітету України за участю російського міністерства економічного розвитку, федеральної бюджетної установи з питань реорганізації та ліквідації нерентабельних шахт, інших представників російських органів влади та підприємств 19 березня 2020 проведено нараду по розробці програм розвитку вугільної промисловості на окупованих територіях Луганської та Донецької областей разом з представниками окупаційних адміністрацій цих областей.

Масовими також є порушення російськими окупаційними військами нормативів екологічної безпеки. Зокрема, з квітня 2014 року внаслідок збройної російської агресії на території Донецької області порушено екологічну рівновагу, що призвело до небезпечних змін стану довкілля на території,

де проживало майже 5 млн. осіб, знищено, зруйновано та пошкоджено значну кількість об'єктів інфраструктури, що у цілому призводить, у тому числі, до виходу високо мінералізованих шахтних вод на поверхню і значного забруднення водоносних горизонтів. Тільки у Донецькій області навіть на підконтрольній Україні території російськими збройними силами пошкоджено та зруйновано системи водопостачання та теплоенергетичних мереж, зокрема, об'єкти каналу «Сіверський Донець – Донбас». Крім того, у цій області пошкодження 41 об'єкт систем водо-, теплопостачання та водовідведення на тимчасово окупованих територіях, 74 об'єкти систем водо-, теплопостачання та водовідведення на підконтрольній Україні території у цій області.

Керівництво російської окупаційної адміністрації при закритті 18 шахт у Луганській області порушило екологічні вимоги, що зумовило їх затоплення, у результаті заподіяна значна екологічна шкода, отруєння ґрунтових вод, викиди шкідливих речовин до річки Сіверський Донець, знищується рослинний покрив та дика фауна. Вчинено російською армією ряд екологічних диверсій, зокрема, були спроби підризу резервуарів з аміаком на території ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання АЗОТ», яке віднесено до небезпечних об'єктів першого ступеня хімічної небезпеки, мають місце факти тривалого неконтрольованого скидання неочищених стічних вод у шахти.

Вказані дії не тільки суперечать приписам міжнародного екологічного права, але й є порушенням законів та звичаїв війни (ст.ст. 35, 55 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та Звичасвих норм міжнародного гуманітарного права №№ 43-45), положень Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 та ст. ст. 35, 54, 55 Додаткового протоколу від 08.06.1977 (Протокол I).

Сьогодні припиненню роботи очисних споруд та пошкодженню сховищ токсичних та радіоактивних відходів, значним погіршенням якості питної води, порушеннями в роботі систем господарського та питного водопостачання, затопленням шахт на окупованій території та виходом токсичних шахтних вод на поверхню, потрапляння їх до р. Сіверський Донець та Азовського моря.

Об'єктом російської воєнної агресії також став природно-заповідний фонд. У Донецькій області пошкодження частини Регіонального ландшафтного парку «Клебан-Бик» та Українського степового природного заповідника відділення «Крейдова флора», у Херсонській області – всесвітньо відомого національного заповідника «Асканія Нова».

Російська війна проти України загрожує екологічній та техногенній безпеці, здоров'ю та безпеці життєдіяльності населення Європи, Причорноморських країн Азії, країнам Близького Сходу, а саме:

Тому можна характеризувати сьогоденню російську війну проти України як екоцид Українського народу, який розглядаємо як системне цілеспрямоване нищення життєвого довкілля, безпечних умов для життя і здоров'я людини та інших живих організмів, існування неживих природних ресурсів та порушення вимог щодо їх охорони і використання.

Висновки. Сьогодні маємо підстави говорити про можливість визнання України екологічною державою, що формується у рамках зазначеної теоретико-методологічної парадигми. Зокрема, в Конституції України закріплена екологічна функція держави, затверджений економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища, який реалізував міжнародно-правовий принцип «забруднювач платить». Громадські організації отримали доступ до участі у визначенні екологічної політики держави. У нас сформоване розвинуте екологічне законодавство, яке закріплює екологічні права і свободи людини і громадянина. В їх основі – право на екологічну безпеку, гарантоване ст. 50 Конституції України. Така ж модель має місце і в ряді інших держав.

Навіть в умовах війни в Україні, жадливих руйнувань життєвого простору людини російськими військами в ході антиукраїнської воєнної агресії бачимо екологічну спрямованість державної політики, турботу керівництва держави про екологічну безпеку, збереження природних ресурсів, недопущення ядерних загроз, спільну відповідальність та спільну діяльність громадянського суспільства і Української держави задля захисту суверенітету, вирішення проблем національної та екологічної безпеки.

Проте, уже сьогодні стало очевидним, що збереження довкілля в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь неможливе без міжнародної підтримки, спільних зусиль усього цивілізованого світу, формування жорстких і жорстоких засобів міжнародно-правового реагування, які мають бути закріплені в Екологічній Конституції Землі як міжнародному правовому акті, спрямованому на збереження придатного для життя людини життєвого середовища, порятунку довкілля від руйнування його збалансованості в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь людей.

Сьогодні однією з умов збереження нинішньої цивілізації є протидія екоциду, що став ознакою російської воєнної агресії проти України, посягає на життєве середовище людини, що має бути закладено у майбутню Екологічну Конституцію Землі як одне із її найважливіших положень та міжнародно-правовий екологічний імператив глобального світу.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.
2. Габермас Ю. Демократия, разум, нравственность. / Ю. Габермас. М. : КАМІ, Academia, 1995. С. 216.
3. Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади / [В. В. Костицький та ін. за ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю. Ю. Туниці]. Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. С. 370-381.
4. Костицький В. В. Екологічне право України : [підручник] 1 кн. / Василь Костицький. Дрогобич: Коло, 2012. 360 с. С. 233-237.
5. V. Kostytsky, Sociological and Legal problems of formation of Ecological stste. «Problems of Environmental Law Theory : collective monograph» / V. Kostytsky, A.P. Getman, H.V. Anisimova, Y.A. Getman, etc. ; edited by Prof. V. Kostytsky / Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2020. 112 p.

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.1-2-4.7>

Миколасць В. А.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри приватного права
Державного податкового університету
ORCID: 0000-0002-2346-3994

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

CIVIL LIABILITY FOR VIOLATION OF ENVIRONMENTAL LEGISLATION

Стаття присвячена дослідженню питання цивільно-правової відповідальності за вчинення правопорушень проти довкілля. Серед глобальних проблем сьогодення є й залишається проблемою раціональне використання природних ресурсів, відтворення, охорона навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки. Важливість та багатогранність охорони довкілля обумовлюється тим, що подальше існування людства залежить саме від розв'язання питань щодо забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища. Нині питання безпечного довкілля як ніколи гостро стоїть перед Україною, що пов'язано зокрема з військовим діями на нашій території, які спричиняють непоправні наслідки для навколишнього природного середовища в цілому та окремих природних ресурсів у зв'язку із щоденною руйнацією інфраструктури та підприємств, в тому числі, небезпечних, масовими захороненнями на наших територіях, підривами та пожежами лісів та полів, що у свою чергу забруднює чи погіршує абсолютно всі природні ресурси держави.

В статті досліджено інститут юридичної відповідальності та її аспекти: позитивну (перспективну) та негативну (ретроспективну); проаналізоване законодавство, що є правовою основою та підставою для застосування цивільно-правової відповідальності; проаналізовано особливості цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення; визначено підстави та порядок застосування цивільної відповідальності за порушення екологічного законодавства; окреслено способи визначення розміру шкоди для обчислення збитків, заподіяних екологічними правопорушеннями.

Застосування юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства слід вважати одним із юридичних чинників на шляху до забезпечення екологічно збалансованого природокористування, дотримання екологічного правопорядку та охорони навколишнього природного середовища.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, юридична відповідальність, навколишнє природне середовище, відшкодування шкоди, екологічні збитки.

The article is devoted to the study of the issue of civil liability for committing offenses against the environment. The rational use of natural resources, reproduction, protection of the natural environment and ensuring environmental safety are and remain among the global problems of today. The importance and multifaceted nature of environmental protection is determined by the fact that the future existence of humanity depends precisely on the resolution of issues related to ensuring ecologically and technogenically safe living conditions of citizens and society, preservation of the natural environment. Currently, the issue of a safe environment is more acute than ever before Ukraine, which is connected in particular with military actions on our territory, which cause irreparable consequences for the environment as a whole and certain natural resources in connection with the daily destruction of infrastructure and enterprises, including including dangerous, mass burials in our territories, explosions and fires of forests and fields, which in turn pollutes or deteriorates absolutely all natural resources of the state.

The article examines the institution of legal responsibility and its aspects: positive (prospective) and negative (retrospective); the analyzed legislation, which is the legal basis and basis for the application of civil liability; the peculiarities of civil liability for environmental offenses are analyzed; the grounds and procedure for applying civil liability for violations of environmental legislation are determined; the methods of determining the amount of damage for the calculation of damages caused by environmental offenses are outlined.

The application of legal responsibility for violations of environmental legislation should be considered one of the legal factors on the way to ensuring ecologically balanced nature management, compliance with environmental law and order, and environmental protection.

Key words: civil liability, legal liability, natural environment, damages, environmental damages.

Постановка проблеми та її актуальність. Питання безпеки навколишнього природного середовища, охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів є важливими напрямками

державної екологічної політики та визначають стратегію діяльності держави в сфері біологічної безпеки та біологічного захисту, збереження безпечного стану навколишнього природного середовища. Нині

актуальність цього питання дедалі більше зростає, що пов'язане як із загрозливою діяльністю людини та підприємства, а також у зв'язку з військовими діями, руйнуваннями інфраструктури та завданням шкоди небезпечним підприємствам, що в результаті спричиняють забруднення водних, земельних, лісових ресурсів, погіршення якості атмосферного повітря тощо.

Метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем. Одним із напрямів забезпечення державної екологічної політики є встановлення юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання юридичної відповідальності в галузі охорони довкілля були предметом дослідження таких науковців як В. Андрейцев, В. Андропова, С. Артем'єв, А. Бобкова, М. Бринчука, Є. Віленської, Є. Дидоренка, Н. Кобецької, М. Краснової, Н. Малишевої, Т. Оверковська, Н. Опольська, М. Орлової, Б. Розовського, М. Сарапіної, Ю. Шемшученка та інших. Однак залишаються не розглянутими деякі питання юридичної відповідальності, що стосуються відшкодування шкоди за цивільним законодавством, питання компенсації та її розміру.

Метою статті є дослідження питання цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства, питання відшкодування шкоди за цивільним законодавством та визначення шляхів удосконалення правового регулювання в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Серед міжнародних актів, що закріплюють основні екологічні права громадян виділяють Стокгольмську декларацію (1972), Конвенцію про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (1991), Декларацію Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку (1992), Конвенцію про біологічне різноманіття (1992), Рамкову конвенцію ООН про зміну клімату (1992), Конвенцію про цивільну відповідальність за екологічну шкоду (1993), Конвенцію про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська конвенція) (1998) тощо.

Екологічна політика України визначена Основними напрямами державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, затвердженими постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. На стратегічному рівні пріоритети екологічної політики визначені Законом України «Про основні засади

(стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 р.

Відповідно до норм Конституції України:

– забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави (ст. 16);

– кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена (ст. 50);

– кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66) [1].

Право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля є абсолютним та невід'ємним, якому відповідає абсолютний обов'язок усіх утримуватися від порушення цього права; забезпечується державою шляхом встановлення відповідальності та санкцій за порушення екологічного законодавства.

Реалізація права на безпечне довкілля передбачена безпосередньо нормами Цивільного Кодексу України у ст.293, за якою кожна особа має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на достовірну інформацію про стан довкілля. Будь-яка діяльність особи, що призводить до нищення, псування, забруднення довкілля, є незаконною, а тому кожен має право вимагати припинення такої діяльності. Якщо ж така діяльність завдає шкоди довкіллю, вона може бути припинена за рішенням суду.

Конституційні права громадян деталізовані в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема кожний громадянин України, відповідно до ст.9 має право на: безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище; участь в розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів; подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їм здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище тощо [2].

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. Стаття 12 Закону встановлює й обов'язки громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища. А саме, громадяни України зобов'язані: а) берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону

навколишнього природного середовища; б) здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів; в) не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; г) вносити штрафи за екологічні правопорушення; д) компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище тощо [2].

Юридична відповідальність є важливим елементом правового регулювання суспільних відносин, сутність якої полягає в цілеспрямованому впливі на поведінку осіб за допомогою юридичних засобів.

Як випливає з аналізу наукових джерел, багато сучасних теоретиків права, як вітчизняних, так і зарубіжних, використовують започатковану ще в ХХ ст. концепцію юридичної відповідальності, відповідно до якої відповідальність розглядають у позитивному (перспективному) та негативному (ретроспективному) значеннях [3]. Перспективна (позитивна) юридична відповідальність – це сумлінне виконання своїх обов'язків перед суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою. Ретроспективна ж (негативна) юридична відповідальність – це специфічні правовідносини між державою і правопорушником унаслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладанням на правопорушника обов'язку зазнати позбавлення волі й несприятливих наслідків особистого, майнового, організаційного характеру за скоєне правопорушення.

Ведучи мову про ретроспективну відповідальність, яка характеризується державно-правовим примусом, негативною реакцією держави на правопорушення і суб'єкта, винного в його скоєнні та обов'язком правопорушника зазнавати несприятливі наслідки за його протиправну поведінку – не виникає дискусій про віднесення її до змісту категорії юридичної відповідальності. Щодо позитивної юридичної відповідальності, яка розглядається як самостійне, сумлінне, активне виконання обов'язків, добровільне слідування приписам норм права, – тут зустрічається неоднозначне ставлення.

Б.Т. Базилев розглядає позитивну юридичну відповідальність як категорію, в межах якої держава від імені суспільства на нормотворчому рівні встановлює певний абстрактний обов'язок для суб'єктів правовідносин виконувати покладені на них зобов'язання [4, с. 43], тобто він заперечує існування позитивної відповідальності як окремого виду, зводячи її існування до певного роду правовідносин. Таку позицію підтримує М.М. Марченко, який категорично виключає її існування, вказуючи, що її сутність полягає у виконанні покладених на суб'єкта права обов'язків і непорушенні заборон, передбачених нормами права [5, с. 631]. Протилежною є думка

А.В. Маркіна, який зазначає, що будь-яка юридична відповідальність до моменту її застосування за вчинення правопорушення зо своєю природою є перспективною [6, с. 117]. На думку М. Скригонюка, феномен відповідальності об'єднує не тільки юридичний, а й моральний та політичний види покладених на особу або взятих особою обов'язків відповідальності за вчинене діяння у певній сфері суспільних відносин [7].

Зведення юридичної відповідальності лише до ретроспективної, на нашу думку, є одностороннім підходом. Саме в поєднанні перспективного та ретроспективного аспектів відбуватиметься ефективне виконання суб'єктами своїх прав та обов'язків, що відбуватиметься не лише заходами примусу та вимогами санкцій, а й методами переконання та заохочення, контролю і обліку, виховання і перевиховання.

Слушно вважати, що юридична відповідальність як цілісна категорія, створена з якісних підсистем, включає позитивний (перспективний) і негативний (ретроспективний) аспекти, що у своїй сукупності доповнюють одна одну. З огляду на це юридичну відповідальність слід розуміти як нормативну, гарантовану та забезпечену державою міру реагування останньої на дотримання, виконання, порушення норм права його суб'єктами, тобто кожним індивідом у суспільстві, що створює зв'язок між ними [8].

Імпонує визначення І.Зеленої, де юридична відповідальність – це багатоаспектне правове явище, що ґрунтується на певних нормативних приписах, має регулятивний та/або охоронний характер і знаходить своє вираження або в дотриманні певних правових правил поведінки щодо їх не порушення (тобто обмеження дій особи задля певного блага), або в застосуванні до правопорушника відповідного виду примусу (тобто настання для особи закріплених у законодавстві негативних наслідків за скоєне правопорушення) [3, с. 23].

Сучасне європейське екологічне законодавство розрізняє два аспекти екологічної відповідальності: за попередження (запобігання) шкоди навколишньому природному середовищу (позитивна відповідальність) та за завдану шкоду шляхом здійснення ліквідаційних (відновлювальних) заходів (ретроспективна відповідальність) [9].

Юридична відповідальність за екологічні правопорушення являє собою сукупність правових засобів, встановлених законодавством, які застосовуються за порушення вимог охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки населення, умов та режиму використання природних ресурсів.

Позитивну відповідальність в екологічній сфері слід розглядати як існуючу у формі добровільного виконання фізичними та юридичними особами обов'язків та приписів, закріплених у правових нормах, щодо охорони довкілля, забезпечення раціонального використання природних ресурсів та їх

охорони, а також забезпечення екологічної безпеки. Щодо ретроспективної відповідальності – вона представлена несприятливими наслідками для порушника екологічного правопорядку в межах, встановлених екологічним законодавством за правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Відправною точкою юридичної відповідальності за екологічні правопорушення слід вважати норму ст. 66 Конституції України про те, що кожний зобов'язаний не завдавати шкоди природі. Невиконання встановленого конституційного екологічного обов'язку зумовлює настання для винної особи несприятливих наслідків правового характеру [1].

За порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища може бути застосовано дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність.

Обмежуючись в даному дослідженні розглядом цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства, слід зазначити, що нормами Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено особливості застосування цивільної відповідальності, зокрема шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації в повному обсязі. Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням (ст. 69) [2].

Специфіка цивільно-правової відповідальності в екологічній сфері обумовлюється особливостями об'єкта правопорушення, способами обчислення і доведення шкоди, а також іншими екологічними факторами й обставинами вчинення правопорушення. Відтак сутність цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення полягає в накладенні на особу, винну у порушенні екологічного законодавства й здійсненні екологічного правопорушення, несприятливих для неї майнових санкцій, тобто обов'язку для правопорушника відшкодувати майнову або моральну шкоду, заподіяну внаслідок порушення норм екологічного законодавства [10, с. 62].

Необхідною умовою виникнення зобов'язань щодо відшкодування заподіяної шкоди є наявність самої шкоди. В науці екологічного права таку шкоду розглядають як екологічну шкоду, що зумовлює погіршення якісного стану навколишнього природного середовища в цілому та окремих природних ресурсів. Вона може проявлятися у формі: забруднення навколишнього природного середовища, виснаження окремих природних ресурсів, шкода,

завдана здоров'ю і майну фізичних і юридичних осіб, завдання збитків власникам і користувачам природних ресурсів. Екологічна шкода може бути зумовлена дією стихійних сил природи (землетруси, повені, зсуви ґрунту тощо) чи збройним конфліктом, військовими діями.

Таким чином, шкода є необхідним елементом цивільного правопорушення, де об'єктом посягання є природні ресурси, навколишнє природне середовище, а також життя і здоров'я людини в цьому середовищі. Отже, екологічна шкода є необхідним елементом екологічного правопорушення, об'єктом посягання якого є природні ресурси, що належать власнику чи користувачу, навколишнє природне середовище як умова життєдіяльності та життя і здоров'я людини в такому середовищі.

Формами цивільно-правової відповідальності, що застосовуються за порушення екологічного законодавства є: 1) відшкодування завданої шкоди, яка випливає із договірних відносин (наприклад, договору оренди земельної ділянки); 2) відшкодування завданої шкоди, яка виникла із позадоговірних відносин (вчинення делікту).

У більшості випадків відшкодування екологічної шкоди зводиться до відшкодування заподіяних збитків. Відшкодування збитків – це санкція, встановлена нормами цивільного законодавства. Ст. 22 Цивільного кодексу України передбачає, що збитки – це: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі [11].

Слід зазначити, що відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, належить до економічних заходів забезпечення охорони навколишнього середовища відповідно до ст. 41 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

На думку науковців, екологічні збитки є особливими. Вони не обмежуються сумою реальних збитків, в них завжди переважає упущена вигода, яка у десятки разів перевищує реальні збитки. І найголовніше: екологічні збитки завдаються не лише власнику, а, що надзвичайно важливо, всьому суспільству. Наприклад, радіоактивне або інше забруднення ґрунтів призводить до вирощування токсично забрудненої сільськогосподарської продукції, що, в свою чергу, завдає шкоди здоров'ю людей. Така шкода, на відміну від цивільної, може виявити себе не одразу, а через багато років [12, с. 13].

Цивільним законодавством передбачена можливість відшкодування не тільки майнової, а і моральної шкоди, яка завдана порушенням прав особи. Так, згідно зі ст. 23 Цивільного кодексу України моральна шкода полягає: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї, яленів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [11]. Чинним законодавством допускається відшкодування завданої моральної шкоди у грошовому вимірі, іншим майном або у інший спосіб. Однак у кожному випадку суд повинен враховувати конкретні обставини справи, які, на його думку, мають суттєве значення для розгляду справи. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

Основою проблемою, яка постає при вирішенні питання про відшкодування шкоди є визначення її розміру, який встановлюється у особливий спосіб та порядок відповідно до норм спеціальних нормативних актів. встановлюється спеціальними нормативними актами. Забезпечення такого порядку зумовлює необхідності застосування спеціальних методів обчислення розміру шкоди, завданої навколишньому природному середовищу та його окремим елементам.

Для обчислення збитків, заподіяних екологічними правопорушеннями, застосовуються наступні способи визначення розміру шкоди:

1) нормативний спосіб передбачає визначення розмірів плати і стягнення платежів за забруднення навколишнього середовища у відповідності до положень Податкового кодексу України;

2) розрахунковий спосіб обумовлюється обчисленням збитків, заподіяних природним ресурсам порушенням правил їх використання, на підставі відповідних методик (Методика визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засмічення земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства від 27 жовтня 1997 року; Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу від 9 вересня 2020 року; Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів від 20 липня 2009 р тощо);

3) таксовий спосіб обумовлюється обрахуванням збитків, заподіяних природним ресурсам внаслідок

порушення екологічного законодавства, застосуванням визначених органами державної влади такс, тобто розміру вартості одиниці природного ресурсу певного виду. На застосуванні такс ґрунтується відшкодування шкоди, завданої знищенням лісу, незаконним полюванням і рибальством, знищенням і пошкодженням дерев та інших земних насаджень у містах і селищах (Постанова Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 року № 665 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу»; Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 541 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд» тощо);

4) затратний спосіб передбачає обчислення збитків за фактичними затратами на відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища і здоров'я людини. Затратний спосіб застосовується коли немає відповідних такс або методик розрахунку шкоди. Такий спосіб дозволяє компенсувати шкоду, по-перше, у випадках заподіяння збитків, завданих у результаті правомірних дій – при вилученні природних ресурсів для державних або суспільних потреб, заподіяних проведенням природо господарських заходів, припиненням або зміною умов природокористування, або, по-друге, у випадках погіршення якості земель, лісових угідь, водних об'єктів у результаті негативного впливу, викликаного діяльністю підприємств, установ, організацій і громадян [10, с. 75-79].

В разі якщо порядок відшкодування збитків не регулюється екологічним законодавством, застосовуються загальні положення цивільного законодавства України про відшкодування шкоди. Майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала (ст. 1166 Цивільного кодексу України) [11].

Ще однією особливістю цивільно-правової відповідальності за шкоду заподіяну навколишньому природному середовищу або природним ресурсам, полягає в тому, що мають бути відшкодовані як майбутні витрати природокористувачів на відновлення відповідних природних ресурсів, так і державні витрати щодо відновлення якості навколишнього природного середовища. Тому цивільно-правова відповідальність може бути застосована разом з іншими видами юридичної відповідальності, оскільки застосування дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності за своєю юридичною природою є заходами стягнення, а не відшкодування шкоди, хоча в багатьох випадках ці стягнення мають майновий характер (позбавлення премії, штраф, конфіскація) [10, с. 64-65].

Таким чином, особливостями цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення є: 1) наявність екологічної шкоди, яка є необхідним елементом екологічного правопорушення; 2) можливість застосування її разом з іншими видами юридичної відповідальності; 3) юридичною основою застосування відповідальності є положення екологічного законодавства України, підставою відповідальності є порушення вимог екологічного законодавства; 4) застосування спеціальних методів обчислення розміру збитків, завданих природним ресурсам, що передбачені спеціальними нормативними актами; 5) обов'язок відшкодувати заподіяну шкоду якісному стану природним ресурсам у повному обсязі; 6) можливість застосування відповідальності без встановлення вини особи, що заподіяла шкоду якісному стану природних ресурсів.

Висновки. Дослідження юридичної відповідальності є невід'ємним при розгляді питання про охорону навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки та раціонального використання природних ресурсів. Збереження довкілля, захист від нераціонального використання та різного роду забруднень завжди було пріоритетним напрямком у екологічній політиці держави, проте наявні процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили важливість цих завдань.

Нині Україні доводиться стикатися з набагато серйознішими проблемами екологічного характеру, від вирішення яких залежить життя і здоров'я людей, біологічна безпека та біологічне різноманіття. Військові дії на території України, зокрема агресія російської федерації, спричиняє непоправні наслідки для навколишнього природного середовища в цілому та окремих природних ресурсів у зв'язку із щоденною руйнацією інфраструктури та

підприємств, в тому числі, небезпечних, масовими захороненнями на наших територіях, підривами та пожежами лісів та полів, що у свою чергу забруднює чи погіршує абсолютно всі природні ресурси держави. Все це несе катастрофічні та неминучі перетворення в навколишньому середовищі. Тому питання позитивної відповідальності актуалізується дедалі більше. Кожен громадянин України, кожне підприємство має забезпечити сумлінне виконання прав та обов'язків, передбачених екологічним законодавством, а кожен природоохоронний об'єкт нині повинен набути особливого захисту та підпадати під контроль та моніторинг.

З боку держави необхідна максимальна підтримка та взаємодія в сфері довкілля, визначення пріоритетних питань захисту навколишнього природного середовища для досягнення майбутнього збалансованого (сталого) розвитку, як це передбачено у Стратегії державної екологічної політики України на період до 2030 року.

Недосконала законодавча база, відсутність ефективної системи обліку та звітності, системи моніторингу у сфері управління надрами, лісами, водами, відходами спричиняє ряд проблем навколишнього природного середовища, що потребують термінового вирішення. Належне державне управління, оновлення законодавчих і нормативних актів з урахуванням рекомендації міжнародних документів, залучення інвестицій та покращення системи фінансування в цілому сприятимуть підвищенню економічної незалежності та безпеки держави. Крім того, для забезпечення безпеки на територіях, де велась активні бойові дії важливим є діяльність держави із проведення екологічного моніторингу стану територій з можливим залученням міжнародних екологічних експертів з метою оцінки екологічної ситуації.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.07.2022);
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n715> (дата звернення: 15.07.2022);
3. Зелена І. Поняття інституту юридичної відповідальності у приватному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Вип.1. С.176-181. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/1/32.pdf> (дата звернення: 15.07.2022);
4. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность: теоретические вопросы: Учебное пособие / Б.Т. Базылев. Красноярск: Изд-во Красноярского университета, 1985. 120 с.
5. Марченко М.Н. Теория государства и права: Учебник. / М.Н. Марченко. [2-е изд., перераб. и доп.]. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. 640 с.
6. Маркин А.В. Перспективность ретроспективной юридической ответственности. *Вектор науки ТГУ*. 2010. № 3. С. 117-120.
7. Скригонюк М. І. Плебсологічна філософсько-правова оцінка конституційної та інших видів юридичної відповідальності української держави перед людиною за свою діяльність. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 190–198.
8. Мерник Є.О., Стоян Є.О. Позитивна відповідальність особи та держави (діалектичний зв'язок) *Знання європейського права*. 2021. № 2, С. 21-25. URL: <http://chernvisn.onua.edu.ua/index.php/chern/article/view/197/274> (дата звернення: 15.07.2022);
9. Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди: Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС від 21 квітня 2004 року: міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text (дата звернення: 16.07.2022);
10. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення: навч. посіб. / Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2020. 252 с.
11. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-ІV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 14.07.2022);
12. Титова Н.І. Землі як об'єкт правового регулювання. *Право України*. 1998. № 4. С. 10-15.

УДК 349.41

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.1-2-4.8>

Мироненко І. В.,

доктор юридичних наук, доцент кафедри цивільного права

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

ORCID: 0000-0003-2853-2597

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ВІДНОСИНИ ВЛАСНИКІВ СУСІДНІХ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

PERSONAL NON-PROPERTY RELATIONS OF OWNERS OF NEIGHBORING LAND PLOTS AS A SUBJECT OF LEGAL REGULATION: SOME ASPECTS

Історично «право сусідства» як спеціальні правила щодо регламентації взаємин власників та володільців сусідніх об'єктів нерухомого майна виникли у рамках речового права. Вони регулювали такі майнові аспекти сусідських відносин, як облаштування та збереження меж володінь (межових знаків), встановлення та утримання огорож, стоки вод на сусіднє володіння, дотримання належної відстані до межі при забудові тощо. Однак використання земельних ділянок для житлової забудови і подальшого проживання перетворює їх на певний «життєвий простір» для відповідних осіб. Тому між такими суб'єктами також виникає комплекс особистих немайнових сусідських відносин.

Особисті немайнові відносини володільців сусідніх об'єктів нерухомого майна пов'язані із взаємним забезпеченням приватності (невтручання у особисте життя), комфортності (безконфліктність співіснування) та безпечності їх проживання (особиста безпека та збереження майна). Усвідомлення важливості правового регулювання особистих немайнових відносин володільців сусідніх земельних ділянок впливає на сучасну доктрину права сусідства. На сьогодні ми можемо спостерігати зміни щодо розуміння мети «права сусідства». Зараз вона вбачається не у безперешкодному здійсненні сусідами майнових прав на нерухоме майно, а у забезпеченні «мирного співіснування» таких сусідів.

Таким чином, необхідно виділяти особисті немайнові відносини сусідів як окремий вид сусідських відносин. Вони є немайновими відносинами, що виникають при здійсненні речових прав на сусідні об'єкти нерухомого майна. Спеціальне правове регулювання таких сусідських відносин у главі 17 чинного Земельного кодексу України на сьогодні відсутнє, оскільки вони регулюють лише майнові аспекти цих відносин. Тому постає питання про розробку відповідних доктринальних та законодавчих положень.

Ключові слова: добросусідство, право сусідства, сусідські відносини, особисті немайнові відносини, захист особистих немайнових прав.

Historically, «neighborhood law» as special rules on the relationship between owners and owners of neighboring real estate objects arose within the framework of property law. Neighborhood law regulated such property aspects of neighborly relations as arrangement and preservation of property boundaries, installation and maintenance of fences, water drains on neighboring property, maintaining the proper distance to the boundary during construction, etc. However, the use of land plots for residential building and further living turns them into a certain «living space» for the relevant persons. Therefore, a complex of personal non-property neighborly relations also arises between such subjects.

Personal non-property relations of owners of neighboring real estate objects are related to mutual provision of privacy (non-interference in private life), comfort (no conflict of coexistence) and safety of their residence (personal safety and preservation of property). Awareness of the importance of legal regulation of personal non-property relations of owners of neighboring land plots affects the modern doctrine of neighborhood law. Today, we can observe changes regarding the understanding of the purpose of «neighborhood rights». Now it is seen not in the unhindered exercise of property rights to immovable property, but in ensuring the «peaceful coexistence» of neighbors.

Thus, it is necessary to distinguish personal non-property relations of neighbors as a separate type of neighborly relations. They are non-property relations that arise when property rights are exercised over neighboring real estate objects. There is currently no special legal regulation of such neighborly relations in Chapter 17 of the current Land Code of Ukraine. Therefore, the question arises about the development of relevant doctrinal and legislative provisions.

Key words: good neighborliness, neighborhood law, neighborly relations, personal non-property relations, protection of personal non-property rights.

Постановка проблеми. Положення глави 17 «Добросусідство» Земельного кодексу України складають самостійний розділ правового регулювання, що спрямований на впорядкування відносин

власників і землекористувачів сусідніх земельних ділянок. На сьогодні «право сусідства» (добросусідства) прийнято розглядати як самостійний правовий інститут.

Історично норми сусідського права зародилися у рамках речового права як сукупність положень, що регулювали найбільш очевидні аспекти співіснування володільців сусідніх об'єктів нерухомого майна, як-от: облаштування та збереження меж і межових знаків, встановлення та утримання огорож, стоки вод на сусіднє володіння, дотримання належної відстані від межі при здійсненні забудови та ін.

Однак різноманітність способів використання земельних ділянок як найважливішого різновиду нерухомого майна обумовлює розширення спектру сусідських відносин і їх вихід за рамки речово-правового регулювання. Так, використання земельних ділянок для житлової забудови і подальшого проживання перетворює їх на певний «життєвий простір» для відповідних індивідів. Відтак, між ними виникає комплекс особистих немайнових відносин, пов'язаних із забезпеченням комфортного та безпечного проживання на таких земельних ділянках.

Стан наукового дослідження проблеми. Різні аспекти правового регулювання сусідських відносин (відносин добросусідства) неодноразово розглядалися у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема П.Ф. Кулиничка, І.Б. Новицького, М.В. Шульги, А.М. Мірошніченка, О.А. Халабуденка, Р.І. Марусенка, Ю.М. Андреева, О.О. Поротикової та ін. Також необхідно вказати дослідження із даного питання вчених-цивілістів дореволюційної доби (К.П. Победоносцева, Г.Ф. Шершеневича, В.І. Синайського, В.І. Курдиновського). Однак загалом можна відзначити, що вказані аспекти сусідських відносин у літературі досліджено достатньо фрагментарно.

Мета дослідження. Дана стаття має на меті висвітлити окремі аспекти щодо правового регулювання особистих немайнових відносин власників та землекористувачів сусідніх земельних ділянок, зокрема окреслити основні проблемні питання та можливі шляхи їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Використання сусідніх земельних ділянок для проживання виводить правове регулювання відносин їх володільців за рамки суто речового права та породжує необхідність регламентації комплексу особистих немайнових відносин, пов'язаних з існуванням та життєдіяльністю сусідів. Таким чином, необхідно виділяти окремий підвид сусідських відносин, які по своїй суті є немайновими, хоча і впливають з речових прав на нерухоме майно. У літературі неодноразово відзначалося, що сусідські відносини – це достатньо широке явище, яке не обмежується лише сферою майнових відносин, а включає себе і немайнові відносини, що зачіпають такі аспекти як право на приватність, тишу, безпеку та ін. [1, с. 55-76; 2, с. 19-25].

Як вказує Н.О. Горобець, використання тих чи інших об'єктів нерухомого майна, що належать до категорії «житло», обумовлює формування «житлового простору» як певної території, юридичні межі

якої визначаються фактично наявним в особи володінням, що забезпечує приватність особи, в межах якого вона відповідно до закону на власний розсуд постійно, переважно або тимчасово здійснює свою життєдіяльність та з урахуванням особливостей даного місця визначає поведінку інших щодо нього [3, с. 3-4]. За сучасними уявленнями, такий «житловий простір» не обмежується лише житловим приміщенням (об'єктом), а охоплює володіння особи в цілому, включаючи і земельну ділянку. Тому постає питання про регламентацію відповідних відносин.

Серед комплексу особистих немайнових відносин, пов'язаних із сусідством, можна виділити такі аспекти, як:

- забезпечення приватності. Саме поняття «приватності» у літературі може тлумачитися достатньо широко, аж до достатньо абстрактного права особи «бути залишеною в спокої» («right to be left alone») [4, с. 10-13], однак в даному випадку мова йде про забезпечення права на особисте життя та його таємницю (ст. 301 ЦК України). Тут стає актуальним питання захисту від «надмірної цікавості» до особистого життя особи з боку її сусідів;

- забезпечення комфортності проживання. У даному випадку питання не зводиться до впливів на сусідні володіння внаслідок господарювання на земельній ділянці (вплив димом, шумом, паром, затіненням та ін. – т.з. «опосередковані сусідські впливи» [7, с. 221-229]). Слід розуміти, що регламентація таких відносин ще із часів римського приватного права є частиною «права сусідства». Натомість мова йде про впорядкування особистих немайнових відносин сусідів. Адже у реальному житті ще більшу проблему, ніж забезпечення приватності, становить сусідство з надмірно конфліктними або психічно хворими особами, що здатні істотно порушувати психологічну комфортність проживання і «заспокоїти» яких правовими засобами достатньо складно. Тим більше, що часто вони мають значний досвід спілкування з правоохоронними органами і влаштування різного роду провокацій та написання скарг, а також володіють достатніми правовими знаннями, які дозволяють їм не переступати межу, що обумовлює настання кримінальної відповідальності;

- забезпечення безпеки. Мова йде як про особисту безпеку, так і про збереження майна. Дане питання стає актуальним тоді, коли сусідами виявляються особи, схильні до надмірної агресії, невмотивованих протиправних дій чи такі, що ведуть антисоціальний спосіб життя.

Слід вказати, що питання «хороших сусідів» та «добросусідських відносин» із ними має цілком практичне значення. Як відзначається у фахових публікаціях, у наш час потенційні покупці нерухомості «... крім традиційних запитань про ціну, місце розташування та площу ділянки, все частіше запитують і про майбутніх сусідів. Більше того, сам

характер цікавості покупців земельних ділянок щодо сусідів також змінюється і вже не обмежується з'ясуванням їх соціального та майнового статусу, оскільки останнім часом все більше цікавляться наявністю у їх поведінці певних відхилень від норми (алкогольна чи наркотична залежність, схильність до порушення закону тощо). ... така цікавість з боку майбутніх власників земельних ділянок є цілком виправданою, адже ставши власником земельної ділянки, покупець ризикує стати і учасником таких конфліктних відносин зі своїми сусідами, на фоні яких історія Кайдашевої сім'ї, що талановито зображена класиком української літератури Іваном Нечуй-Левицьким, видаватиметься різдвяною казкою» [8]. У свою чергу, із досвіду власної юридичної практики цілком погоджуємося із вказаним, оскільки неодноразово доводилося стикатися з ситуаціями, коли «новоспечений» власник після ряду конфліктів із сусідами визнавав помилковим придбання даної нерухомості і всерйоз замислювався про зміну місця проживання.

У свою чергу, усвідомлення важливості впорядкування особистих немайнових відносин володільців сусідніх земельних ділянок вплинуло і на саму доктрину правового регулювання сусідських відносин (права сусідства). На сьогодні ми можемо спостерігати зміни щодо розуміння самої сутності даних відносин, оскільки першочергова увага звертається уже не на здійснення майнових прав на нерухоме майно, а на забезпечення «мирного співіснування» сусідів.

Так, О.І. Заєць визначає добросусідство як дружні взаємовідносини сусідів, тобто осіб, які суміжно або близько проживають чи знаходяться один відносно одного [9, с. 28]. За іншою дефініцією, добросусідство визначається як відносини між сусідами, морально-етичні правила та дружні стосунки, які властиві для сусідів, умови співіснування сусідів, сусідські права та обов'язки [10]. У свою чергу, П.Ф. Кулинич пов'язує дотримання правил добросусідства з встановленням між власниками та користувачами сусідніх земельних ділянок таких відносин, за яких вони отримують можливість найбільш повного, безпечного та комфортного використання належних їм земельних ділянок відповідно до цільового призначення цих ділянок для задоволення власних потреб [11, с. 27].

Можна згадати, що забезпечення захисту особистих немайнових прав – це порівняно недавня сторінка в історії цивілістики [12, с. 12]. Тим не менше, сама необхідність правового врегулювання сусідських відносин, пов'язаних з фізичним буттям особи, все ж усвідомлювалася і в більш ранній період.

Насамперед, уже у найбільш давніх пам'ятках права можемо зустріти норми, які надавали право встановлювати огорожі як дієвого засобу відмежуватися від сусідів, обмеживши для них огляд і доступ на своє володіння, та уникнувши небажаного спілкування.

Також для забезпечення особистої безпеки та збереження майна сусідам заборонялося створювати доступ на суміжні ділянки. Так, можна згадати положення Французького цивільного кодексу (1804 р.), які зобов'язують закривати залізною решіткою отвори чи вікна в огорожі або стіні, що виходять на сусідське володіння (ст. 675-678 ФЦК) чи судову практику Російської імперії, що забороняла облаштовувати прохід в огорожі, що виходив на сусіднє володіння [13, с. 253]. До речі, останнє не є перебільшенням, оскільки автор на практиці стикався з ситуацією, коли особа в належній їй глухій огорожі облаштувала хвіртку, що виводила прямо на сусіднє подвір'я, обгрунтовуючи це необхідністю доступу на нього для обслуговування ззовні своєї огорожі.

Що стосується охорони приватності проживання, то із давніх часів як перешкоду для її забезпечення розглядалися вікна та інші подібні отвори в стінах сусідніх будівель чи інших споруд. Адже вони не лише забезпечують надходження денного світла, але й надають можливість спостерігати за тим, що відбувається на сусідній земельній ділянці. Оскільки це створює дискомфорт для сусідів, то право сусідства із давніх пір прагнуло регламентувати облаштування вікон та інших отворів на сусідню ділянку [5, с. 251-252]. Як приклад історії розвитку відповідного правового регулювання можна пригадати положення австрійського законодавства, які обмежували можливість облаштувати вікна на сусідське володіння (глава 7 «Про сервітути» «Загального цивільного уложення Австрійської імперії (1811 р.)» [6, с. 1067-1073]. Зокрема ст. 488 ЗЦУА передбачала, що право мати вікно означає лише можливість отримувати надходження світла та повітря, а можливість отримання огляду повинна надаватися окремо. Сучасним прикладом відповідного спеціального правового регулювання є положення ст. 993-995 ЦК Квебека, що забороняють облаштовувати прямий огляд на сусідню ділянку з відстані менш, ніж сто п'ятдесят сантиметрів від лінії межі (ця відстань відмірюється від зовнішньої сторони стіни, в якій є отвір для вікна, дверей та ін.); дане правило не застосовується щодо огляду на громадські землі, а також щодо дверей в стіні без скла або з напівпрозорим склом і вікон з напівпрозорими склом, що не відкриваються [5, с. 251-252].

Висновки. На сьогодні правова регламентація особистих немайнових відносин – це відносно самостійний розділ правового регулювання. Однак, коли мова йде про сферу «права сусідства», очевидним є необхідність поєднання регламентації речово-правових та особистих немайнових відносин власників та користувачів тих сусідніх об'єктів нерухомого майна, що використовуються для проживання. Відповідно, поряд із впорядкуванням відносин, пов'язаних із розмежуванням та використанням

таких об'єктів, існує необхідність забезпечення прав їх володільців на невтручання в особисте життя, комфортність проживання та безпеку. Оскільки спеціальне правове регулювання земельних сусідських відносин (відносин добросусідства), що міститься у главі 17 чинного ЗК України, відповідних норм не містить, то постає питання про розробку відповідних доктринальних та законодавчих положень.

Список використаних джерел:

1. Андреев Ю.Н. Соседские отношения в гражданском праве: теория и практика. Москва: Норма; ИНФРА-М, 2016. 206 с.
2. Аминова А.Ю. Вопросы соседского права в жилищной сфере. *Законность и правопорядок в современном обществе*. 2016. № 32. С. 19-25.
3. Горобець Н.О. Право на недоторканність житла: цивільно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х., 2010. 19 с.
4. Право на приватність: *conditio sine qua non* / Харківська правозахисна група. Харків: Фоліо, 2003. 216 с.
5. Право собственности: актуальные проблемы / отв. ред. В.Н. Литовкин, Е.А. Суханов, В.В. Чубаров. Москва: Статут, 2008. 731 с.
6. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії (1811 р.). Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. В 2 т. Т. 1. / за ред. Стефанчука Р.О. та Стефанчука М.О. К.: Правова єдність, 2009. 1168 с.
7. Мироненко І.В. Інститут права сусідства: теоретичні та практичні аспекти: *монографія*. Івано-Франківськ, Супрун В.П., 2019. 341 с.
8. Кулинич П.Ф. Портрет доброго сусіда в інтер'єрі земельного права. *Юридичний вісник України*. № 2. 2006. С. 6.
9. Заєць О.І. Онтологічні та еколого-правові аспекти добросусідства за земельним законодавством України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 92. С. 28-31.
10. Дотримання правил добросусідства. *Офіційний сайт Кам'янець-Подільської міської ради*. URL: <http://old.kam-pod.gov.ua/novyny-zminy-u-zakonodavstvi/11688-dotrimannya-pravil-dobrosusdstva.html>.
11. Кулинич П.Ф. Право добросусідства за земельним законодавством України. *Земельне право України*. 2006. № 1. С. 25-33.
12. Мухамедова Е.Е. Цивільно-правові аспекти реалізації особистих немайнових прав фізичної особи в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2010. 20 с.
13. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Первая часть: вотчинные права. Москва: Статут, 2002. С. 523.

УДК 342 (477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.1-2-4.9>

Новицька Н. Б.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри приватного права
Державного податкового університету України
ORCID: 0000-0003-4753-7625

Новицький А. М.,

доктор юридичних наук, професор,
заступник директора
Державного науково-дослідного інституту
Міністерства внутрішніх справ України
ORCID: 0000-0001-6860-9654

ДОСТУП ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ACCESS TO ENVIRONMENTAL INFORMATION UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Стаття присвячена питанням комплексного загальнотеоретичного аналізу правового забезпечення конституційного права громадян на доступ до екологічної інформації.

Підкреслено, що в умовах воєнного стану набуває проблема попередження несанкціонованого й безконтрольного поширення інформації, яка під час війни не підлягає розголошенню. Тому сьогодні в Україні доволі гостро стоїть питання співвідношення конституційного права людини на вільний збір та поширення інформації та обмеження цього права. Але виникає дискусійне запитання до якої межі можливе обмеження права людини на інформацію щоб ці обмеження не стали негативним чинником в подальшому в суспільстві та житті кожного громадянина держави.

Наголошено, що сьогодні накопичено значний науковий матеріал щодо створення теоретичної концепції права людини на вільне одержання екологічної інформації, разом з тим в умовах воєнного стану встановлюються певні обмеження щодо доступу до публічної інформації до якої відноситься і екологічна інформація, що і зумовило проведення даного дослідження.

В умовах воєнного стану обмеження чи надання доступу до інформації взагалі та екологічної зокрема основним є дотримання балансу між суспільним інтересом та безпекою. Суспільний інтерес як правова категорія не має чіткого визначення в нормативно-правових актах, тому його можна трактувати як досить абстрактне правове явище, яке свідчить про гіпотетичну користь, яку матиме суспільство від розкриття тієї чи іншої інформації. Екологічна інформація в основному відноситься до такої що містить суспільний інтерес тому доступ до неї не може бути обмежений. На сьогодні до інформації, що стосується довкілля, застосовуються загальні правила щодо обмеження доступу (трискладовий тест, закріплений у частині 2 статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації») та порядок надання за запитом. Разом з тим, в умовах дії воєнного стану відповідно до проаналізованих нормативно-правових актів може бути обмежена реалізація права на доступ до екологічної інформації. В основі такого обмеження лежать національні інтереси та національна безпека.

Ключові слова: інформація, екологічна інформація, доступ до інформації, воєнний стан, трискладовий тест, суспільний інтерес.

The article is devoted to the issues of a comprehensive general theoretical analysis of the legal provision of the constitutional right of citizens to access environmental information.

It is emphasized that in the conditions of martial law, the problem of preventing unauthorized and uncontrolled dissemination of information, which during war cannot be disclosed, becomes a problem. Therefore, today in Ukraine, the question of the relationship between the constitutional right of a person to free collection and distribution of information and the limitation of this right is quite acute. But there is a debatable question to what extent it is possible to limit the human right to information so that these restrictions do not become a negative factor in the future in society and the life of every citizen of the state.

It is emphasized that today considerable scientific material has been accumulated regarding the creation of a theoretical concept of the human right to freely obtain environmental information, at the same time, in the conditions of martial law, certain restrictions are established regarding access to public information, which includes environmental information, which led to the conduct of this study.

In the conditions of martial law, restricting or providing access to information in general and environmental information in particular, the main thing is to maintain a balance between public interest and security. Public interest as a legal category does not have a clear definition in normative legal acts, therefore it can be interpreted as a rather abstract legal phenomenon that indicates the hypothetical benefit that society will have from the disclosure of this or that information. Environmental information mainly refers to information that is of public interest, so access to it cannot be restricted. Currently, the general rules regarding access restriction (three-fold test established in Part 2 of Article 6 of the Law of Ukraine "On Access to Public Information") and the procedure for providing it upon request are applied to information related to the environment. At the same time, in the conditions of martial law, in accordance with the analyzed normative legal acts, the realization of the right to access to environmental information may be limited. Such a restriction is based on national interests and national security.

Key words: information, environmental information, access to information, martial law, three-syllable test, public interest.

Актуальність проблеми. Війна – виклик не лише для безпеки країни, а й для дотримання прав людини. Окремого надважливого значення в умовах воєнного стану набуває проблема попередження несанкціонованого й безконтрольного поширення інформації, яка під час війни не підлягає розголошенню. На законодавчому рівні було встановлено обмеження щодо поширення інформації, щодо вільного обігу певних видів інформації, введено спеціальні режими допуску журналістів до певних регіонів, територій для збору інформації. Тому сьогодні в Україні доволі гостро стоїть питання співвідношення конституційного права людини на вільний збір та поширення інформації та обмеження цього права. Але виникає дискусійне запитання до якої межі можливе обмеження права людини на інформацію щоб ці обмеження не стали негативним чинником в подальшому в суспільстві та житті кожного громадянина держави.

Людина має право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, але щоб це право було реалізовано в повній мірі необхідно володіти інформацією про стан оточуючого середовища, тобто екологічною інформацією.

До змісту відомостей, які становлять цю категорію інформації прийнято відносити дані, що відображають процеси, які відбуваються в сфері взаємодії природи і суспільства, а також ті, що необхідні для цілей охорони навколишнього середовища. Інакше кажучи, мова йде про інформацію, котра може бути використана при прийнятті екологічно значимих рішень у всіх сферах і видах діяльності [1]. Але на сьогодні існують серйозні недоліки у забезпеченні права громадян на екологічну інформацію, що призводить до негативних наслідків, а збереження довкілля для прийдешніх поколінь та забезпечення прав і свобод людини продовжують залишатися першочерговими завданнями держави та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання доступу до екологічної інформації були предметом дослідження у працях Г.І. Балюк, А.П. Гетьмана, В.І. Гордєєва, І. І. Каракаша, Н.Р. Кобецької, В.В. Костицького, М.В. Краснової. Адміністративно-правовим засадам реалізації права людини на доступ до екологічної інформації в Україні присвячено дисертаційне дослідження Проскури Г.М., а Демчук Т.І. в своєму дослідженні розглядала

правове забезпечення реалізації права на доступ до екологічної інформації.

Сучасний стан дослідження у цій сфері відзначається накопиченням значного наукового матеріалу, створенням теоретичної концепції права людини на вільне одержання екологічної інформації, разом з тим в умовах воєнного стану встановлюються певні обмеження щодо доступу до публічної інформації до якої відноситься і екологічна інформація, що і зумовило проведення даного дослідження.

Мета дослідження полягає у проведенні комплексного загальнотеоретичного аналізу правового забезпечення конституційного права громадян на доступ до екологічної інформації.

Виклад основного матеріалу. Право на доступ до екологічної інформації – це абсолютне право громадян, якому кореспондує обов'язок необмеженого кола осіб надавати таку інформацію. Конституція України кожному громадянину гарантує право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» кожний громадянин України має право на вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом [2]. Тобто, на відміну від Конституції України в зазначеному законі припускається можливість обмеження права громадян на екологічну інформацію, що суперечить конституційній нормі. Необхідно відзначити, що навіть на міжнародному рівні у Орхуській конвенції містяться положення, які допускають обмеження вільного доступу до екологічної інформації, зокрема зумовлені конфіденційністю діяльності державних органів, комерційної та промислової інформації, можливістю впливу на міжнародні відносини, національну оборону або державну безпеку, правом інтелектуальної власності тощо [3].

Екологічна інформація – це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про: стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів – землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення; біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію із об'єктами навколишнього природного середовища; джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей; загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей; екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища; витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля [2].

До основних джерел екологічної інформації відносяться дані моніторингу довкілля, кадастрів природних ресурсів, реєстри, автоматизовані бази даних, архіви, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, окремими посадовими особами.

Використання екологічної інформації має два напрямки: по перше створення умов для захисту своїх екологічних прав громадянами, і по друге в організації діяльності суб'єктів господарювання які споживають та експлуатують природні ресурси, що впливає на довкілля. Обидва ці напрямки взаємопов'язані та надзвичайно важливі, але в рамках нашого дослідження ми особливу увагу приділяємо саме першому напрямку.

Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» екологічна інформація відноситься до публічної інформації. Зазначений нормативно-правовий акт чітко регламентує порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, зокрема екологічної, що перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес [4].

Внаслідок збройної агресії російської федерації проти України розпорядникам довелося обмежити доступ до певних документів та баз даних, що містять екологічну інформацію. Зокрема, Уряд прийняв постанову «Деякі питання ведення та

функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану», яким було обмежено доступ до екологічної інформації що міститься в цій базі. Обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» при дотриманні сукупності таких вимог: 1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя; 2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам; 3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Цілком підтримуємо думку Г. Проскури, що доступ до екологічної інформації необхідно розглядати в контексті суспільної корисності, адже в першу чергу, доступ до екологічної інформації про довкілля має на меті забезпечення конституційних прав та екологічних інтересів громадян [5].

В умовах воєнного стану обмеження чи надання доступу до інформації взагалі та екологічної зокрема основним є дотримання балансу між суспільним інтересом та безпекою. Суспільний інтерес як правова категорія не має чіткого визначення в нормативно-правових актах, тому його можна трактувати як досить абстрактне правове явище, яке свідчить про гіпотетичну користь, яку матиме суспільство від розкриття тієї чи іншої інформації. Відповідно до Закону України «Про інформацію» інформація з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення. Предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо [6].

В умовах дії воєнного стану воєнні загрози несуть нові виклики і для володільця та розпорядника інформації, адже рівень відповідальності за оприлюднену інформацію значно підвищується, адже як від бездумного розголошення, так і від необгрунтованого обмеження в доступі тієї чи іншої інформації, може залежати життя та здоров'я людей, цілісність майна тощо. Сьогодні навіть введено кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про переміщення чи розташування Збройних сил України, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Таким чином можемо говорити про досить хитку межу між забороною на поширення екологічної інформації та забороною на її поширення. З однієї сторони це є необхідністю для забезпечення національного інтересу та з метою забезпечення досягнення загальних цінностей громадян, та із іншої – такі обмеження не повинні стати негативним чинником, які б призвели до негативних наслідків конкретного індивіду. Досягнути цієї «золотої» межі на практиці та ще й в умовах воєнного стану практично неможливо. Разом з тим обмеження чи поширення екологічної інформації яка становить суспільний інтерес повинне відбуватися обов'язково із застосуванням трискладового тесту визначеного в Законі України «Про доступ до публічної інформації». Так, обмеження доступу до інформації здійснюється відповідно до закону при дотриманні сукупності таких вимог:

1) виключно в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя;

2) розголошення інформації може завдати істотної шкоди цим інтересам;

3) шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні.

Необхідно відзначити, що застосовуючи «трискладовий тест» щодо вирішення питання поширення екологічної інформації чи обмеження доступу до неї необхідно всебічно вивчати усі аргументи щодо розкриття інформації при проведенні перевірки на наявність відповідного суспільного інтересу. Отже, здійснюючи оцінку щодо надання доступу до тієї чи іншої екологічної інформації розпоряднику необхідно обов'язково враховувати положення Постанови Пленуму Вищого Адміністративного Суду України «Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації» [7]. Зокрема:

1) особу запитувача. Якщо інформацію запитує журналіст або особа, яка, користуючись сучасними засобами комунікації, створює площадку для суспільного обговорення важливих питань, систематично інформує суспільство про суспільні події, представник громадської організації, це є додатковим аргументом на користь наявності суспільного інтересу до неї;

2) кількість осіб (фізичних чи юридичних), яких стосується запитувана інформація. Так, наприклад, інформація про структуру тарифу оплати комунальних послуг стосується кожного члена територіальної громади, на яку поширюється відповідне рішення. Тому чим більша кількість осіб, на чий права,

обов'язки та інтереси впливає запитувана інформація, тим більший суспільний інтерес до неї;

3) наявність суспільної дискусії на момент отримання розпорядником інформації запиту (стосується актуальної дискусії, яка ведеться, наприклад, у засобах масової інформації, парламенті чи місцевій раді);

4) час, який минув з моменту створення інформації/документа. Так, чим більше часу проходить з моменту створення інформації/документа, тим меншою, здебільшого, є потенційна шкода в розголошенні і, відповідно, тим більше перевага надається розкриттю інформації;

5) чим менша ймовірність завдання шкоди, тим більша перевага надається розкриттю інформації;

6) якщо інформація стосується публічного діяча або особи, яка претендує на зайняття публічної посади, то це додатковий аргумент на користь розкриття інформації. Така інформація може бути обмежена в доступі лише через серйозні обставини та високу ймовірність завдання істотної шкоди. Публічними діячами у цьому контексті можуть вважатись особи, які обіймають посади публічної служби (посади в державних органах, органах місцевого самоврядування) або користуються державними ресурсами, а також усі ті, хто відіграє певну роль у суспільному житті (у галузі політики, економіки, мистецтва, соціальної сфери, спорту чи в будь-якій іншій галузі). Чим вищою є посада публічної служби, яку займає особа або на яку претендує особа, тим меншою є можливість обмеження доступу до інформації про неї;

7) лише дуже серйозні доводи на користь суспільного інтересу в розголошенні інформації можуть переважити можливу шкоду інтересам захисту права на невтручання в особисте життя та захисту персональних даних, коли йдеться про так звані вразливі персональні дані (дані про расове або етнічне походження, політичні, релігійні або світоглядні переконання, членство в політичних партіях та професійних спілках, засудження до кримінального покарання, а також дані, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних даних).

Крім вищезазначеного в умовах дії воєнного стану при наданні суспільно корисної інформації володільцям та розпорядникам екологічної інформації необхідно враховувати по-перше сферу поширення інформації, по-друге характер інформації. Так наприклад, суспільний інтерес може мати інформація щодо захисту навколишнього середовища, виявлення завданої або можливої шкоди екології, обізнаності суспільства про дійсний стан довкілля та чинники, які на нього впливають; інформація щодо повідомлення суспільства та міжнародної спільноти про скоєні злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; інформація щодо підзвітності і підконтрольності щодо процесу доставки, розподілу та розповсюдження гуманітарної допомоги; інформація щодо викриття недоліків

у діяльності органів публічної влади, їхніх працівників під час вжиття заходів щодо усунення негативних наслідків війни та ін.

Висновки та пропозиції дослідження. Безпечно, вільний доступ до інформації взагалі та екологічної, зокрема – це передумова демократичного розвитку країни. Екологічна інформація в основному відноситься до такої що містить суспільний інтерес тому доступ до неї не може бути обмежений. На сьогодні до інформації, що стосується

довкілля, застосовуються загальні правила щодо обмеження доступу (трискладовий тест, закріплений у частині 2 статті 6 Закону України «Про доступ до публічної інформації») та порядок надання за запитом. Разом з тим, в умовах дії воєнного стану відповідно до проаналізованих нормативно-правових актів може бути обмежена реалізація права на доступ до екологічної інформації. В основі такого обмеження лежать національні інтереси та національна безпека.

Список використаних джерел:

1. Гуйван П.Д. Право на безпечне довкілля як невід’ємний елемент приватності людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. Випуск 60. 2020. С. 37-40.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 26.06.91 р. № 1264-XII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>.
3. Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля. Конвенція. Ратифіковано Законом N 832-XIV від 06.07.99. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text
4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>.
5. Проскура Г.М. Екологічна інформація: поняття та особливості. *Юридичний вісник*. 2 (43). 2017. С. 31-38.
6. Про інформацію: Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.
7. Про практику застосування адміністративними судами законодавства про доступ до публічної інформації. Постанови Пленуму Вищого Адміністративного Суду України від 29.09.2016р. № 10 zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010760-1.

Попова А. О.,

кандидат юридичних наук, науковий працівник
Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи
ORCID: 0000-0001-5558-0142

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ, ЗАБРУДНЕНИХ У РЕЗУЛЬТАТІ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

THE PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF RESTORING LANDS CONTAMINATED BY THE RUSSIAN MILITARY AGGRESSION

Стаття присвячена правому регулюванню відносин, пов'язаних із забрудненням земель небезпечними речовинами і об'єктами. На підставі аналізу відповідної юридичної літератури, законодавства та практики його застосування авторка підходить до дослідження проблем охорони земель від забруднень у результаті воєнних дій в ході російської воєнної агресії проти України. Найбільш значимими тут є проблеми засмічення земель залишками знищеної воєнної техніки, отруєння земель унаслідок незаконного використання російською армією у ході воєнних дій хімічної зброї та залишків ракетного та іншого палива, касетних бомб і снарядів, а також спеціальне мінування земель та розміщення на них об'єктів з наступним залишенням їх відступаючими підрозділами російської армії.

Авторка приєднується до наданих у юридичній літературі визначень забруднення земель, під яким вчені розуміють погіршення якісного та кількісного стану земель шляхом проникнення у землю різних забруднюючих речовин чи збільшення вмісту речовин, які характерні для складу незабрудненого ґрунту, вміст яких перевищує природний фон, що зумовлює неможливість використання земель за цільовим призначенням.

У статті забруднення земель класифіковано на природні, викликані природними, часто катастрофічними, причинами (виверження вулканів, селеві потоки тощо), і антропогенні, які виникають у результаті діяльності людини, у тому числі і воєнних дій. За просторовим поширенням авторка поділяє забруднення на локальні, регіональні (охоплюють значні території й акваторії), та глобальні, які поширюються на великі відстані від місця свого виникнення і створюють несприятливий вплив на крупні регіони, а іноді і на всю планету. Відзначаючи, що у ході російської воєнної агресії спостерігаються локальні і регіональні забруднення земель, авторка попереджає про небезпеку глобальних забруднень у результаті захоплення російською армією атомних електростанцій в Україні та спроб їх неконтрольованого і непрофесійного використання. У статті зроблено висновок про те, що сьогодні забруднення земельних ресурсів у ході російської воєнної агресії в Україні є руйнівним для навколишнього середовища, спричиняє настання негативних наслідків для всіх форм життя, а подолання наслідків забруднення земель в результаті війни розглядаються як умова поступального розвитку України.

Ключові слова: охорона і використання земель, забруднення земель небезпечними речовинами, забруднення земель у ході воєнних дій, російська воєнна агресія проти України, класифікація забруднень земельних ресурсів.

The article is devoted to the legal regulation of relations related to land contamination by hazardous substances and objects. Based on the analysis of relevant legal literature, legislation and the practice of its implementation, the author approaches the study of the problems of land protection from pollution as a result of military actions during the russian military aggression against Ukraine. The most significant here are the problems of littering the land with the remains of destroyed military equipment, poisoning the land as a result of the illegal use of chemical weapons by the russian army in the course of hostilities and the remains of rocket and other fuel, cluster bombs and projectiles, as well as special mining of lands and objects placed on them with their subsequent abandonment by the retreating units of the Russian army.

The author adheres to the definitions of land pollution provided in the legal literature, by which scientists understand the deterioration of the qualitative and quantitative state of the land through the penetration of various pollutants into the ground or an increase in the content of substances that are characteristic of the composition of uncontaminated soil, the content of which exceeds the natural background, which makes it impossible to use of land for the intended purpose.

In the article land pollution is classified into natural, caused by natural, often catastrophic, causes (volcanic eruptions, mudflows, etc.), and anthropogenic, which arise as a result of human activity, including military actions. According to spatial distribution, the author divides pollution into local, regional (covering large territories and water areas), and global, which spread over long distances from the place of origin and create an adverse effect on large regions, and sometimes on the entire planet. Noting that in the course of russian military aggression, local and regional land pollution is observed, the author warns of the danger of global pollution as a result of the seizure of nuclear power plants in Ukraine by the russian army and attempts at their uncontrolled and unprofessional use. The article concludes that today the pollution of land resources during the russian military aggression in Ukraine is destructive for the environment, causes negative consequences for all forms of life, and overcoming the consequences of land pollution as a result of the war is considered as a condition for the progressive development of Ukraine.

Key words: land protection and use, land pollution by hazardous substances, land pollution during military operations, russian military aggression against Ukraine, classification of land resource pollution.

Земельні ресурси – це частина земельного фонду, яка може бути використаною у народному господарстві. Земельні ресурси – сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві.

За дослідженнями В. І. Семчика нормативне встановлення правового режиму земель як принцип, спрямований на правове забезпечення раціонального та ефективного використання всіх земель України, виходить із того, що саме землі є найціннішим надбанням Українського народу, яке перебуває під особливою охороною держави [1, с. 280-293].

А відтак дослідженнями Т. К. Оверковської запропоновано розглядати правову форму охорони земель в Україні від забруднення та псування як правове явище, що закріплене у правовій формі, має обов'язковий характер, сприяє реалізації правових вимог, приписів, повноважень, заходів, діяльності щодо збереження якісного стану земель та має відповідний вплив на вирішення проблем охорони земель від забруднення та псування [2, с. 20].

Слід визнати, що однією із головних екологічних проблем сьогодення є погіршення стану земельних ресурсів. За історичний час внаслідок прискореної ерозії, дефляції та інших негативних процесів людство втратило майже 2 млрд. га продуктивних земель. В Україні проблеми забруднення земель, у тому числі токсичними та іншими небезпечними речовинами, набрало особливої ваги у зв'язку із російською воєнною агресією. Величезні площі території України забруднені залишками знищеної воєнної техніки, ракет та бомб і снарядів, застосовуваними агресором всупереч нормам міжнародного права касетними та хімічними снарядами, мінами і бомбами, спеціально залишеними після відступу російських військ мінами. Це непоправний зараз удар не тільки по економічній безпеці і господарських можливостях України та її аграрного сектору, небезпека загрози голоду у багатьох країнах в силу зменшення експортних можливостей українських виробників зерна, але й перетворення значної частини території України на пустелю, повернення якої до можливого використання у сільськогосподарському виробництві потребуватиме значних коштів та тривалих відновлювальних робіт. Знищені на цих територіях природні екосистеми будуть відновлюватися ще довше. Тому уже зараз потрібні комплексні дослідження цієї проблематики з тим, щоб після завершення війни використати їх для відбудови економіки та відновлення стану довкілля, придатного для життя людини і інших живих організмів.

Комплексне вивчення правового режиму використання та охорони техногенно забруднених земель в Україні подано в роботах Р. М. Басай, у яких визначено поняття «техногенно забруднені землі», виділено його ознаки та види, розглядається поняття

правової охорони техногенно забруднених земель в широкому та вузькому розумінні. Разом з тим, необхідно відрізнити від вищезазначеного правопорядку реальний правопорядок, який являє собою підсумок дійсного дотримання в житті вимог абстрактно-належного правопорядку [3].

Враховуючи наведене слід зазначити про об'єктивні негативні явища, що є наслідком воєнних дій, науково-технічного розвитку при збільшенні інтенсивності промислового виробництва, неминучості хімічної діяльності в секторі сільського господарства, збільшення кількості населених пунктів, транспортного обладнання, засобів зв'язку, негативного впливу на океан, а також озоновий шар.

До негативних явищ суб'єктивного характеру необхідно також віднести неефективність управління охороною природи, еколого-правовий нігілізм в свідомості людини і відсутність достатньої освіти і освіти в галузі охорони навколишнього середовища.

Вважаємо за необхідне звернути увагу, що список негативних явищ має право бути доповнений і вивчений докладніше, оскільки дослідження даних явищ допомагатиме в боротьбі з їх виправленням, не виключаючи появу нових прав в сфері екології, а також кореспондуючих їм нових обов'язків.

Слід зазначити, що наукове пояснення права кожного на сприятливе навколишнє середовище взаємопов'язане з дослідженням і визначенням гарантій, які спрямовані на стимулювання дотримання і реалізації цього права громадянами з підтримкою держави.

Наука юридична в сфері дослідженні проблем гарантій включає в себе теоретичні погляди: дослідження гарантій через призму елемента системи права; відмова від не порівнювання гарантій з будь-якими подібними поняттями, (наприклад, «заходи правової охорони» та «заходи правової захисту» та «юридична відповідальність»). Тут треба ставити питання про задіяння міжнародно-правових засобів для реалізації норм щодо юридичної відповідальності агресора за знищення екосистем з тим, щоб право кожного на сприятливе навколишнє середовище, закріплене у міжнародних документах та статтях 13, 14 Конституції України не тільки проголошувалися, але й захищалися і гарантувалися державою [4].

Гарантії реалізації права на сприятливе навколишнє середовище – це кошти, умови і способи, встановлені і розвинені державою, створюють рівні можливості ефективного забезпечення і захисту середовища проживання та рекреації, рівня життя і праці, які відповідають сформованим екологічним, санітарно-епідеміологічним, гігієнічним стандартам, що передбачає придатну для вживання воду, якісні продовольчі продукти, незабруднене атмосферне повітря.

У зв'язку із вищевикладеним вважаємо за потрібне узагальнити деякі теоретичні та нормативні проблеми правового регулювання суспільних відносин у сфері протидії забрудненню земель

небезпечними речовинами і об'єктами. Під забрудненням навколишнього середовища розуміють надходження в біосферу будь-яких твердих, рідких і газоподібних речовин або видів енергії (теплоти, звуку, радіоактивності і т. п.) у кількостях, що шкідливо впливають на людину, тварин і рослини як безпосередньо, так і непрямым шляхом.

Безпосередньо об'єктами забруднення (акцепторами забруднених речовин) є основні компоненти екотопу (місце існування біотичного угруповання): атмосфера, вода, ґрунт. Опосередкованими об'єктами забруднення (жертвами забруднення) є складові біогеоценозу: рослини, тварини, гриби, мікроорганізми [5].

Так, наприклад Т.К. Оверковська надає таке поняття забруднення земель: «це погіршення якісного та кількісного стану земель шляхом проникнення у землю різних забруднюючих речовин внаслідок господарської діяльності людини або інших антропогенних навантажень чи збільшення вмісту речовин, які характерні для складу незабрудненого ґрунту, тобто вміст яких перевищує природний фон. У свою чергу, це зумовлює неможливість використання земель за цільовим призначенням» [2, с. 213].

Втручання людини в природні процеси в біосфері, котре викликає небажані для екосистем антропогенні зміни, можна згрупувати за наступними видами забруднень:

- інгредієнтне забруднення – забруднення сукупністю речовин, кількісно або якісно ворожих природним біогеоценозам (інгредієнт – складова частина складної сполуки або суміші);

- параметричне забруднення пов'язане зі зміною якісних параметрів навколишнього середовища (параметр навколишнього середовища – одна з його властивостей, наприклад, рівень шуму, радіації, освітленості);

- біоценотичне забруднення полягає у впливі на склад та структуру популяції живих організмів;

- стаціонально-деструкційне забруднення (стація – місце існування популяції, деструкція – руйнування) викликає зміну ландшафтів та екологічних систем в процесі природокористування.

Джерела забруднення є дуже різноманітні: серед них вчені виділяють не тільки промислові підприємства і паливно-енергетичний комплекс, але і побутові відходи, відходи тваринництва, транспорту, а також хімічні речовини, які людина цілеспрямовано вводить до екосистеми для захисту корисних продуцентів і консументів від шкідників, хвороб і бур'янів. Серед інгредієнтів забруднення – тисячі хімічних сполук, особливо важкі метали та оксиди, токсичні речовини та аерозолі. Різні джерела викидів можуть бути однаковими за складом і характером забруднюючих речовин. Так вуглеводні надходять у атмосферу і при спалюванні палива, і від нафтопереробної промисловості, і від газовидобувної промисловості.

Джерела забруднюючих речовин різноманітні, також багаточисельні види відходів і характер їхнього впливу на компоненти біосфери. Біосфера забруднюється твердими відходами, газовими викидами і стічними водами металургійних, металобробних і машинобудівних заводів. Величезної шкоди завдають водяним ресурсам стічні води целюлозно-паперової, харчової, деревообробної, нафтохімічної промисловості.

Розвиток автомобільного транспорту призвів до забруднення атмосфери міст і транспортних комунікацій важкими металами і токсичними вуглеводнями, а постійне зростання масштабів морських перевезень викликало майже повсюдне забруднення морів і океанів нафтою і нафтопродуктами.

Масове застосування мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин призвело до появи отрутохімікатів в атмосфері, ґрунтах і природних водах, забрудненню біогенними елементами водою, водотоків і сільськогосподарської продукції (нітрати, пестициди і т. п.). При гірських розробках на поверхню землі витягаються мільйони тонн різноманітних, найчастіше фітотоксичних гірських порід, що утворюють терикони і відвали, що пилять і горять.

В процесі експлуатації хімічних заводів і теплових електростанцій також утворюються величезні кількості твердих відходів (недогарок, шлаки, золи і т. п.), що складаються на великих площах, вчиняючи негативний вплив на атмосферу, поверхневі і підземні води, ґрунтовий покрив (пилування, виділення газів і т. п.).

Одну з вдалих класифікацій забруднення запропоновано у роботах Р. Пірсон [6]. Ця класифікація включає тип забруднення, його джерело, наслідки та засоби контролю. За цими ознаками виділяються наступні типи забруднювачів, а саме: стічні води та інші нечистоти, які поглинають кисень, носії інфекцій, речовини, які представляють поживну цінність для рослин, органічні кислоти та солі, твердий стік, радіоактивні речовини.

Прийнято розрізняти антропогенні забруднювачі, які можуть руйнуватись біологічними процесами та ті, що не піддаються руйнуванню. Перші надходять до природних кругообігів речовин і тому швидко зникають або піддаються руйнуванню біологічними агентами. Другі не включаються до природних кругообігів речовин, а тому руйнуються організмами у харчових ланцюгах [7].

Забруднення довкілля поділяють на природні, які викликані якими-небудь природними, часто катастрофічними, причинами (виверження вулканів, селеві потоки тощо), і антропогенні, які виникають у результаті діяльності людини [8].

За просторовим поширенням (розміру територій) забруднення поділяють на:

- локальні забруднення характерні для міст, значних промислових підприємств, районів

видобутку тих або інших корисних копалин, значних тваринницьких комплексів.

регіональні забруднення охоплюють значні території й акваторії, що підлягають впливу значних промислових районів.

– глобальні забруднення частіше всього викликаються атмосферними викидами, поширюються на великі відстані від місця свого виникнення і створюють несприятливий вплив на крупні регіони, а іноді і на всю планету. Зауважимо, що у ході російської воєнної агресії спостерігаємо локальні і регіональні забруднення земель, але також бачимо небезпеку глобальних забруднень у результаті захоплення російською армією атомних електростанцій в Україні та спроб їх неконтрольованого і непрофесійного використання.

Статтю 6 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992 року № 2707-ХІІ [9] передбачено, що для оцінки стану забруднення атмосферного повітря встановлюються нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря та нормативи гранично допустимих викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин, рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів у межах населених пунктів, у рекреаційних зонах, в інших місцях проживання, постійного чи тимчасового перебування людей, об'єктах навколишнього природного середовища з метою забезпечення екологічної безпеки громадян і навколишнього природного середовища:

- нормативи якості атмосферного повітря;
- гранично допустимі рівні впливу акустичного, електромагнітного, іонізуючого та інших фізичних факторів і біологічного впливу на стан атмосферного повітря населених пунктів.

Для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися більш суворі нормативи екологічної безпеки атмосферного повітря.

За силою та характером дії на навколишнє середовище забруднення бувають: фонові; імпульсні (від англ. імпульс – удар; синонім – залпові); постійні (перманентні); катастрофічні.

За джерелами виникнення забруднення поділяють на:

- промислові (наприклад, SO₂);
- транспортні (наприклад, альдегіди вихлопів автотранспорту);
- сільськогосподарські (наприклад, пестициди);
- побутові (наприклад, синтетичні мийні засоби).

За типом походження: Фізичні забруднення – це зміни теплових, електричних, радіаційних, світлових полів у природному середовищі, шуми, вібрації, гравітаційні сили, спричинені людиною.

Механічні забруднення – це різні тверді частки та предмети (викинуті як непридатні, спрацьовані, вилучені з вжитку).

Хімічні забруднення – тверді, газоподібні й рідкі речовини, хімічні елементи й сполуки штучного походження, які надходять – у біосферу, порушуючи встановлені природою процеси кругообігу речовин і енергії.

Біологічні забруднення – різні організми, що з'явилися завдяки життєдіяльності людства – бактеріологічна зброя, нові віруси (збудники СНІДу, хвороби легіонерів, епідемій, інших хвороб, а також катастрофічне розмноження рослин чи тварин, переселених з одного середовища в інше людиною чи випадково).

За умови підготовки до наступних робіт із оздоровлення земель необхідні відповідні заходи у сфері екологічного моніторингу, результати якого можна покласти в основу планування відновлювальних робіт на забруднених внаслідок воєнних дій територій. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 року № 1264-ХІІ (ст.20, 22) передбачено створення державної системи моніторингу довкілля та проведення спостережень за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення. Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища [10].

Основні принципи функціонування державної системи моніторингу довкілля визначені у постанові Кабінету Міністрів України від 30.03.1998 № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» [11, с.91].

Кожний із суб'єктів державної системи моніторингу довкілля здійснює моніторинг тих об'єктів довкілля, що визначаються Положенням про державну систему моніторингу довкілля та порядками і положеннями про державний моніторинг окремих складових довкілля.

Слід зазначити, що інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) – це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів – землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення; біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію із об'єктами навколишнього природного середовища; джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та

здоров'я людей; загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей; екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища; витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля.

Важливо, щоб така інформація була доступною і гласною як з огляду міркувань безпеки, так і з врахуванням необхідності системного відновлення спустошених війною територій. Відповідно до ч. 2, 4 ст. 13 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 року № 2939-VI до розпорядників інформації, зобов'язаних оприлюднювати та надавати за запитами екологічну інформацію, визначену в цій статті, у порядку, передбаченому цим Законом, зокрема, інформацією про стан довкілля; інформацією про якість харчових продуктів і предметів побуту; інформацією про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події, що сталися або можуть статися і загрожують здоров'ю та безпеці громадян; іншою інформацією, що становить суспільний інтерес (суспільно необхідною інформацією) [12].

Відповідно до ч. 3 ст. 13 Закону України «Про інформацію» від 02.10.1992 року № 2657-XII інформація про стан довкілля, крім інформації про місце розташування військових об'єктів, не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом [13].

Така діяльність включає систематичне інформування населення через засоби масової інформації

про стан навколишнього природного середовища, динаміку його змін, джерела забруднення, розміщення відходів чи іншої зміни навколишнього природного середовища і характер впливу екологічних факторів на здоров'я людей; негайне інформування про надзвичайні екологічні ситуації; забезпечення вільного доступу до екологічної інформації, яка не становить державної таємниці і міститься у списках, реєстрах, архівах та інших джерелах [10].

Значення проблеми охорони земель зростає, якщо врахувати, що їх охорона є важливою складовою частиною охорони навколишнього природного середовища. Від стану охорони земель багато в чому залежить охорона всіх інших об'єктів природи: лісів, вод, надр, тваринного світу, атмосферного повітря.

Охорона земель, забезпечення раціонального землекористування, побудова досконалої нормативно-правової бази – питання, які в умовах погіршення екологічної ситуації в Україні виникають як ніколи гостро. Україна володіє значним земельним потенціалом, який становить 5,7% території Європи. З 60,3 млн. гектарів майже 70% складають сільськогосподарські угіддя з високою родючістю.

Такий потенціал може розглядатися як потужну конкурентну перевагу, однак його практична реалізація потребує впровадження ефективної моделі земельних відносин. Поліпшення стану ґрунтів відкриває значні резерви збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, стає передумовою створення ефективного ринку сільськогосподарських земель в Україні.

Сьогодні забруднення земельних ресурсів вважаємо руйнівною для навколишнього середовища силою, яка спричиняє настання негативних наслідків для всіх форм життя, які з ним стикаються, а подолання наслідків забруднення земель в результаті війни розглядаємо як умову поступального розвитку України.

Список використаних джерел:

1. Семчик В. І. Правовий режим земель сільськогосподарського призначення. Земельне право: підручн. / За ред. В. І. Семчика, П. Ф. Кулиничча. Київ, 2001. С. 280-293.
2. Оверковська Т. К. Правові засади охорони земель від забруднення та псування в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.
3. Басай Р. М. Правовий режим техногенно-забруднених земель: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2013.
4. Конституція України : за станом на 28.06.1996 / Верховна Рада України. Офіц. вид. К. : Парлам. вид-во, 1996. 118 с.
5. Балацкий О. Ф., Вакулюк В. М., Власенко В. М. Екологія й економіка. К., 1986.
6. Р.Д. Пирсон. Жесткие и мягкие кислоты и основания, Усп. хим., 40:7 (1971), 1259–1282; *J. Am. Chem. Soc.*, 85 (1963), 3533–3539. <http://www.mathnet.ru › rus › rcr2462>.
7. Волошин В. В., Еетушевский В. А. НТП: человек й природа.. К., 1988.
8. Генсирук С. А. Рациональное природопользование. М., 1979.
9. Закон України від 16 жовтня 1992 року № 2707-XII «Про охорону атмосферного повітря» / <https://zakon.rada.gov.ua/go/2707>;
10. Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII/ <https://zakon.rada.gov.ua/go/1264>.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 року № 391 «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля»/Офіційний вісник України, 1998 р., № 13, стор. 1391.
12. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI / <https://zakon.rada.gov.ua/go/2939>.
13. Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року № 2657-XII / <https://zakon.rada.gov.ua/go/2657>.

УДК 342.45

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.1-2-4.11>

Пунда О. О.,

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права

Хмельницького національного університету
ORCID: 0000-0002-9175-3141

Арзянцева Д. А.,

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права

імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0001-8014-7544

Захаркевич Н. П.,

кандидат економічних наук, доцент,

завідувач кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права

імені Леоніда Юзькова
ORCID: 0000-0001-7959-7302

ПРАВО НА БЕЗПЕКУ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ: МІЖГАЛУЗЕВЕ ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

THE RIGHT TO FOOD SAFETY: INTER-BRANCHES LEGAL REGULATION IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

Стаття присвячена питанням загальнотеоретичного аналізу проблем здійснення права на безпеку харчових продуктів. Підкреслено, що в сучасних умовах на перше місце виходить проблема не просто охорони навколишнього середовища, а й забезпечення екологічної безпеки діяльності, яка відображає сучасну специфіку екологічної проблеми – захист важливих інтересів особистості, суспільства, держави. Наголошено, що в умовах оголошеного політичного курсу на європейську інтеграцію на перше місце висуваються питання здійснення імплементації вимог європейського законодавства у частині забезпечення безпеки продуктів харчування та продовольчої сировини. Створення системи екологічної безпеки потребує окремого, більш ґрунтовного правового та політичного регулювання. Важливим аспектом такого регулювання виступає органічний елемент системи екологічної безпеки – безпека продуктів харчування та продовольчої сировини. Важливу роль при цьому відіграє комплексне правове регулювання на безпеку продуктів харчування. Таке комплексне забезпечення стає можливим через використання інструментів публічного управління та регулювання. Мова йде про дотримання вимог європейського правового консенсусу. Європейський консенсус у сфері забезпечення екологічної безпеки в цілому та права на безпеку харчових продуктів зокрема, насамперед визначається на двох рівнях. По-перше, його можна визначити на рівні правил, під якими мають на увазі конкретні імплементаційні заходи, які вживаються для реалізації правового принципу в конкретній системі. А по-друге, на рівні відповідної системи базових принципів організаційно-управлінського та правового характеру. Такими принципами виступають: принцип аналізу ризиків, прозорості, відстежуваності, принцип захисту прав споживачів. Водночас, для розуміння інституційних чинників формування системи регіональної екологічної безпеки в межах Європейського Союзу необхідно використати відповідну методологічну базу. Такою базою є комплексне правове регулювання здійснення права на безпеку харчових продуктів.

Ключові слова: безпека, екологічна безпека, продукти харчування, принципи, європейський правовий консенсус, комплексне регулювання, євроінтеграція.

The paper is dedicated to issues on general theoretical analysis of problems of implementation of the right for food safety. There is emphasized, that in current conditions, both issues on protection of the environment and provision of environmental safety of activities are in the first place. The last issue reflexes the current peculiarity of the environmental problem of protection of significant interests of the person, the society, and the state. It is stressed, that in conditions of proclaimed way to the European integration, questions of implementation of requirements of European Legislation on providing of food safety and food raw materials, come in front. The establishment of the environmental safety system demands a particular, more grounded legal and political regulation. The important part of this regulation includes a

natural element of the environmental safety system. This element is the safety of foods and food raw materials. Comprehensive legal regulation of food safety plays a very significant role. This comprehensive providing becomes possible due to using means of public government and regulation. We are talking about compliance with the requirements of the European legal consensus. The European legal consensus in the field of providing environmental safety, in general, and the right to food safety, in particular, is determined on two levels. The first one is the level of rules – specific implementational measures that are used for the implementation of the legal principle in the specific system. The second one is the level of the appropriate system of basic organizational and management principles. These principles include the principle of risk analysis, the principle of transparency, the principle of traceability, and the principle of protection of the rights of consumers. At the same time, it is necessary to use appropriate methods to understand the institutional factors of forming the system of regional environmental safety in the frames of the European Union. These methods include comprehensive legal regulation of the implementation of the right to food safety.

Key words: safety, environmental safety, foods, principles, European legal consensus, comprehensive regulation, European integration.

Актуальність проблеми. Сучасний стан навколишнього природного середовища змушує по-новому підійти до визначення організаційно-правових та управлінських засад взаємодії людини, суспільства та держави. Ведення активних бойових дій лише поглиблює негативний антропогенний вплив на довкілля та формує екологічно ризикову ситуацію. Необхідно відзначити, що подібна ситуація характеризується наявністю суттєвих негативних і часто невідворотних змін стану навколишнього середовища під впливом антропогенних та природних впливів. Відповідно, в сучасних умовах на перше місце виходить проблема не просто охорони навколишнього середовища, а й забезпечення екологічної безпеки діяльності, яка відображає сучасну специфіку екологічної проблеми – захист важливих інтересів особистості, суспільства, держави. Створення системи екологічної безпеки потребує окремого, більш ґрунтовного правового та політичного регулювання. Важливим аспектом такого регулювання виступає органічний елемент системи екологічної безпеки – безпека продуктів харчування та продовольчої сировини. Важливу роль при цьому відіграє комплексне правове регулювання на безпеку продуктів харчування. Таке комплексне забезпечення стає можливим через використання інструментів публічного управління та регулювання.

Конституція України містить положення, відповідно до якого «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація не може бути засекречена» (ст.50 Конституції України) [1]. Ця норма є важливим елементом системи конституційно-правових гарантій забезпечення особистої безпеки громадян. Галузеве законодавство України визначає, що серед нематеріальних благ – об'єктів цивільних прав найвищою соціальною цінністю є життя і здоров'я людини, її недоторканість та безпека (ч. 2 ст. 201 ЦК України) [2].

Водночас, в сучасних умовах активізації євроінтеграційних процесів, реалізація прагнення України до інтеграції з ЄС можлива не лише шляхом

співробітництва, стратегічного партнерства, а в майбутньому і набуття членства в Європейському Співтоваристві, але й шляхом адаптації національного законодавства України до Європейського законодавства, в тому числі – і Регламенту (ЄС) № 178/2002 від 28 січня 2002 року про встановлення загальних принципів і вимог законодавства про харчові продукти, створення Європейського органу з безпеки харчових продуктів і встановлення процедур у питаннях, пов'язаних із безпекою харчових продуктів, зростає актуальність ефективного адміністративно-правового регулювання здійснення громадянами права на безпеку харчових продуктів та предметів побуту в Україні [3]. Основна мета цього документу – забезпечити вільний обіг безпечних харчових продуктів та кормів у Європейському Союзі, здоров'я та благополуччя громадян. Важливо, що у Регламенті (ЄС) № 178/2002 йдеться саме про безпеку харчової продукції, а не її якість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання безпечності харчових продуктів досліджувалися у працях А. В. Бабюка, Ч. Б. Базаржапова, Я.А. Беди, С.О. Белінської, В.І. Бойко, В.В. Брулевич, О.І. Гойчук, Ю.О. Зикова, Т.Г. Ковальчук, О.В. Ковальової, Ю.М. Мотузки, Н.Я. Орлової, Л.Ф. Павлоцької, С.М. Романко, В.А. Шаленого, Т.М. Чурилова, В.З. Янчука О.І. Юриш, О.І. Красовського, М.І. Ковальов, Л.О. Красавчикова, М.М. Малєїна.

Сучасний стан дослідження у цій сфері відзначається накопиченням значного наукового матеріалу, створенням теоретичних концепцій права людини на особисту безпеку.

Мета дослідження – це комплексний загально-теоретичний аналіз проблем здійснення права на безпеку харчових продуктів у контексті міжгалузевого правового регулювання в умовах євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі поняття «безпека» тлумачиться як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішньої і внутрішньої загрози. Розрізняють різні типи безпеки: за масштабом (міжнародна, регіональна, локальна); за суб'єктами (особиста, суспільна, національна, колективна) [4].

Забезпечення індивідуальної (особистої) безпеки є вихідною точкою в дослідженні та забезпеченні її інших рівнів – групової, суспільства, держави, національної, регіональної та глобальної [5]. Аналіз ієрархії потреб людини (згідно з теорією мотивації) дає підставу стверджувати, що безпека є однією з найважливіших потреб після потреб у їжі, одязі, помешканні, тобто після потреб фізіологічних. Незважаючи на те, що безпека не є чимось предметним (матеріальним), це своєрідна характеристика і необхідна умова життєдіяльності об'єктів реального світу [6. с. 6]. Основним суб'єктом системи національної безпеки як однієї з базових категорій безпеки є людина. Особиста безпека – це стан захищеності інтересів людини від чинників небезпеки на рівні особистих інтересів та потреб [6].

Не випадково серед загроз національній безпеці України особливо наголошено на загрозі низького рівня життя населення, падіння рівня його здоров'я, тенденції моральної деградації, неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів. У юридичній та управлінській науках виділяється політична безпека, економічна безпека, екологічна безпека, соціальна та соціально-демографічна безпека, воєнна безпека, інформаційна безпека, радіаційна та технологічна безпека [7].

Безпека – це стан, що забезпечується суб'єктами безпеки від суспільного небезпечного діяння та інших шкідливих явищ соціального техногенного й природного характеру шляхом використання системи заходів і способів, передбачених у законі. Людина одночасно є і об'єктом, і суб'єктом безпеки. Людина, її життя і здоров'я, права і свободи є основою всієї системи безпеки. В цілому, екологічну безпеку можна визначити як збалансовану взаємодію людини і навколишнього середовища, найважливішою умовою досягнення якого є включення екологічної природоохоронної компоненти в діяльність людини зі створення оптимального для неї довкілля, як природного, так і штучного. Отже, категорія безпеки є набагато ширшою за поняття, які використовують окремі галузі національного права.

Досить часто поняття «безпека» використовується поряд із поняттям «довкілля». Категорія «довкілля», своєю чергою, часто інтерпретується як навколишнє природне середовище та ототожнюється із ним. Довкілля визнається природним благом для людини і суспільства загалом, інших живих організмів – як умова, місце і джерело існування та життєдіяльності.

Відтак «сприятливе навколишнє середовище», «сприятливе навколишнє природне середовище», «сприятливе довкілля» – це категорії, де переважають не кількісні, а якісні ознаки. Тому вони мають оцінювальний характер і їхній зміст залежить від інтерпретатора. Наприклад, певні природні умови життя, діяльності, відпочинку, лікування можуть визнаватись сприятливими для однієї групи осіб

залежно від її самопочуття, активної поведінки, вікових особливостей, кліматичних зон, метеорологічних умов, психічного, психологічного стану, генетичних особливостей, наявності фізіологічних вад і захворювань, і водночас окремими категоріями не можуть сприйматись як сприятливі [7].

Необхідність законодавчого закріплення екологічних прав громадян та гарантій їх дотримання та захисту зазначається у низці універсальних та регіональних міжнародних документів. На загальноєвропейському рівні було прийнято низку директив, що закріплюють екологічні права громадян та гарантії їх дотримання та захисту. У державах – членах Європейського Союзу відбувається процес приведення національного законодавства у відповідність до загальноєвропейського, у тому числі законодавства про охорону навколишнього середовища.

Якщо в екологічному праві йдеться про безпечність усереднену – пов'язану із захистом життя і здоров'я кожної людини, створюючи тим самим визначену межу між безпекою та небезпекою, то цивільне право дає можливість формувати поведінку, виходячи з визначених меж, вільно розпоряджатись власною долею кожному конкретному індивіду. І, нарешті, по-третє, цивільно-правова категорія права на особисту безпеку дає можливість сформувати систему «безпека – небезпека» у співвідношенні взаємної поведінки між людьми. Не тільки природа і техніка є тими джерелами, що несуть для людини небезпеку. Ситуацію небезпеки створюють передусім один одному люди, часто через маніпулювання засобами техніки, часто безпосередньо через свою особисту поведінку.

Отже, цивільне право за своєю природою не заперечує можливості регулювання відносин щодо забезпечення особистої безпеки. Цивільно-правове регулювання у сфері безпеки *доповнює* загальноправову систему гарантій здійснення права людини на безпеку.

Найбільшого загострення у сучасних умовах набуває правове регулювання безпеки у частині здійснення особою права на безпечність об'єктів споживання. Серед них виділяють дві основні групи: продукти харчування та предмети побуту.

Законодавчу базу в Україні у цій сфері складають: Кодекс Цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 року; Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року; Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року; Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 6 вересня 2005 року; Закон України «Про вилучення з обігу, переробку і утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14 січня 2000 року. Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» від 2 вересня 2015 р. [8; 9; 10; 11; 12].

В умовах євроінтеграції система правового регулювання здійснення права на безпеку харчових продуктів передбачає врахування у правозастосовній діяльності імplementованих положень нормативно-правових актів Європейського Союзу. Першим кроком до такої імplementації має стати визначення базових принципів забезпечення права на безпеку продуктів харчування і доповнення згаданих вище національних законодавчих актів відповідними положеннями.

Відповідно до норм Регламенту № 178/2002, харчові продукти – це всі речовини чи продукція, які призначені або, виходячи зі здорового глузду, мається на увазі, що вони призначені для вживання людиною в їжу в переробленому, частково переробленому чи непереробленому вигляді. До харчових продуктів належать у тому числі напої, жувальна гумка, а також усі речовини, включаючи воду, які додають у харчові продукти при їх виготовленні, переробці або обробці [3].

Регламент № 178/2002 вводить також поняття «продовольче право» (англ. food law), до якого відносить систему норм про безпеку, що поширюють свою дію як на харчові продукти, так і на кормові засоби. До останніх відносять речовини, продукти або добавки перероблені, частково перероблені або неперероблені, призначені для згодовування тварин. Регламент № 178/2002 застосовується до всіх стадій виробництва, переробки та реалізації харчових продуктів та кормів, за винятком тих, що призначені для домашнього вжитку. При цьому, в регламенті йдеться саме про безпеку харчової продукції (safety), а не її якість (quality). Із точки зору термінології, безпеку можна визначити як стан, при якому річ/продукт не становить небезпеки для життя та здоров'я людини, а якість – як ступінь гідності, цінності, придатності, відповідності тому, якою ця річ має бути. Таким чином, стосовно харчової продукції поняття безпеки утворює мінімально допустимі вимоги, які гарантують придатність і нешкідливість цієї продукції для людини.

Регламент встановлює загальні правила щодо гігієни харчових продуктів для операторів харчового бізнесу, виходячи з наступних базових принципів:

1. Основна відповідальність за безпеку харчових продуктів покладається на самих операторів харчового бізнесу.

2. Харчову безпеку необхідно забезпечувати по всьому харчовому ланцюзі, починаючи з первинного виробництва.

3. Для продуктів, які не можуть зберігатися за температури навколишнього середовища, особливо для заморожених, важливо підтримувати ланцюг холодильного зберігання.

4. Обов'язкове впровадження процедур, заснованих на вказаних принципах поряд із застосуванням належної гігієнічної практики має посилити відповідальність операторів харчового бізнесу.

5. Посібники з належної гігієнічної практики, які мають бути розроблені на національному рівні та рівні спільноти, є важливим інструментом, щоб допомогти операторам харчового бізнесу на всіх стадіях харчового ланцюга досягти відповідності правилам харчової гігієни та застосовувати принципи Регламенту № 178/2002.

6. Необхідно встановити мікробіологічні критерії та вимоги щодо контролю температури, що ґрунтуються на науковій оцінці ризику.

7. Необхідно забезпечити, щоб імпортовані харчові продукти відповідали щонайменше такому ж гігієнічному стандарту, як харчові продукти, вироблені в Європейському Союзі, або еквівалентному стандарту.

Регламент № 178/2002 визначає загальні принципи продовольчого права у Європейському Союзі (так звані загальні горизонтальні принципи), якими держави-члени повинні керуватися при розробці та реалізації своєї продовольчої політики.

Розглянемо зміст окремих принципів та їх вплив на регулювання відносин із забезпечення безпеки продуктів харчування. Базовим принципом виступає принцип аналіз ризику. Він передбачає, що для забезпечення високого ступеня захисту життя та здоров'я людини харчове законодавство має ґрунтуватися на системі аналізу ризику. Під аналізом ризику розуміють процес, що складається із трьох взаємопов'язаних етапів: оцінки ризиків, управління ризиками та інформування про ризики.

Під оцінкою ризиків розуміється науковий процес, що охоплює виявлення небезпек, їх характеристику, оцінку прояву, і навіть характеристику ризиків. Управління ризиками полягає в тому, щоб під час консультації із заінтересованими сторонами зважити всі «за» та «проти» всіляких рішень, врахувати оцінку ризиків та за необхідності вибрати належні превентивні та контрольні заходи. І, нарешті, інформування про ризики – це інтерактивний обмін інформацією та думками про небезпеки та ризики між суб'єктами, відповідальними за оцінку та управління ризиками, споживачами, підприємствами харчової промисловості, науковими колами та іншими заінтересованими сторонами.

Незважаючи на певну синонімічність термінів «ризик» та «небезпека» в українській мові, Регламент № 178/2002 визначає поняття ризику як ймовірність та серйозність згубних наслідків для здоров'я через наявність небезпеки, а небезпеки – як біологічний, хімічний чи фізичний агент, присутній у їжі чи кормах і здатний мати згубні наслідки здоров'я, чи стан цих продуктів чи кормів, здатне мати аналогічні наслідки.

Наступним є принципи перестороги. В окремих випадках, коли згідно з наявною інформацією встановлено можливість шкідливого впливу на здоров'я, але науковими даними це ще не підтверджено, можуть бути вжиті тимчасові заходи щодо

управління ризиком до надходження подальшої наукової інформації для проведення більш широкої оцінки такого ризику. Однак такі заходи мають бути пропорційними і не обмежувати торгівлю більше, ніж це необхідно для досягнення цілей регламенту. Ці заходи слід переглянути в розумний термін, виходячи з характеру встановленого ризику.

Принцип захисту прав споживачів передбачає, що харчове законодавство ЄС спрямоване на захист інтересів споживачів та надання їм можливості робити компетентний вибір щодо споживаних харчових продуктів.

При цьому слід запобігти: шахрайській практиці; підrobці продовольчих товарів та будь-якій іншій практиці, здатній ввести споживача в оману.

Останнім із базових є принцип прозорості. У Регламенті ЄС № 178/2002 наголошується на важливій ролі громадськості, неурядових організацій, галузевих об'єднань. Регламент встановлює, що в період розробки, оцінки та можливого перегляду харчового законодавства повинні в обов'язковому порядку проводитися відкриті консультації з громадськістю (безпосередньо чи через представницькі організації), крім випадків, коли невідкладність питання дозволяє зробити це. Крім того, якщо існують достатні підстави підозрювати, що харчовий продукт чи корм може становити ризик для здоров'я, державні органи в залежності від характеру, серйозності та масштабів ризику вживають належних заходів щодо інформування населення про це. Вони надають якомога повніший опис продукту або корму, ризику, який він може представляти, та заходів, які вживаються або найближчим часом будуть вжиті для запобігання, скорочення або усунення такого ризику.

Однією з найважливіших вимог продовольчого права ЄС є заборона на введення в обіг небезпечних продуктів харчування (ст. 14 Регламенту ЄС № 178/2002). Харчові продукти вважаються небезпечними в тому випадку, якщо вони шкідливі для здоров'я та/або непридатні для споживання людиною.

Для того, щоб визначити, чи є харчовий продукт небезпечним, враховуються: нормальні умови використання харчового продукту споживачем та на кожному етапі виробництва, переробки та збуту, а також надана споживачеві інформація, у тому числі та, що міститься на етикетці або інша зазвичай наявна у споживача щодо запобігання шкідливим наслідкам, властивим певному продукту або певній категорії продуктів.

Щоб встановити, чи продукт шкідливий для здоров'я, враховуються: можлива негайна та/або тимчасова та/або тривала дія харчового продукту на здоров'я не тільки споживача, а й на наступні покоління; можливий кумулятивний токсичний вплив; особлива медико-санітарна сприйнятливість, пов'язана зі станом здоров'я певної групи споживачів, якщо продукт призначений для цієї групи споживачів.

При вирішенні питання, чи є харчовий продукт непридатним для споживання людиною в їжу, слід враховувати, чи став цей продукт непридатний для споживання через забруднення (зовнішнє або інше походження) або внаслідок гниття, псування або розкладання.

Важливо, що й небезпечний харчовий продукт входить до складу партії товарів, що належать до однієї і тієї ж категорії або відповідних однаковому опису. У такому разі всі вироби цієї партії також вважаються небезпечними, крім випадків, коли детальна оцінка покаже відсутність доказів небезпеки решти партії.

Крім того, продовольче право ЄС забороняє розміщення на ринку або виготовлення тварин небезпечними кормами. Корми вважаються небезпечними, якщо вони: завдають шкоди здоров'ю тварин чи людей; роблять продукти, що виробляються з тварин, небезпечними для споживання в їжу.

Вся партія таких кормових засобів буде визнана небезпечною, якщо в ній виявлено частину кормів, які не відповідають встановленим вимогам.

У Європейському Союзі обов'язок щодо забезпечення відповідності харчових продуктів та кормів вимогам харчового законодавства та контролю за дотриманням цих вимог покладено не на державні органи, а на самих юридичних осіб та індивідуальних підприємців, які здійснюють виробництво та реалізацію харчових продуктів та кормів (так званих операторів харчового бізнесу).

Серед основних обов'язків операторів харчового бізнесу Регламент ЄС № 178/2002 вказав на забезпечення ними простежуваності на всіх стадіях виробництва, переробки та збуту харчових продуктів та кормів.

Під простежуваністю розуміється здатність на всіх етапах виробництва, переробки та збуту відстежити історію руху харчових продуктів і кормів, а також тварин для отримання харчових продуктів та інших речовин, які призначені або передбачається, що призначені для переробки в харчовому продукті або кормовому засобі.

Регламент ЄС № 178/2002 вимагає, що оператори харчового бізнесу повинні бути здатні надати компетентним органам інформацію про кожну особу, від якої вони отримали харчовий продукт, кормовий засіб, тварину, що служить для отримання харчового продукту, або іншу речовину, а також про кожну особу, кому вони здійснили постачання. Оператори повинні мати у своєму розпорядженні системи та процедури документування, які забезпечують можливість надавати відповідну інформацію компетентним органам на їхню вимогу. Також передбачено, що харчові продукти або корми, що знаходяться в обігу на території ЄС, мають бути позначені або марковані за допомогою необхідної інформації для полегшення простежуваності.

Таким чином, питання вживання чи невживання продуктів харчування за умови належної поінформованості є правом повнолітньої та дієздатної особи.

Кожен повинен бути забезпечена вільним доступом до інформації щодо характеру використаних харчових добавок, тому що деякі з них можуть не відповідати «харчовому статусу» особи (наприклад, можуть викликати алергію або звикання). Крім того, особа повинна бути поінформована про реальний статус тієї чи іншої споживної речовини (деякі продукти харчування розповсюджуються у торговельній мережі, у тому числі й у медпунктах, аптеках у вигляді лікарських препаратів, наприклад бальзами).

Висновки та пропозиції дослідження. В умовах оголошеного політичного курсу на європейську інтеграцію на перше місце виходять питання здійснення імплементації вимог європейського законодавства у частині забезпечення безпеки продуктів харчування та продовольчої сировини. Мова йде про

дотримання вимог європейського правового консенсусу. Європейський консенсус у сфері забезпечення екологічної безпеки в цілому та права на безпеку харчових продуктів зокрема, насамперед визначається на двох рівнях. По-перше, його можна визначити на рівні правил, під якими мають на увазі конкретні імплементаційні заходи, що вживаються для реалізації правового принципу в конкретній системі. А по-друге, на рівні відповідної системи базових принципів організаційно-управлінського та правового характеру. Такими принципами виступають: принцип аналізу ризиків, прозорості, відстежуваності, принцип захисту прав споживачів. Водночас, для розуміння інституційних чинників формування системи регіональної екологічної безпеки в межах Європейського Союзу необхідно використати відповідну методологічну базу. Такою базою є комплексне правове регулювання здійснення права на безпеку харчових продуктів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B> (дата звернення: 15.021.2022).
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.021.2022).
3. Про встановлення загальних принципів і вимог законодавства про харчові продукти, створення Європейського органу з безпеки харчових продуктів і встановлення процедур у питаннях, пов'язаних із безпекою харчових продуктів: Регламент (ЄС) Європейського Парламенту і Ради № 178/2002 від 28.01.2002. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: http://old.vet.gov.ua/int-coop/EU_requirement. (дата звернення: 15.021.2022)
4. Храмов В.О. Безпека. *Юридична енциклопедія*. К.: Українська енциклопедія, 1998. Т.1. С.207.
5. Дзліев М.И., Потрубач Н.Н. Основы обеспечения безопасности жизнедеятельности: Курс лекций. М., 1996. 185 с.
6. Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навчальний посібник. – Ірпінь, 2000. 304 с.
7. Кондрашов Б.П. Общественная безопасность и административно-правовые средства её обеспечения. М.: Щит, 1998. 296 с.
8. Андрейцев В.І. Право екологічної безпеки: Навч. та науково-практ. посібник. К.: Знання-Прес, 2002. 331 с.
9. Кодекс Цивільного захисту України: від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5403-17>. (дата звернення: 15.021.2022).
10. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 року. *Відомості ВРУ* від 08.05.1998 1998 р. № 19. ст. 98.
11. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України від 6 вересня 2005 року. *Відомості ВРУ*. 2005. № 50. ст. 2612.
12. Про вилучення з обігу, переробку і утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції: Закон України від 14 січня 2000 року. *Відомості ВРУ*. 2000. № 12. Ст.95
13. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова КМУ від 2 вересня 2015 р. № 667. *Офіційний вісник України* 2015 р. № 73. ст. 44.

Sydor V. D.,

Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Constitutional,
Administrative and International Law
Kyiv Institute of Intellectual Property and Law
of the National University "Odesa Law Academy"
ORCID: 0000-0002-1794-2577

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF LEGAL REGULATION OF THE GEOSPATIAL DATA FORMATION IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМУВАННЯ ГЕОПРОСТОРОВИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

The paper is devoted to the study of the concept, structure and methodology of creating a geospatial data infrastructure in the European Union and a comprehensive analysis of the results of the implementation of positive European experience in Ukraine. A comparative characterization of the legal support for the development of geospatial data infrastructure at the national, regional and local levels in the EU and in Ukraine has been carried out. It has been established that modern infrastructures of geospatial data are turning into platforms for the integration of all links of production, supply and use of geo-informational resources for management decision-making. It is proven that the adaptation of the domestic legislation on geospatial data to the European legislation is due to the need to provide our state with official high-quality geoinformation. The fact that the creation of a legal framework for the formation of geospatial data in the European Union began much earlier determines Ukraine's lag in the implementation of legal prescriptions for the purpose of forming the infrastructure of geospatial data. The legislation of the European Union, which regulates the creation and promotes the standardized exchange of geographic information and geospatial data, is analyzed. Ten fundamental EU Directives and Regulatory Acts in the field of geospatial data infrastructure formation are characterized. The special role and significance of Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council of March 14, 2007 on the creation of a spatial information infrastructure in Europe to support the environmental policy of the Community and policies or activities that may have an impact on the environment (the INSPIRE Directive) has been established. The provisions of the current legislation of Ukraine on the national infrastructure of geospatial data and the order of its functioning were studied, and a comparative characteristic of domestic and European legislation was carried out.

Key words: geospatial data, geographic information, spatial data infrastructure, geoinformation databases.

Стаття присвячена вивченню концепції, структури та методології створення інфраструктури геопросторових даних в Європейському Союзі та комплексному аналізу результатів впровадження позитивного європейського досвіду в Україні. Проведено порівняльну характеристику правового забезпечення розбудови інфраструктури геопросторових даних на національному, регіональному та місцевому рівнях в ЄС та в Україні. Встановлено, що сучасні інфраструктури геопросторових даних перетворюються в платформи інтегрування усіх ланок виробництва, постачання і використання геоінформаційних ресурсів для прийняття управлінських рішень. Доводиться, що адаптація вітчизняного законодавства про геопросторові дані до європейського обумовлено необхідністю забезпечення нашої держави офіційною високоякісною геоінформацією. Той факт, що створення правової бази для формування геопросторових даних в Європейському Союзі розпочався набагато раніше обумовлює відставання України в реалізації правових приписів з метою формування інфраструктури геопросторових даних. Проаналізовано законодавство Європейського Союзу, що регламентує створення та сприяє стандартизованому обміну географічною інформацією та геопросторовими даними. Охарактеризовано десять основоположних Директив і Регуляторних актів ЄС в галузі формування інфраструктури геопросторових даних. Встановлено особливу роль і значення Директиви 2007/2/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 14 березня 2007 року про створення інфраструктури просторової інформації в Європі для підтримки екологічної політики Співтовариства та політики чи діяльності, які можуть мати вплив на довкілля (Директива INSPIRE). Досліджено положення чинного законодавства України про національну інфраструктуру геопросторових даних та порядку її функціонування, проведено порівняльну характеристику з вітчизняного і європейського законодавства.

Ключові слова: геопросторові дані, географічна інформація, інфраструктура просторових даних, геоінформаційні бази даних.

Introduction. The need to collect, process and analyze information about various objects and places on the Earth's surface is due to various factors, starting from

climate change and weather monitoring and ending with tracking the distribution of human and animal populations. Aware of the need to provide the European Union

with official high-quality geo-information necessary for the development of policies and legislation in various countries in the field of the environment, competitive business, communal services, legal systems, security, the formation of a legal framework for the formation of geospatial data began in the EU. In Ukraine, the relevant legislation began to be formed much later, so we think it is appropriate to start with a review of the EU legislation.

The state of scientific research of the problem. National legislation on geospatial data began to be formed recently, therefore there is a need for an in-depth scientific study of this problem.

The purpose of the article is to conduct a comprehensive study of the legal framework of the European Union regarding the formation of spatial data infrastructure and a comparative analysis of European and Ukrainian legislation in this field.

Main body. Directive 2007/2/EC of the European Parliament and the Council of March 14, 2007 on the establishment of a spatial information infrastructure in Europe to support the Community's environmental policy and policies or activities that may have an impact on the environment (the INSPIRE Directive) became the basis. The INSPIRE directive, which entered into force on May 15, 2007, obliged all EU members to create a spatial data infrastructure on the Internet that would facilitate the standardized exchange of geographic information. INSPIRE is based on spatial information infrastructures created and operated by the member states of the European Union. The Directive addresses 34 topics of spatial data required for environmental applications, with key components defined in technical implementing rules. This makes INSPIRE a unique example of a legislative "regional" approach.

In order to ensure that Member States' spatial data infrastructures are compatible and usable in a Community and cross-border context, the Directive requires the adoption of Common Implementing Rules (CIRs) in a number of specific areas (metadata, data specifications, network services, data and service sharing, monitoring and reporting). EuroGeographics is an international non-profit organization, representative body and member association of national cartographic, cadastral and registration organizations in Europe that provides assistance. This organization unites all European countries without exception. EuroGeographics, together with member countries, is developing an infrastructure to integrate their national data, including topographic and land information, with the aim of implementing an integrated European Location System (ELF) for a wide range of users. By sharing best practices and creating standard data specifications, EuroGeographics aims to ensure the interoperability and interconnection of individual geospatial databases of member countries [1].

Commission Regulation (INSPIRE Metadata Regulation) No. 1205/2008 of December 3, 2008 implementing Directive 2007/2/EC of the European Parliament and

the Council on metadata was adopted to define a set of metadata elements. The definition of a set of metadata elements was necessary in order to allow the identification of the information resource for which the metadata is created, its classification and identification of geographical location and time reference, quality and reliability, compliance with implementation rules on the compatibility of spatial data sets and services, limitations, related related to access and use, and the organization responsible for the resource. Metadata elements associated with the metadata record itself are also needed to control that the generated metadata is updated, and to identify the entity responsible for creating and maintaining the metadata. This is the minimum set of metadata elements required to comply with Directive 2007/2/EC and does not preclude organizations from documenting information resources in more detail with additional elements arising from international standards or practices in their community of interest. Nor does it preclude the adoption of guidelines established and updated by the Commission, in particular where necessary to ensure metadata interoperability [2].

A further step on the way to the formation of the legal framework for the creation of geospatial data infrastructure was the Decision of the Commission of June 5, 2009 on the implementation of Directive 2007/2/EU of the European Parliament and of the Council on monitoring and reporting (Commission Decision regarding INSPIRE monitoring and reporting). Directive 2007/2/EC requires Member States to monitor the implementation and use of their infrastructure for spatial information and to report on the implementation of this Directive. Monitoring should be based on a set of indicators calculated on the basis of data collected from relevant stakeholders. The results of monitoring and reporting must be submitted to the Commission and made public [3].

The general rules for the creation of the Spatial Information Infrastructure in the European Community are established in Commission Regulation (EC) No. 976/2009 of October 19, 2009 on the implementation of Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council on network services (Commission Regulation No 976/2009 implementing Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council as regards the Network Services 19.10.2009). Directive 2007/2/EU establishes general rules for the creation of Spatial Information Infrastructure in the European Community. Member States are required to establish and operate a network of services for spatial data sets and services for which metadata have been created in accordance with this Directive [4].

To ensure interoperability and harmonization between spatial data themes, Member States should meet requirements for common data types, spatial object identification, metadata for interoperability, a common network model and other concepts and rules that apply to all spatial data themes 29 March 2010 Commission Regulation

(EC) No. 268/2010 was adopted on the implementation of Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council on access to spatial data sets and services of member states by public institutions and bodies on harmonized terms (Regulation on INSPIRE Data and Service Sharing 29.03.2010). To ensure interoperability and harmonization within a single spatial data theme, Member States should use classifications and definitions of spatial objects, their key attributes and relationship roles, data types, value domains and specific rules that apply to individual spatial data themes [5].

The general rules for the creation of the Spatial Information Infrastructure in the European Community are established by Commission Regulation (EU) No. 1089/2010 of November 23, 2010 on the implementation of Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council on the compatibility of spatial data sets and services (Commission Regulation (EU) N 1089/2010 as regards interoperability of spatial data sets and services). Within this infrastructure, Member States shall provide access to datasets relating to one or more Annexes to Directive 2007/2/EC and relevant spatial data services in accordance with technical arrangements for interoperability and, where possible, to the harmonization of spatial datasets and services. The technical arrangements shall take into account the relevant user requirements obtained from the interested parties through the user requirements survey and the analysis of the submitted reference material and the relevant environmental policies and Union policies or activities that may have an impact on the environment.

In order to ensure interoperability and harmonization between spatial data topics, Member States should meet requirements for common data types, spatial object identification, interoperability metadata, a common network model and other concepts and rules that apply to all spatial data topics [6].

Additionally, on February 4, 2011, a regulatory act of the Commission was adopted (Commission Regulation (EU) N 102/2011 of 4 February 2011 amending Regulation (EU) N 1089/2010 implementing Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council as regards interoperability of spatial data sets and services).

Commission Regulation (EC) No. 1253/2013 of October 21, 2013 amending Regulation (EC) No. 1089/2010 on the implementation of Directive 2007 helped to ensure the general consistency of technical agreements on the interoperability of spatial data sets and existing technical agreements on the interoperability of spatial data sets /2/ EU regarding the compatibility of spatial data sets and services (Commission Regulation (EU) N 1253/2013 of October 2013 amending Regulation (EU) No 1089/2010 implementing Directive 2007/2/EC as regards interoperability of spatial data sets and services) [7].

Interoperability of spatial data services is characterized by the ability to communicate, execute or transfer data between them. Therefore, spatial data services

require additional documentation with additional metadata. Therefore, there was a need to make changes to Regulation No. 1089/2010 regarding the compatibility of spatial data services, which was done on December 10, 2014 [8].

In order to ensure mutual access to information by spatial data services, Commission Regulation (EU) No. 1311/2014 was adopted on the definition of the INSPIRE metadata element (Commission Regulation (EU) No 1311/2014) of 10 December 2014 amending Regulation (EC) No 976/2009 as regards the definition of an INSPIRE metadata element). As stated in the Regulation, a necessary condition for calling spatial data services is the ability to access the relevant information. Member States provide access to the metadata elements provided for in Commission Regulation (EC) No 1205/2008 through the discovery services provided for in Directive 2007/2/EC with implementing rules in Commission Regulation (EC) No. 976/2009. The rules for the implementation of spatial data services in Commission Regulation (EC) No 1089/2010 introduce new metadata elements for spatial data services, therefore the definition of a metadata element in Commission Regulation (EC) No 976/2009 needs to be updated to allow the discovery and availability of new metadata elements with discovery services member states) [9].

In Ukraine, the legal regulation of the national infrastructure of geospatial data is carried out in accordance with the Constitution of Ukraine, the Land Code of Ukraine, the Water Code of Ukraine, the Forest Code of Ukraine, the laws of Ukraine "On the National Infrastructure of Geospatial Data", "On Topographic, Geodetic and Cartographic Activities", "On the State Land cadastre", "On land management", "On state registration of property rights to immovable property and their encumbrances", "On nature reserve fund of Ukraine", as well as normative legal acts regulating relations with information and information systems.

Of course, the basic legislative act is the Law of Ukraine "On the National Infrastructure of Geospatial Data" dated April 13, 2020 [10]. In Art. 1 of this law, geospatial data is defined as a set of data about a geospatial object. A geospatial object is an object characterized by a certain location on Earth and space-time coordinates defined in the established system. Geospatial objects can be of national and local importance.

Geospatial objects of national significance are geospatial objects as part of the national infrastructure of geospatial data, the national (national) significance of which is determined by laws and regulations in the relevant field. Geospatial objects of local significance are geospatial objects as part of the national infrastructure of geospatial data, the local significance of which is determined by laws and regulations in the relevant field [11].

By law in Art. 5 provides that geospatial data is divided into basic geospatial data and thematic geospatial data. Basic geospatial data is publicly available geospatial

data that constitutes a unified digital coordinate-spatial basis for the production, integration and implementation of other activities with various geospatial data. Basic geospatial data are information about: 1) reference systems of coordinates and heights; 2) the state border of Ukraine; 3) administrative-territorial units, including their boundaries; 4) territorial communities, including the boundaries of their territories; 5) hydrographic objects and hydrotechnical structures; 6) settlements, including their street and road network; 7) buildings and structures; 8) highways; 9) railways; 10) engineering communications; 11) airports, sea and river ports; 12) land cover and soils; 13) land plots; 14) registers of streets and addresses of objects; 15) geographical names; 16) digital terrain model; 17) orthophoto plans. Basic geospatial data must not contain information that constitutes a state secret and other information to which access is restricted by law (restricted information).

Thematic geospatial data is geospatial data that is not classified as basic geospatial data. Thematic geospatial data includes all types of geospatial data created on the basis of basic geospatial data or as independent data sets.

Metadata is information about geospatial data and/or services that make it searchable and usable. Metadata contain reference information about the composition, structure, quality, territorial coverage, functions, conditions of use of geospatial data and services and may contain other reference information. The data holder is

responsible for the reliability, completeness, accuracy and relevance of geospatial data and metadata.

Sets (types) of geospatial data are provided for in the Addition to the Law of Ukraine "On the National Infrastructure of Geospatial Data" dated April 13, 2020 No. 554-IX [12].

Conclusions. In most cases today, geoinformation resources in the public sector are created on a departmental basis without an agreed technological policy, without unified methodological principles and technical regulations. Collection processes, requirements for the structure, composition and quality of geospatial data are not coordinated, data are registered using different cartographic sources, in different coordinate systems, in different classification systems and using different software and technological tools. Such uncoordinated activity inevitably leads to the dispersion of information flows and the duplication of expensive and time-consuming investigative work on the collection and formation of geospatial data, and ultimately to their incompatibility in the functioning of computer systems to support management decision-making. In addition, the limited access to geospatial data accumulated in departmental funds, the imperfection of the procedure for providing geoinformation resources that are state property to executive authorities, local self-government bodies and their executive bodies, as well as the procedure for their mutual exchange at the appropriate level.

Bibliography:

1. Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council of 14 March 2007 establishing an Infrastructure for Spatial Information in the European Community 14.03.2007. *Official Journal of the European Union*. L 108, 25.4.2007, c. 1–14.
2. INSPIRE Metadata Regulation. Commission Regulation No. 1205/2008 of December 3, 2008 on the implementation of Directive 2007/2/EU of the European Parliament and of the Council. *Official Journal of the European Union*. 4.12.2008. L 326/12.
3. Commission Decision regarding INSPIRE monitoring and reporting 2007/2/EC. *Official Journal of the European Union*. 11.6.2009 L 148/18.
4. Commission Regulation No 976/2009 implementing Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council as regards the Network Services 19.10.2009. *Official Journal of the European Union*. L 274, 20.10.2009, p. 9.
5. Regulation on INSPIRE Data and Service Sharing 29.03.2010. *Official Journal of the European Union*. 30.3.2010. L 83/8.
6. Commission Regulation (EU) No 1089/2010 as regards interoperability of spatial data sets and services. *Official Journal of the European Union*. L 323, 8.12.2010, c.11.
7. Commission Regulation (EU) N 1253/2013 of October 2013 amending Regulation (EU) No 1089/2010 implementing Directive 2007/2/EC as regards interoperability of spatial data sets and services. *Official Journal of the European Union*. 10.12.2013. L 331/1.
8. Commission Regulation (EU) No 1312/2014 of 10 December 2014 amending Regulation (EU) N 1089/2010 implementing Directive 2007/2/EC of the European Parliament and of the Council as regards interoperability of spatial data sets and services. *Official Journal of the European Union*. 11.12.2014 L 354/8.
9. Commission Regulation (EU) No 1311/2014 of 10 December 2014 amending Regulation (EC) No 976/2009 as regards the definition of an INSPIRE metadata element. *Official Journal of the European Union*. 11.12.2014. L 354/6.
10. Про національну інфраструктуру геопросторових даних: Закон України від 13 квітня 2020 року № 554-IX. *Урядовий кур'єр* від 26.05.2020. № 98.
11. Про затвердження Порядку функціонування національної інфраструктури геопросторових даних. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2021 р. № 532 *Урядовий кур'єр* від 01.06.2021. № 103.
12. Додаток до Закону України «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» від 13 квітня 2020 року № 554-IX. *Урядовий кур'єр* від 26.05.2020. № 98.

НОТАТКИ

Наукове видання

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

науково-практичний журнал

Випуск 1-2

Журнал видається за сприянням:

*Національної академії правових наук України,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
Державного університету інфраструктури і технологій,
Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Асоціації українських правників, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ,
Одеського державного університету внутрішніх справ*

Формат 64x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 8,37.
Замов. № 0822/339. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Scientific publication

ENVIRONMENTAL LAW

scientific and practical journal

Issue 1-2

*The journal is published under the auspices
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Yaroslav Mudryi National Law University, State University of Infrastructure and Technologies,
Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukrainian Bar Association,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
and Odesa State University of Internal Affairs*

Format 64×84/8. Times New Roman Font.
Offset. Digital printing. Conventional printed sheet 8,37.
Order № 0822/339. Edition of 300 copies.

Publishing and printing – Publishing House “Helvetica”
65101, Ukraine, Odessa, 6/1 Inglizi St.
Telephone: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Certificate of publishing entity
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.